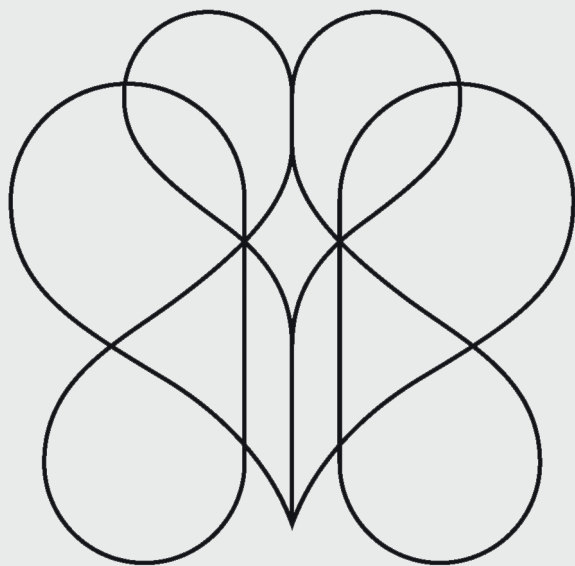

DIAGNOSI SOBRE DIVERSITATS
LGTB I ETNOCULTURALS
ENTRE L'ESTUDIANTAT DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

SEGONA FASE

DIAGNOSI SOBRE DIVERSITATS
LGTB I ETNOCULTURALS
ENTRE L'ESTUDIANTAT DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

SEGONA FASE

DIAGNOSI SOBRE DIVERSITATS
LGTB I ETNOCULTURALS
ENTRE L'ESTUDIANTAT DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

SEGONA FASE

Elena Mut

Departament de Treball Social i Serveis Socials

Francisco Torres

Departament de Sociologia i Antropologia Social

Yaiza Pérez

Departament de Sociologia i Antropologia Social

Jordi Giner

Departament de Sociologia i Antropologia Social

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Col·labora:

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons
Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

© Del text: els/les autors/es, 2023

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2023

Imatge de coberta: Formo

ISBN Paper: 978-84-9133-564-1

ISBN PDF: 978-84-9133-565-8

<http://dx.doi.org/10.7203/PUV-OA-565-8>

Edició digital

Índex

1. La investigació	11
1.1. Introducció	11
1.2. Marc d'anàlisi i alguns conceptes claus.....	11
1.3. Tipus d'investigació i objectius.....	15
1.4. Metodologia	16
2. Aproximació a les xifres de l'estudiantat, pas i pdi estranger a la Universitat de València	19
3. La situació de l'estudiantat de grau d'Europa de l'Est i d'origen llatinoamericà i de l'estudiantat estranger de segon i tercer cicle.....	35
3.1. L'alumnat de grau d'Europa de l'Est. Situació i entrebancs	35
Accés als estudis universitaris	36
Presència de la diversitat en les aules	39
Discriminació per raons etnoculturals.....	42
Diversitat lg bt	43
Incidència de la covid.....	44
3.2. L'alumnat de grau d'origen llatinoamericà. Situació i entrebancs.....	45
Accés als estudis universitaris... i els que queden enrere	47
Desenvolupament dels estudis i les seus preocupacions	48

La seua vivència de la vida als campus.....	50
Les dificultats durant la pandèmia	53
3.3. L'alumnat estranger de segon i tercer cicle	55
La comprensió i definició de la diversitat	57
La seua percepció i vivència de la diversitat als campus.....	59
Desenvolupament dels estudis i les seues preocupacions	63
Les conseqüències derivades de la pandèmia per als seus estudis	66
4. Els discursos sobre la diversitat ètnica i cultural entre el professorat i el pas de la Universitat de València.....	69
4.1. La vivència del pdi en relació al seu propi col·lectiu i a la comunitat universitària.....	69
La diversitat a les aules segons el professorat	71
Necessitats, demandes i obstacles del pdi amb experiència per a l'abordatge de la diversitat	84
4.2. La vivència del pas en relació al seu propi col·lectiu i a la comunitat universitària.....	97
La diversitat a les aules segons el pas	97
Necessitats, demandes i obstacles identificats pel pas amb experiència per a l'abordatge de la diversitat	111
5. Conclusions i propostes de mesures i accions de polítiques universitàries a l'àmbit de la igualtat en la diversitat	123
6. Bibliografia	133
7. Annex metodològic	135

Índex de taules

Taula 1. Percentatge de l'estudiantat de nacionalitat diferent a l'espanyola matriculat en un grau, per sexe i curs	20
Taula 2. Percentatge de persones de nacionalitat diferent a l'espanyola matriculades en un Grau per sexe i curs (excloent programes d'intercanvi).....	21
Taula 3. Percentatge de persones de nacionalitat diferent a l'espanyola matriculades en un Postgrau per sexe i curs	22
Taula 4. Percentatge de persones de nacionalitat diferent a l'espanyola matriculades en un màster per sexe i curs	23
Taula 5. Percentatge de persones de nacionalitat diferent a l'espanyola matriculades en un doctorat per sexe i curs.....	24
Taula 6. Distribució de l'alumnat de nacionalitat diferent de l'espanyola per continent de nacionalitat (excloent programes d'intercanvi)	25
Taula 7. Les deu primeres nacionalitats en estudis de Grau, cursos 2019/20-2020/21 (excloent programes d'intercanvi).	26
Taula 8. Les deu primeres nacionalitats en estudis de Postgrau, cursos 2019/20-2020/21 (excloent programes d'intercanvi).	27
Taula 9. Percentatge d'alumnat de nacionalitat diferent a l'espanyola per centre, cursos 2017/18-2020/21	28
Taula 10. Percentatge sobre el total d'alumnat de nacionalitat diferent a l'espanyola per sexe i centre, cursos 2017/18-2020/21.....	30
Taula 11. Percentatge de Personal Docent i Investigador de nacionalitat diferent a l'espanyola, 2012-2020.....	32

Taula 12. Percentatge de pas de nacionalitat diferent a l'espanyola, 2012-2020	33
Taula 13. Entrevista individual realitzada.....	135
Taula 14. <i>Focus groups</i> realitzats	135

1. La investigació

1.1. Introducció

La present recerca, impulsada per la iniciativa *diversitats* del Vice-rectorat d'Igualtat, Diversitat i Sostenibilitat de la Universitat de València, suposa una segona fase i completa la investigació realitzada a l'any 2019 (i publicada en 2021). D'aquesta manera es disposa d'un diagnòstic actualitzat i general sobre realitats i percepcions en matèria de diversitat lgbt i etnocultural a la Universitat de València, atenent als diferents col·lectius que componen la comunitat universitària: pdi, pas i alumnat dels diferents cicles universitaris.

En aquesta segona fase s'aborden diferents col·lectius de la comunitat universitària, com el personal d'administració i serveis (pas) i el personal docent i investigador (pdi), a més a més de col·lectius de l'estudiantat de tercer cicle i els que disposen d'una major acceptació i valoració, que són originaris d'Europa de l'Est i llatinoamericans, que no varen ser analitzats a la diagnosi de la primera fase (Mut et al., 2021: 15).

Com altres aspectes de la vida social, els termes temporals i les condicions de realització d'aquesta investigació es varen veure radicalment alterades per la pandèmia de la covid, el confinament i la resta de mesures adoptades per les autoritats.

1.2. Marc d'anàlisi i alguns conceptes claus

Com ja destacàrem al primer informe, tot i que s'han donat canvis i passos endavant en el cas de les dones, encara està molt arre-

lada la concepció de la universitat com a espai de coneixement pur, plenament positivista, un espai asexuat i on s'espera que els seus membres s'hagen de desprendre de les seues situacions socials, diferenciades i desiguals, i d'identitat sexual, de gènere, cultural, ètnica o d'altre tipus (Pichardo i Puche, 2019). Això genera una contradicció entre una certa concepció de la universitat, com un espai asèptic, i una realitat de la comunitat universitària molt més heterogènia en termes socials, d'estils de vida, de cultures i opcions vitals, que constitueix un reflex de la societat valenciana i de les seues transformacions socials.

En referència a l'objecte de la nostra diagnosi, les diversitats lgbt i etnoculturals es combinen amb altres diferències, com ara la situació socioeconòmica personal i familiar, i tenen efectes en les situacions de grups específics de la nostra Universitat. La nostra investigació intenta apropar-se a eixos efectes i a les vivències dels diferents grups de la comunitat universitària des d'una perspectiva interseccional.

Si bé des dels anys 60 del segle passat comencen a realitzar-se anàlisis en diversos camps de les ciències socials que combinen la dimensió de classe, de gènere i la ètnico-cultural, el terme *interseccionalitat* va sorgir a la fi dels anys 80 en les files del moviment feminista afroamericà (Crenshaw, 1989). La interseccionalitat implica que les posicions subordinades a l'estructura social són el resultat de la interrelació complexa entre la classe social, el gènere, l'opció sexual, l'ètnia i/o cultura de referència, amb dues importants implicacions. Una primera, epistemològica, segons la qual cal considerar aqueixa diversitat de factors i les configuracions socials concretes que adopten en cada societat. Una segona, metodològica, per la qual cal considerar aquesta diversitat d'aspectes a l'hora de l'anàlisi, amb una àmplia diversitat de propostes (Rise et al., 2019). A la Unió Europea, en canvi, se sol utilitzar el terme de *discriminació múltiple* per a referir-se a les situacions en què operen diversos motius de discriminació i la interrelació dels diferents factors estigmatizants (Vallés et al., 2017).

En aquesta recerca, les definicions vinculades a les realitats de les persones lgbt són les recollides al *Protocol d'atenció a la identitat*

i a l'expressió de gènere de la Universitat de València (Mestre i Andreu, 2019). Amb aquest acrònim es fa referència a lesbianes (L), gais (G), bisexuals (B) i trans (T); totes elles persones que no segueixen la norma hegemònica sexual i de gènere, i que per aquest fet han patit i pateixen discriminacions de diversos tipus.¹ Tot i que l'espanyola és una de les societats europees amb major suport a la normalització social de les persones lgbt, com mostra l'amplíssim suport al matrimoni entre persones del mateix sexe, els problemes i discriminacions que pateixen les persones lgbt per raó de la seua orientació sexual o identitat de gènere continuen essent una realitat.

Per altra part, parlem de diversitat etnocultural per a fer referència a diferències, com ara determinats trets fenotípics; portar un hijab, l'origen cultural, etc., que tenen implicacions en la vida de les persones. En la tradició constructivista, entendrem l'ètnicitat com un aspecte d'una relació social entre grups que confereix a certes característiques culturals un caràcter notable, significatiu i delimitador (ells/nosaltres, majoria normativa), amb conseqüències socials, generant i legitimant desigualtats. Com assenyalen Barth (1976) i Elias (1997) des de diferents perspectives, no és la característica cultural que actua com a marcador ètnic allò que és pertinent, sinó la dinàmica social de la relació entre els grups que li dóna valor a aquesta característica (per exemple, el hijab o uns determinants trets fenotípics).

Al respecte de les diversitats etnoculturals, la nostra societat presenta una jerarquia valorativa dels diferents col·lectius com mostren, entre altres, els estudis de l'obra *xe*² (Fernández et al., 2016). Aquells col·lectius millor acceptats i valorats són els d'origen europeu i llatinoamericà; en una posició intermèdia apareixen els col·lectius d'origen africà; i finalment, el col·lectiu que suscita

¹ En aquesta recerca no s'utilitza l'acrònim lgbt i atès que la (I) d'intersexualitat fa referència a característiques sexuals, i les altres (lgbt) fan referència a persones que no segueixen la norma hegemònica (Mestre i Andreu, 2019: 12), sense que aquesta opció implique cap valoració per la nostra part.

² Observatori Espanyol del Racisme i la Xenofòbia.

valoracions més negatives és el musulmà, marroquí o àrab. Val a dir que el poble gitano espanyol figura entre els col·lectius pitjor valorats en termes de veïnat, treball o relacions personals. Al cas espanyol, a la diversitat etnocultural, siga la del poble gitano o la de la població d'origen immigrant, s'afegeix una situació socioeconòmica precària o molt precària. Històricament, el poble gitano ha patit una situació d'exclusió i/o precarietat extrema; tot i la millora de les darreres dècades continua tenint una precarietat socioeconòmica molt superior a la mitjana de la població. Per la seua part, si bé la població d'origen immigrant ha conegut un procés d'inserció i d'arrelament relativament ràpid i positiu, aquest es veu llastrat per una precarietat econòmica i social que la Gran Recesió de 2008–2014 va consolidar i, posteriorment, no s'ha superat (Iglesias et al., 2020).

Aquest informe mostra la heterogeneïtat que es dona entre els diferents grups de la comunitat universitària generats, entre altres, pels factors abans esmentats. Tot i aquesta heterogeneïtat, sí podem apuntar tendències i aspectes generals que recollim, amb els principals resultats, a l'apartat de *conclusions*. Així mateix, tot apunta a la necessitat que les polítiques d'igualtat universitàries adopten un enfocament interseccional i una mirada àmplia del sistema social i del sistema sexe-gènere,³ essent conscients de la pluralitat de factors de desigualtat i discriminació que hi operen.

³ El sistema sexe-gènere (Gayle Rubin, 1975) «fa referència a la manera com cada realitat cultural distribueix i assigna pautes de comportament i rols socials a les persones en funció del seu sexe (biològic). El nostre sistema organitza la realitat des de la dicotomia sexual i assigna a homes i a dones uns patrons socio-culturals que inclouen una orientació sexual determinada. Cada persona ha de tenir un sol sexe biològic coherent amb una identitat de gènere i un rol de gènere que, al ser torn, genera un desig, l'heterosexual» (Mestre i Andreu, 2019: *Informe explicatiu que acompanya el protocol*, 10–11).

1.3. Tipus d'investigació i objectius

La present investigació té un caràcter exploratori i descriptiu, així com complementari dels resultats obtinguts a la *Diagnosi sobre diversitats LGTB i etnoculturals entre l'estudiantat de la Universitat de València. Primera fase* (Mut et al., 2021). En aquest sentit, la present investigació permet disposar d'un diagnòstic conjunt sobre la situació de les diversitats lg bt i etnoculturals entre l'estudiantat als diferents nivells d'estudi, el pdi i el pas de la Universitat de València

L'objectiu general de la recerca és disposar d'un diagnòstic general sobre la situació de les diversitats lg bt i etnoculturals a la Universitat de València, completant la investigació anterior amb la realitat específica del pdi, pas i dels grups d'estudiants no abordats anteriorment. Aquest objectiu general es concreta en els següents objectius específics:

1. Conèixer la situació, les vivències i obstacles, així com els factors que les generen, de l'alumnat de grau d'origen llatinoamericà, que inclou no sols els que mantenen la seua nacionalitat d'origen, 468 en cursos de grau i 1.312 en cursos de postgrau al curs 2020-2021, sinó també aquells i aquelles nacionalitzats espanyols, invisibles a efectes estadístics.
2. Conèixer la situació, les vivències i obstacles, així com els factors que les generen, de l'alumnat de grau originari de l'Europa de l'Est que, amb vora 800 alumnes, suposen quasi un 28 % de l'alumnat estranger de grau i un 7 % del postgrau.
3. Conèixer les situacions, necessitats i obstacles, així com els factors que les generen, de l'alumnat estranger en estudis de postgrau, 20,7 % del total, i de doctorat, un 24,9 %, segons les dades del curs 2020-21.
4. Conèixer les situacions, discursos i imatges sobre la diversitat lg bt i etnocultural dels membres de pdi i de pas, en relació al seu propi col·lectiu i, de forma més general, al conjunt de la Universitat de València.

5. Proporcionar criteris i orientacions que proporcionen a la Universitat de València un major coneixement per a la millora de la igualtat en la diversitat lg bt i etnocultural.
6. Aportar informació que, conjuntament amb els resultats de la primera fase d'aquesta recerca, possibilita el desenvolupament de mesures d'acció positiva per a millorar la visibilitat i la igualtat de les persones lg bt i de diferents orígens etnoculturals que formen part de la comunitat de la Universitat de València.

1.4. Metodologia

Per a la realització d'aquest treball s'ha utilitzat bàsicament una metodologia qualitativa, complementada amb l'anàlisi de les estadístiques universitàries disponibles, així com d'articles, investigacions i altres materials sobre les diversitats abordades.

Inicialment, teníem prevista la realització de 5 grups de discussió, amb persones dels tres campus i el següent detall: 1 grup de discussió d'estudiants d'origen llatinoamericà, 1 grup de discussió d'estudiants d'origen europeu de l'Est, 1 grup estudiants estrangers de tercer cicle, 1 grup de discussió amb el professorat (pdi) i, finalment, 1 grup de discussió amb el personal del pas. S'hi havia privilegiat la tècnica del grup de discussió, en la qual els participants no es coneixen entre ells. D'aquesta forma es redueix al mínim els biaixos de «correcció política» i es permet captar millor informació, vivències i percepcions sobre temes sensibles, com ho són els propis d'aquesta investigació. No obstant això, condicionats per la situació de pandèmia, s'han hagut de canviar els grups de discussió per els *focus group*, alguns dels quals s'han realitzat en línia.

La moderació dels grups de discussió comporta una baixa intervenció de la persona moderadora, per la qual cosa aquest seria un límit en el cas de realitzar el grup de discussió virtual i podria donar-se la situació que el grup no funcionara. El *focus group* és una tècnica grupal que permet aproximar-se a les diferents percepcions de les persones participants sobre la temàtica a estudiar i a les seues representacions socials i posicions ideològiques. Igual que

els grups de discussió, pertany a les tècniques de la metodologia qualitativa, i és apta per a desenvolupar-la virtualment. Té major flexibilitat que l'entrevista grupal i més rigidesa que el grup de discussió, ja que en els *focus group* la persona moderadora fa un llistat de preguntes a les persones participants, però deixa espai per al debat en cadascuna de les preguntes. El nombre de participants permès és de 4 a 10 persones i aquestes poden conèixer-se prèviament a la implementació de la tècnica.

Òbviament, la situació de pandèmia ha influït negativament sobre el disseny inicial. Fins i tot quan al llarg de la recerca ja s'hi havia tornat a la situació de docència presencial i híbrida, ens vàrem trobar amb dificultats per a la configuració dels grups. Per tant, es va redoblar l'esforç de captació de l'estudiantat, del pas i del pdi per a participar en els *focus group* i van haver menys participants que en la primera fase de la diagnosi. Quan ha estat possible, els *focus group* es van realitzar de forma presencial per facilitar la interacció entre els participants; i en altres ocasions s'ha utilitzat l'aplicació *Blackboard Collaborate*. Així mateix, s'ha realitzat una entrevista individual per a completar resultats i constatar que havíem arribat al punt de saturació (veure annex metodològic).

Tanmateix, les majors dificultats i resistències s'han donat entre el personal pdi i el pas. Ha estat més complexa la conformació dels grups i la confirmació del compromís de participació als *focus group* programats per raons diverses (cansament psicològic, excés –diuen– d'enquestes i estudis, i dubtes sobre la seua utilitat). S'ha hagut de suspendre un grup per manca de quòrum i hem hagut de recórrer a estirar d'amistats, coneguts i conegudes, intentant mantindre representació dels tres campus.

Per la situació descrita, i per recollir una informació més ampla per part del personal de pas i pdi amb experiència en la matèria, s'ha optat per realitzar dos *focus group* addicionals: un, amb el pas amb experiència en tractament de la diversitat sobre aquest tema; i un altre, amb pdi amb experiència en tractament de la diversitat i iniciatives docents i socioculturals en aquesta línia. Així, a la darrera fase del treball de camp s'han realitzat els dos *focus group* addicionals als previstos inicialment, i han estat en total set *focus groups* realitzats en aquesta segona fase.

Atesa la situació de pandèmia, la seua rellevància social i la constatació que els seus efectes varien segons la situació econòmica, social, edat, etc., s'han incorporat preguntes específiques relacionades amb els impactes de la pandèmia covid als guions dels *focus group* i de l'entrevista.

2. Aproximació a les xifres de l'estudiantat, pas i pdi estranger a la Universitat de València

El Recull de Dades Estadístiques de la Universitat de València Estudi General (uveg) ofereix tot tipus de dades sobre la Universitat, des de l'accés a la matrícula a, fins i tot, la inserció professional de l'estudiantat egressat. Així mateix, permet seleccionar les dades en funció d'algunes variables com ara el sexe, l'edat o la nacionalitat. Malgrat tot, no disposem d'un indicador que ens permeta acostar-nos al país de naixement, que com han demostrat diverses aproximacions al fenomen de les migracions, sol tindre més poder explicatiu que la variable *nacionalitat*. Això ocorre perquè, en els darrers anys, una part de la població que havia arribat a l'Estat espanyol procedent de països amb un acord de doble nacionalitat o que facilitava l'accés a la nacionalitat, hi accedeix.¹ Això ha ocorregut de manera sistemàtica en algunes nacionalitats d'Amèrica Llatina, la qual cosa fa que l'anàlisi només per nacionalitat es quede curt a l'hora de considerar el pes relatiu que suposa aquesta població en el conjunt de l'alumnat. No es tracta tant de dur a terme una anàlisi segregada de les dades com d'acostar-nos de manera

¹ D'acord amb això, parlarem d'estudiantat estranger per a referir-nos a l'alumnat de nacionalitat estrangera. Quan parlem d'estudiantat d'origen immigrant farem referència a dos grups: els que mantenen la nacionalitat del país d'origen i l'estudiantat, fills i filles d'immigrants, que ja disposen de la nacionalitat espanyola. Això es particularment rellevant en el cas de les i els llatinoamericans. L'adquisició de la nacionalitat espanyola no esborra les seues característiques socials i etnoculturals que els conformen com a immigrants als ulls de la societat espanyola.

realista a la percepció de l'alteritat tal i com la considera majoritàriament la societat espanyola, i també a les seues conseqüències.

En la Universitat de València estudien al voltant de quaranta mil estudiants de grau, una xifra que ha variat relativament poc en els darrers anys. D'aquest nombre, el percentatge d'estudiants d'altres nacionalitats diferents a l'espanyola se situa al voltant del 10 %, uns punts per baix del percentatge de població estrangera a l'Estat espanyol, que en 2020 era del 12 % segons l'Explotació Estadística del Padró, però vora 7 punts per baix del 17 % de població estrangera que trobem al conjunt del País Valencià. Això vol dir que, comparativament amb la població de nacionalitat espanyola, l'estudiantat de nacionalitat no espanyola accedeix en menor mesura a la universitat del que caldria esperar. Tot i que aquesta xifra anava creixent en els darrers anys, fins arribar al màxim del curs 2019-2020, en el curs 2020-2021, el primer després de la pandèmia, s'ha reduït dràsticament, fins assolir el mínim d'estudiants d'altres nacionalitats.

Per raó de sexe, els majors percentatges els representen les dones, amb una diferència al voltant dels tres punts, tot i que en l'últim curs, amb la davallada de matrícula, ha descendit la diferència fins als dos punts. No obstant això, aquesta és una dinàmica que s'observa també en el conjunt de la matrícula de la Universitat de València, on el nombre de dones supera el 63 % del total l'últim curs analitzat.

Taula 1
Percentatge de l'estudiantat de nacionalitat diferent a l'espanyola matriculat en un grau, per sexe i curs

	Dones	Homes	Total	N
2017-2018	11,88	8,53	10,62	39.900
2018-2019	12,16	9,02	10,99	40.283
2019-2020	12,60	9,09	11,31	40.108
2020-2021	9,57	7,55	8,82	38.322

Font: Recull de Dades Estadístiques de la Universitat de València.

Si s'analitza l'estudiantat que accedeix a la Universitat de València via un programa de mobilitat, les xifres són encara més baixes. Com s'ha descrit al segon paràgraf d'aquest capítol,² es pot comprovar que la diferència respecte al 12 % estatal i al 17 % autonòmic és ara de 8 a 13 punts, en funció de l'any. Per tant, la infrarepresentació de l'estudiantat d'altres nacionalitats diferents a l'espanyola és molt més elevada del que semblava a primera vista. La presència de dones en la matrícula tendeix a igualar-se quan controlem l'estudiantat procedent de programes d'intercanvi (taula 2). Per últim, com resulta lògic, el descens en el percentatge de població de nacionalitat no espanyola observat en el curs 2020-2021 respon majoritàriament als programes d'intercanvi. Contràriament, la proporció d'estudiantat d'altres nacionalitats, excloent programes d'intercanvi, ha experimentat un creixement, observable tant en homes com en dones, cosa que podria explicar-se pel valor de l'educació superior com a mecanisme d'ascens social per al col·lectiu d'immigrants. En el cas de les dones és més d'un punt superior, la qual cosa remarca el fet que els estudis d'educació superior són claus per a la autorealització personal, ampliar les possibilitats laborals i la millora de la qualitat de vida.

Taula 2

Percentatge de persones de nacionalitat diferent a l'espanyola matriculades en un Grau per sexe i curs (excloent programes d'intercanvi)

	Dones	Homes	Total	N
2017-2018	5,48	4,02	4,92	1.838
2018-2019	5,74	4,34	5,21	1.960
2019-2020	5,92	4,55	5,41	2.021
2020-2021	6,32	5,04	5,84	2.158

Font: Recull de Dades Estadístiques de la Universitat de València.

² Dades de l'Explotació Estadística del Padró, les quals són externes a la Universitat i que s'utilitzen de referència a l'hora de comparar el pes dels migrants en els registres de població i en la uv.

Pel que fa a l'estudiantat de postgrau, la presència d'altres nacionalitats diferents a l'espanyola és més notable, fins i tot per damunt de les xifres de les poblacions de referència anomenades anteriorment. Això es deu a l'alta presència d'alumnat procedent d'altres països, molt més important que als estudis de grau. També són significatives la baixada en el percentatge durant el darrer curs, de dos punts percentuals, i la major presència de dones, tot i que la diferència no és tan ampla com en els estudis de grau.

Taula 3
Percentatge de persones de nacionalitat diferent a l'espanyola matriculades en un Postgrau per sexe i curs

	Dones	Homes	Total	N
2017-2018	22,01	18,93	20,72	2.106
2018-2019	23,34	20,28	22,07	2.329
2019-2020	22,55	21,06	21,93	2.355
2020-2021	21,19	20,12	20,74	2.249

Font: Recull de Dades Estadístiques de la Universitat de València.

Dins dels estudis de postgrau hi ha els màsters, on podem observar que la presència d'estudiants d'altres nacionalitats és molt superior a la dels estudis de grau, malgrat que és un poc inferior a la presència d'estudiantat d'altres nacionalitats en els estudis de doctorat, com veurem tot seguit. En el cas dels estudis de postgrau, la presència d'estudiantat d'intercanvi és testimonial i s'ha anat reduïnt en els darrers anys, de manera que en fem l'anàlisi conjunta. A més, en el cas del doctorat, no apareixen en les estadístiques, amb la qual cosa només hi ha presència en els màsters.

En primer lloc s'ha de destacar la presència de dones en els màsters, que supera la dels homes en els quatre cursos analitzats, tot i que la tendència ha estat a igualar-se en els darrers dos cursos. Pel que fa al percentatge sobre el total de l'estudiantat, es pot observar que s'incrementa fins al curs 2019-20 en termes absoluts,

fins arribar al màxim de 1.272 estudiants. Els efectes de la pandèmia s'han deixat sentir en el nombre absolut d'estudiants d'altres nacionalitats matriculats, que ha baixat fins als 1.095, i també sobre el percentatge del total d'estudiantat, que ha descendit vora tres punts percentuals. Per tant, s'ha reduït l'estudiantat d'altres nacionalitats que estudia màsters a la uveg, i la reducció ha estat major en el cas de les dones.

Taula 4
Percentatge de persones de nacionalitat diferent a l'espanyola matriculades en un màster per sexe i curs

	Dones	Homes	Total	N
2017-2018	21,42	16,82	19,57	1.181
2018-2019	22,36	17,56	20,48	1.258
2019-2020	20,92	19,01	20,18	1.272
2020-2021	18,31	16,63	17,65	1.095

Font: Recull de Dades Estadístiques de la Universitat de València.

Pel que fa a l'estudiantat de doctorat, la presència és encara major que l'observada en els estudis de màster. Per tant, podem dir que és la franja en què hi ha una major proporció d'estudiantat d'altres nacionalitats diferents a l'espanyola. La xifra ha anat en augment, fins arribar al màxim en el curs 2020-21, malgrat els efectes de la pandèmia, amb 1.154 alumnes. Tot i que en les taules anteriors hem vist que la presència de dones era significativament major que la dels homes, en els estudis de doctorat aquesta diferència s'escurça fins a pràcticament igualar-se, tot i que les dones encara tenen una presència major.

Taula 5
 Percentatge de persones de nacionalitat diferent a l'espanyola
 matriculades en un doctorat per sexe i curs

	Dones	Homes	Total	N
2017-2018	22,95	21,70	22,39	925
2018-2019	24,85	23,59	24,29	1.071
2019-2020	25,16	23,51	24,40	1.083
2020-2021	25,45	24,16	24,87	1.154

Font: Recull de Dades Estadístiques de la Universitat de València.

Pel que fa a l'origen, com podem observar a la taula 6, la major part de l'estudiantat de grau prové de països europeus, seguits dels països asiàtics i americans. Com a efecte de la covid ha disminuït l'estudiantat provinent d'Europa, mentre que la presència d'alumnat d'Àsia i Amèrica s'ha incrementat en termes percentuals, no tant en absoluts. Per tant, podríem estar davant de la confirmació que l'estudiantat descendent de les famílies migrades, que en conserva la nacionalitat, està arribant a la Universitat de València, tot i que encara de manera poc significativa per al pes que tenen aquestes poblacions en la societat valenciana. Això podria ser més cert entre l'estudiantat de nacionalitat llatinoamericana. La presència d'estudiantat d'origen africà és, encara, minoritària, malgrat que com veurem posteriorment, un dels col·lectius nacionals més importants en la uveg és el marroquí. Pel que fa al estudis de postgrau, les dades són totalment oposades, fins al punt que les primeres nacionalitats són les americanes, especialment les originàries de Llatinoamèrica, com veurem tot seguit. Més de la meitat de l'alumnat d'altres nacionalitats en postgrau és originari del continent americà, mentre que la proporció d'alumnat originari d'Europa es redueix fins al voltant del 25 %. La presència de població d'origen africà en estudis de postgrau és encara més baixa que en els estudis de grau.

Taula 6
Distribució de l'alumnat de nacionalitat diferent de l'espanyola
per continent de nacionalitat (excloent programes d'intercanvi)

	Curs 2019-20		Curs 2020-21	
	Grau	Postgrau	Grau	Postgrau
Europa	68,03	23,79	60,07	24,49
Àsia	12,50	9,60	15,90	11,66
Amèrica	12,73	62,94	13,96	59,50
Àfrica	6,72	3,62	9,99	4,31
Oceania	0,02	0,04	0,09	0,05
Total	100	100	100	100

Font: Elaboració pròpia a partir del recull de Dades Estadístiques de la Universitat de València.

En la següent taula s'analitzen les 10 primeres nacionalitats en els estudis de grau, per als dos darrers cursos, tot excloent els programes d'intercanvi. Es pot observar, en primer lloc, la davallada generalitzada, com a efecte de la covid, en els estudis de grau de les 10 primeres nacionalitats, cosa que altera la presència dels països amb més estudiantat. Aquest és el cas d'Itàlia o d'Alemanya, que perden pràcticament el 50 % de l'estudiantat de grau. Només la Xina i Bulgària es mantenen amb un nombre d'alumnat semblant entre els dos cursos. Cal remarcar la presència de nacionalitats de la Unió Europea, fins i tot quan es controla la presència excloent els programes d'intercanvi. Només hi ha quatre països externs a la ue en les dades dels cursos acadèmics: el Regne Unit, Ucraïna, el Marroc i la Xina.

Taula 7

Les deu primeres nacionalitats en estudis de Grau,
cursos 2019/20–2020/21 (excloent programes d'intercanvi)

2019-2020		2020-2021	
País	N	País	N
Itàlia	643	Romania	377
Alemanya	461	Itàlia	376
Romania	397	França	319
França	367	Marroc	225
Regne Unit	238	Alemanya	216
Marroc	182	Xina	169
Xina	168	Regne Unit	163
Polònia	137	Bulgària	139
Bulgària	132	Polònia	99
Ucraïna	108	Ucraïna	96

Font: Elaboració pròpia a partir del recull de Dades Estadístiques de la Universitat de València.

L'anàlisi de les 10 primeres nacionalitats en els estudis de post-grau, per contra, ens ofereix unes xifres molt diferents. En primer lloc, la presència de les diferents nacionalitats és, en termes absoluts, molt semblant a la dels estudis de grau, la qual cosa exemplifica molt bé la importància de l'estudiantat d'origen estranger en màster i, sobretot, en postgrau. No obstant, el seu pes relatiu és molt major que en els estudis de grau, com hem vist anteriorment. En segon lloc, es pot observar que la caiguda en el nombre d'estudiants no ha sigut tan significativa com en l'estudiantat de grau, més afectat per l'efecte covid. Això es pot atribuir al fet que els estudis de postgrau, i especialment els de doctorat, tenen una dinàmica que els fan diferents, especialment pel que fa a matrícula i a la compatibilitat amb el treball remunerat. En tercer lloc, es pot observar un canvi significatiu entre grau i postgrau, de manera

que les nacionalitats d'origen sud-americà són les més importants, deixant fora de les més nombroses a les nacionalitats europees. Per tant, sembla que hi ha un major interès de les persones de nacionalitat estrangera, i particularment d'origen sud-americà, per cursar estudis de postgrau i no tant pels estudis de grau. Destaquen principalment Colòmbia, l'Equador i Xile, mentre que Itàlia es manté entre les nacionalitats més nombroses, probablement per l'efecte de l'estudiantat originari d'Argentina.

Taula 8

Les deu primeres nacionalitats en estudis de Postgrau, cursos 2019/20-2020/21 (excloent programes d'intercanvi)

2019-2020		2020-2021	
País	N	País	N
Colòmbia	398	Colòmbia	388
Equador	356	Equador	284
Itàlia	277	Itàlia	252
Xile	134	Xile	140
Xina	98	Xina	108
Mèxic	87	Mèxic	79
Perú	87	Perú	75
Rep. Dominicana	79	Brasil	59
Brasil	70	Argentina	54
Argentina	57	Rep. Dominicana	51

Font: Elaboració pròpia a partir del Recull de Dades Estadístiques de la Universitat de València.

A la taula 9, l'anàlisi per centres mostra diferències clares entre les diferents facultats que componen l'estructura de la Universitat de València. Així, la Facultat de Medicina i Odontologia és on hi ha el major percentatge d'alumnat de nacionalitat estrangera de tots els centres, seguida per la Facultat d'Economia i l'Escola Tècnica

Superior d'Enginyeria (etse). L'evolució, en el cas d'aquests tres centres, ha estat desigual. Mentre en Medicina i Odontologia ha caigut tres punts, en el cas d'Economia i l'etse el percentatge ha augmentat. En els tres casos, però, es tracta d'un percentatge molt menor que el de població de nacionalitat estrangera present a la societat valenciana, sempre per baix del 10 %. Per la cua trobem els estudis de Ciències de l'Activitat Física i de l'Esport (cafe) i Magisteri, que presenten el percentatge més baix d'alumnat estranger. És especialment rellevant el cas de Magisteri perquè té efectes sobre les etapes educatives primerenques, en tant que la diversitat etnocultural que es viurà a les escoles serà molt limitada, evidenciant la falta de referents entre el professorat. Val a recordar que un dels arguments que donava l'alumnat que va participar a la primera fase de la diagnosi era, precisament, que l'accés al funcionariat estava condicionat a l'adquisició de la nacionalitat espanyola, cosa que podria explicar la fugida de l'alumnat d'uns estudis que condueixen, majoritàriament, a l'ocupació pública.

Taula 9

Percentatge d'alumnat de nacionalitat diferent a l'espanyola per centre, cursos 2017/18-2020/21

Facultat	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21
Medicina i Odontologia	9,74	9,03	6,31	6,95
Economia	7,43	8,55	9,06	9,80
Escola Tècnica Superior d'Enginyeria etse	7,34	7,17	7,96	8,18
Farmàcia	6,47	6,64	7,18	8,36
Filologia i Traducció	6,02	6,79	7,37	7,52
Socials	4,79	4,62	5,13	5,54
Dret	4,54	5,11	5,02	5,79
Física	4,52	5,48	6,08	6,92
Fisioteràpia	4,47	4,38	3,67	4,43
Psicologia i Logopèdia	4,31	4,41	4,79	5,17

Facultat	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21
Infermeria i Podologia	4,10	4,31	4,61	4,21
Geografia i Història	3,42	3,76	4,72	5,07
Filosofia	3,41	3,34	3,59	3,67
Química	3,08	3,30	3,93	4,06
Matemàtiques	2,68	2,74	2,57	2,59
Ciències Biològiques	2,64	2,42	2,79	3,39
Ciències de l'Activitat Física i l'Esport	1,39	1,42	1,78	1,59
Magisteri	1,14	1,05	1,38	1,50

Font: Elaboració pròpia a partir del Recull de Dades Estadístiques de la Universitat de València.

Pel que fa a la distribució per sexe de l'alumnat (taula 10), es pot observar que la presència de dones de nacionalitat estrangera és major en tots els casos a excepció de l'etse, Matemàtiques i cafe. En els tres casos el percentatge d'homes sobre el total de l'alumnat del centre és major. La diferència és especialment notable en el cas de l'etse, on pràcticament la presència d'homes pràcticament dobla la de dones. D'altra banda, els centres on la presència de dones de nacionalitat diferent a l'espanyola és més notable són Filologia i Traducció, Farmàcia, Medicina, i Ciències Socials. Els centres amb menor presència d'alumnat de nacionalitat diferent a l'espanyola són cafe, Matemàtiques i Magisteri, en el cas de les dones; i Infermeria i podologia, Filosofia i Magisteri, en el cas dels homes. Novament, el percentatge de població de nacionalitat estrangera en la Facultat de Magisteri és encara molt baix, tot i que es detecta una tímida tendència al creixement, especialment en el cas de les dones.

Taula 10
 Percentatge sobre el total d'alumnat de nacionalitat diferent
 a l'espanyola per sexe i centre, cursos 2017/18-2020/21

	2017-18		2020-21	
	Dones	Homes	Dones	Homes
Medicina i Odontologia	6,56	3,18	5,13	1,82
Economia	4,94	2,49	6,09	3,71
et se	2,30	5,04	2,53	5,65
Farmàcia	5,01	1,46	6,35	2,01
Filologia i Traducció	5,01	1,01	5,85	1,67
Socials	3,88	0,91	4,25	1,29
Dret	3,34	1,20	4,45	1,34
Física	2,33	2,19	3,98	2,95
Fisioteràpia	2,16	2,31	2,90	1,53
Psicologia i Logopèdia	3,43	0,88	4,22	0,95
Infermeria i Podologia	3,31	0,79	3,34	0,87
Geografia i Història	2,06	1,36	2,78	2,29
Filosofia	2,33	1,08	2,85	0,82
Química	1,66	1,42	2,41	1,65
Matemàtiques	0,89	1,79	1,00	1,60
Ciències Biològiques	1,65	0,99	2,16	1,22
cafe	0,58	0,81	0,37	1,23
Magisteri	1,03	0,11	1,32	0,17

Font: Elaboració pròpia a partir del recull de Dades Estadístiques de la Universitat de València.

* Sobre el total d'alumnat

En relació al Personal Docent i Investigador (pdi) i el Personal d'Administració i Serveis (pas), val a dir que al pdi es repeteix la tendència detectada en els estudis de la Facultat de Magisteri i en

la funció pública en general. Les dades de què disposem assenyalen que només 66 persones del total de 4.425 que formen el pdi tenen una nacionalitat diferent de l'espanyola, això és, un 1,5 %.³ La necessitat d'acreditar una nacionalitat espanyola o d'un país de la Unió Europea suposa una barrera a l'accés a la funció pública per a les persones d'altres nacionalitats. De fet, com es pot observar a la següent taula, només algunes categories aconseguen superar la barrera del 3 %, com ara els i les Ajudants Doctores, tot i que aquest col·lectiu segueix una dinàmica descendent, producte de la pròpia temporalitat de la figura. Així mateix, derivat dels processos de promoció posteriors a aquesta figura, la presència de personal de les categories Contractat/da Doctor/a i Titular d'Universitat –més estables per definició– van creixent en els darrers anys, però sense arribar a establir-se al voltant del 3 %. No hi ha presència de pdi de nacionalitat estrangera en figures ja en desaparició com ara Catedràtic/a d'Escola Universitària, Ajudant/a o Titular d'Escola Universitària. Tampoc en trobem en figures com Col·laborador/a o Emèrit/a, i la seua presència és molt limitada en els llocs docents d'Associat/da Assistencial als Centres Sanitaris i Catedràtic d'Universitat. Per últim, val a dir que el percentatge de professorat associat és major, i ha anat creixent amb el temps fins a situar-se en el màxim d'1,7 %, sent aquesta una de les categories docents amb major presència junt amb la de Titular d'Universitat. Malgrat que és un percentatge relativament baix, sí que cal advertir que és també la figura docent més precària d'entre les analitzades.

³Val a dir que aquestes dades depenen de la manera en què estiga capturada la nacionalitat del personal en la base de dades interna de la Universitat de València, i que podria haver professorat en situació de doble nacionalitat o professorat nacionalitzat que restaria invisible a aquest criteri. Novament, el país de naixement afegiria una informació molt valuosa, però no disposem d'aquesta dada.

Taula 11

Percentatge de Personal Docent i Investigador de nacionalitat diferent a l'espanyola, 2012-2020

	2012	2016	2020
Associat/da Assistencial als Centres Sanitaris	0,3	0,2	0,3
Ajudant/a	2,1	0,0	0,0
Ajudant Doctor/a	4,3	3,7	2,9
Associat/da	0,6	1,2	1,7
Catedràtic/a d'Escola Universitària	0,0	0,0	0,0
Col·laborador/a	2,6	0,0	0,0
Contractat/da Doctor/a	1,6	3,0	1,7
Catedràtic/a d'Universitat	0,5	0,5	0,4
Emèrit/a	0,0	0,0	0,0
Titular d'Escola Universitària	0,0	0,0	0,0
Titular d'Universitat	0,6	0,6	1,8
Visitant	63,6	100,0	100,0

Font: Elaboració pròpia a partir del Recull de Dades Estadístiques de la Universitat de València.

Per últim, la presència de Personal d'Administració i Serveis (pas) de nacionalitat estrangera és encara menor que en el pdi. Es tracta d'entre tres i quatre persones en el període 2012-2020, cosa que fa que en cap cas s'arribe a superar l'1 % en els cinc grups en què es classifica aquest col·lectiu. Aquests cinc grups representen un total d'entre 1848 i 2024 persones en el període estudiat. És significatiu, d'altra banda, que no hi haja cap persona de nacionalitat estrangera entre el grup A, el que presenta millors condicions de treball i que, en tot cas, estiguen concentrades entre els grups B i C.

Es detecta una xicoteta línia creixent en el grup C, no tant al B, on el personal de nacionalitat estrangera s'ha vist reduït en els darrers anys.

Taula 12
 Percentatge de pas de nacionalitat diferent a l'espanyola, 2012-2020

	2013	2016	2020
A	0,00	0,00	0,00
B	0,00	0,45	0,34
C	0,19	0,09	0,17
D	0,27	0,00	0,00
E	0,00	0,00	0,00

Font: Elaboració pròpia a partir del Recull de Dades Estadístiques de la Universitat de València.

Per tancar aquest apartat, cal dir que no tenim dades del personal adscrit a les empreses externes ni del personal adscrit a fundacions que presten serveis a la Universitat, per exemple, d'administració, de neteja o de restauració, però molt probablement les xifres seran més elevades que les observades en pdi i pas, donat que es tracta d'un col·lectiu més permeable a la realitat de la societat que l'envolta.

3. La situació de l'estudiantat de grau d'Europa de l'Est i d'origen llatinoamericà i de l'estudiantat estranger de segon i tercer cicle

3.1. L'alumnat de grau d'Europa de l'Est. Situació i entrebancs

Com hem vist a l'apartat 2, l'alumnat originari de països de l'Est suposa vora un 28 % del total d'alumnat de Grau de nacionalitat estrangera de la Universitat de València. La nacionalitat més nombrosa és la romanesa, 377 estudiants en el curs 2020-2021, seguida a molta distància per l'estudiantat búlgar, polonès i ucraïnès. La seua presència es molt més reduïda en postgrau, vora un 7 % de l'alumnat del mateix curs. No es pot dir que siga un dels orígens majoritaris dins la Universitat de València, tot i que es tracta d'un col·lectiu bastant important dins la societat valenciana i espanyola, donat el pes específic de la comunitat romanesa. No obstant això, una de les problemàtiques a l'hora d'establir la pertinença o no al col·lectiu d'Europa de l'Est és on hi ha el límit territorial i quins aspectes fan que aquest alumnat tinga característiques diferenciades. Precisament, aquest és un factor que una de les persones assistents al *focus group* posava en dubte, fent referència a la dificultat d'homogeneïtzar les persones originàries d'un territori tan ampli i tant poc definit en termes geopolítics.

Pel que fa al grup de persones que participen en la reunió, cal remarcar que, tot i que en un principi comencen a parlar en castellà, finalment quatre de les cinc persones són capaces de tindre una conversa fluïda en valencià, cosa que és indicativa del nivell d'inserció en la societat d'acollida. Són joves que han arribat de

xicotets a l'Estat espanyol i s'han socialitzat en centres educatius públics, alguns d'ells en municipis xicotets lluny de la capital, i això els ha permès una inserció diferenciada en termes culturals i lingüístics, pràcticament assimilant els trets de la cultura d'acollida, tot i que això també planteja algunes dificultats com veurem posteriorment.

3.1.1. Accés als estudis universitaris

Com ocorre en altres nacionalitats, l'accés als estudis no és vist com una qüestió problemàtica, més bé apareix lligada a l'esforç personal i, en part, a unes notes de tall als estudis desitjats accessibles.

Bueno, yo personalmente diría que mm... entrar en [estudios del Campus de Tarongers] ha sido muy, muy, muy fácil porque la nota de corte es bajísima. Entonces, a poco que te esfuerces ya puedes entrar perfectamente. Eh... ¿Entrar en la universidad? Ninguna dificultad. No. Es que era muy fácil entrar. Yo creo que esa es una de, de las ventajas del sistema educativo español, que es una cosa que ha empezado a igualarse respecto al, al acceso y todo esto. Otra cosa es dentro de la universidad, pero lo que es entrar fácil, muy fácil. Por mí, en parte diría también. (FG1-I1)

L'accés a la universitat es dona quan ja hi ha hagut una selecció prèvia, que és la que té lloc en educació secundària. Com argumenten alguns dels participants en el grup, la selecció es produeix especialment entre els estudiants d'origen immigrant que accedeixen a l'eso amb una edat més avançada. Aquest factor fa que tinguen més difícil portar endavant els estudis en una llengua que possiblement no controlen del tot, cosa que acabarà dificultant l'accés a la Universitat.

A vore, jo crec que la universitat com a tal no té que fer molta cosa. En sentit de què a la universitat ja vas havent estudiat de normal. Sí que és veritat que en secundària, la gent que a lo millor aplega en segon de l'eso o tercer de l'eso, en cursos aixina sí que tenen més dificultat per a accedir. Però, per exemple, en el meu

cas que vaig vindre quan tenia quatre anys no, però en els perfils que venen en segon o tercer sí que he vist un abandono més gran. (FG1-I4.)

Una altra problemàtica que detecten les persones participants en el grup és la derivada de les dificultats en l'homologació dels títols. Aquesta qüestió ha estat assenyalada en altres grups de discussió d'estudiants de diferents procedències, de manera que es pot considerar comuna als nousvinguts que arriben amb una finalitat formativa per a estudiar un grau al Estat espanyol. L'aspecte més interessant és que aquestes problemàtiques es detecten fins i tot en el cas de les migracions procedents de dins de la Unió Europea, com és el cas de la persona informant que denuncia aquesta dificultat, procedent d'Eslovàquia.

Yo creo que más bien el problema reside en la gente que por ejemplo ha estudiado eh... de acuerdo con... por ejemplo, en Eslovaquia el sistema educativo es diferente, no hay un bachillerato, hay una secundaria con unas notas diferentes. Entonces, tal vez sí que las universidades deberían tener en cuenta esos trámites de homologación de... porque no es fácil tampoco homologar los estudios de fuera cuando quieres estudiar en una universidad aquí. (FG1-I2)

Encara des del punt de vista administratiu, la tramitació de la nacionalitat espanyola és un punt que també acosta diversos orígens. Sense un tractat bilateral que reconega la doble nacionalitat, com sí que passa amb molts països llatinoamericans, aquests estudiants haurien de renunciar a la seua nacionalitat originària per obtindre la espanyola. Això podria dificultar, entre altres coses, l'accés al funcionariat per aquelles persones originàries de països no membres de la ue.

[...] porque la nacionalidad... aunque eh... si nosotros queremos eh... cambiarnos... hacer la doble nacionalidad, española y la que tengamos, no podemos, porque no nos deja eh... el gobierno o lo que sea. Si queremos tenemos que renunciar a la... a nuestra

nacionalidad eh... propia y solamente tener la española y eso creo que tampoco es algo lógico. Pero, en fin, da igual. (FG1-I3)

Un dels punts que va generar més acord dins del grup va ser que la problemàtica que han viscut no ha sigut tant l'accés a la universitat, que consideren equitatiu, com el fet de mantindre's en els estudis amb unes condicions mínimes. Això es manifesta, per exemple, amb la importància d'adquirir un ordinador portàtil, amb el que això vol dir per a una economia familiar obrera de pares treballadors procedents d'un país d'Europa de l'Est. Vist des d'un altre punt de vista, les persones participants en el grup denuncien que si no hi ha mecanismes compensatoris, la universitat pública com a tal és classista, perquè algunes persones tenen moltes dificultats econòmiques per continuar amb els estudis amb normalitat. Com veurem posteriorment, aquesta qüestió s'ha agreujat amb l'adveniment del covid.

Yo creo que el problema no está tanto el entrar en la universidad, sino estar dentro después [...] sí que he visto que requería pues, por ejemplo, usar portátil, [...] Entonces, claro, la universidad no, no facilita un portátil como el que tiene el resto de la gente. O sea, te facilita eh... pues el bloque ese de metal, que apenas funciona. Entonces, yo por esta carrera he tenido que comprarme un portátil, y eso es un gasto importante. (FG1-I1)

La cosa ací és eh... Que sí que és cert que a norma general, supose, eh... les persones que venim d'un altre país pues no tenim la millor... no tenim la millor eh... estabilitat econòmica del món. Aleshores [ntx]... Açò és general, òbviament pot haver de tot, però més o menys que és eh... Que sí que és cert que és més una qüestió de classisme moltes vegades. (FG1-I4)

Com a apunt final a aquest apartat, val a dir que les persones participants en el grup manifesten tindre un alt nivell de comprensió del valencià, sent que la major part era capaç de parlar-ho amb fluïdesa. Aquesta és una circumstància que es dona amb particular èxit en nacionalitats com la romanesa, donada la proximitat lingüística entre les nostres llengües, però val a dir que els orígens

de les persones que formaven part del grup era prou més extens i la seua competència era molt elevada. No obstant això, el valencià pot arribar a ser una dificultat afegida per a l'alumnat nouvingut, especialment quan arriba amb una edat avançada, dificultant l'accés a l'ensenyament universitari.

També vaig vindre ací siguent molt xiconina i la meua germana igual, però sí que conec gent que va vindre ací eh... una xica va vindre ací en 9 anys, però ella no se va adaptar tan fàcilment, era francesa. I se va deixar el batxiller perquè no podia. O sea, que la universitat menos encara, no s'ho veia possible. Però més que res pel valencià. Moltes voltes no és el castellà el problema, sinó el valencià. Perquè requereix moltes voltes tindre un bon nivell de valencià i sempre... en la meua carrera, per exemple, tens Català 1 i hi ha molta gent que inclús siguent espanyola no ho aprova. O sea, que crec que hi ha coses que bé, però hi ha altres que els resulta més difícils si no t'adaptes al principi. (FG1-I2)

3.1.2. Presència de la diversitat en les aules

Per norma general, les persones que han participat en el grup d'Europa de l'Est observen que sí que hi ha hagut un interès mínim per la diversitat etnocultural en l'aula, però que aquest interès ha estat puntual i en determinades assignatures, més per la sensibilitat particular d'una part del professorat que perquè la qüestió estiga inclosa en el currículum de les assignatures o del grau.

Majoritàriament els professors que he tingut relacionats amb la sociologia sí que s'han interessat i hem tractat temes sobre... diferents ètnies, els gitanos rumanos del meu país sempre m'agrada mencionar-los, perquè és un aspecte interessant. Però, majoritàriament en altres assignatures no he vist cap interès per conèixer de fora i a més que jo també tindria interès de conèixer de la resta. Entonces, crec que per eixa part podria fomentar-se més a nivell universitat, que els alumnes es donen a conèixer i aporten lo que puguen aportar del seu país. (FG1-I2)

De fet, algunes persones participants apunten al fet que la presència d'alumnat d'origen immigrant a les aules pot ser un revulsiu per al tractament de la diversitat etnocultural a l'aula. No obstant això, sembla que no és una cosa que ocòrriga de manera generalitzada, amb la qual cosa potser s'està perdent un recurs interessant en l'aula.

O sea, yo más que nada recomendaría pues que los profesores se interesasen... ya de forma general, no por los alumnos, del resto de los países del mundo. Porque sí que es verdad que... cuando sale la conversación de «pues yo soy de aquí» Yo soy de Lituania, ¿no? Lituania, pues eso... cerca de China, pues... «¿Que habláis ruso?, ¿que sois chinitos?» Yo que sé. Que, que hay un profundo desconocimiento de los países. Independientemente si son profesores o si... eh... tiene que ver con la materia del estudio, que es bueno interesarse por otras culturas en general. (FG1-I1)

Contràriament, algunes experiències mostren que la diversitat etnocultural en l'aula pot aportar continguts d'interés en determinats graus, malgrat que les persones participants en el grup les marquen com a experiències soltes i sense solució de continuïtat.

Jo recorde que en... en l'altra carrera el primer any tenia llatí i el llatí es pareix molt al romanès, perquè és la llengua que més el segueix. Entonces, tenia un professor que estava molt, molt interessat per aprendre romanés i cada volta que traduïem algo, ho traduïem al català/valencià i em feia a mi traduir a mi al romanés per a vore com es deia [assentiment entrevistador] Per a vore les similituds i... i com se seguia. I sí que s'interessava molt per això. (FG1-I5)

Una de les raons que explicarien la manca d'interés per la diversitat etnocultural o l'escàs aprofitament que se'n fa quan hi és present a l'aula és, precisament, la manca de diversitat. Com s'ha pogut veure en l'anàlisi quantitativa, la presència d'alumnat de diferents nacionalitats en els estudis de grau és, hui en dia, minoritària. Això fa que la realitat que es viu al carrer, en termes de diversitat etnocultural, no existisca dins la universitat. Les persones

participants en el grup són ben conscients d'aquesta circumstància perquè la major part d'elles venen de cursar educació primària i secundària en entorns amb una presència significativa d'alumnat d'origen immigrant. Aquesta circumstància no l'han pogut observar en les aules, on molt sovint els fa la sensació de ser les úniques persones diverses etnoculturalment.

En la meua [carrera]... I mira que és una carrera social, que tu pots pensar: bueno, pot ser que hi ha més gent, perquè volen eh... fer [ntx] ajudar a la gent. Però, no. Jo no... De veritat que jo no, no he vist a casi ningú. De la promoció que som, no he vist a casi ningú... parle del meu curs i demés, però igualment em pareix súper fort perquè tot el món eh... és, és espanyol. És espanyol. Que em pareix molt bé, però diversitat com tal no hi ha (FG1-I3)

O sea, a mí me parece que la Universidad de Valencia no es diversa, porque yo he convivido con más inmigrantes que con españoles la mayor parte de mi vida. O sea, yo cuando iba al instituto, iba a un instituto público de [localitat de l'Horta], había una gran mayoría de inmigrantes. O sea, ucranianos, eh... Guinea Ecuatorial, eh... yo, musulmanes... Y a mí claro, yo veo que hay mucha juventud interesada en ir a la universidad y por cosas que ahora no tienen que ver, no pueden acceder a la universidad, pero no por como está hecha la universidad en sí, sino por otros factores. (FG1-I1)

A més, aquesta diferència amb el que havien viscut durant la seua etapa d'escolarització obligatòria i post-obligatòria, també era visible quan comparaven la realitat de la Universitat de València amb la dels centres on havien anat a fer estades Erasmus. La diversitat etnocultural era més palpable al carrer i també a les universitats estrangeres. L'escassa diversitat que perceben entre l'alumnat de la Universitat de València pot estendre's al professorat, en el qual tampoc hi ha diversitat, amb comptades excepcions en els graus relacionats amb les llengües estrangeres.

Jo vaig anar eh... d'Erasmus a Anglaterra i ahí hi havia moltíssima gent que treballava de cara al públic i no tenia un anglès perfecte, però ací això no passa. O sea, ací no hi ha molta gent que... per

exemple, que estiga en Mercadona... que siga de l'est o que siga marroquí, jo això mai ho he vist. Però, allà per exemple estava ple. Entonces sí que hi ha una gran diferencia, però crec que és Espanya en si. No nosaltres. (FG1-I5)

A vore, ací depèn de lo que estudies. Jo com estudie [carrera del Campus de Blasco Ibáñez] sí que he tingut professors que venen o d'Anglaterra o d'Estats Units [assentiment entrevistador] I soles conec a una professora que és de Romania, que està... que dóna angles també. Però allà sí que és veritat que hi havien professors que venien Bulgària, de Rússia, de Mèxic... que donaven anglès o assignatures en anglès. Estava més equiparat per aixina dir-ho. (FG1-I5)

No obstant, l'estudiantat participant en el grup apuntava al fet que en el futur pròxim aquesta circumstància tendirà a canviar, a mesura que les segones generacions comencen a accedir a llocs de responsabilitat, tant fora de la universitat com també a dins, com a futurs docents.

Però sí que considere que d'ací a uns anys les coses canvien, perquè al final els que... els fills d'immigrants, eh... al final creixerem i serem immigrants que estarem impartint classe a aules universitàries, que sigam doctors, que sigam... a dia de hui crec que fa vint anys la situació era molt diferent. Entonces, sí que és de veres que els estrangers eh... solen vore's molt poc a nivell d'un doctorat o... o donant classe en una universitat. (FG1-I2)

3.1.3. *Discriminació per raons etnoculturals*

Les persones participants en el grup no relaten rebre discriminació per raons etnoculturals de manera explícita, però sí que detecten algunes conductes en la vida quotidiana que els transmeten una certa xenofòbia. La discriminació, en aquest cas, no ve tant per l'aspecte exterior, donat que el fenotip de la població d'Europa de l'Est no és tan fàcil de detectar, com per qüestions relacionades amb la llengua o, com també ens ha relatat estudiantat d'altres orígens, amb el nom o els cognoms, que actuen com a senyal de di-

ferenciació fàcilment detectable. Aquest tret diferencial, no obstant això, el manifesten en la figura dels seus pares i mares i en relació a la recerca de treball, no en la universitat.

O sea, yo por ejemplo la xenofobia como tal no la suelo sufrir a diario porque cuando yo hablo pues se me nota, ¿no? Que llevo aquí mucho tiempo. O sea, que no se me nota que soy extranjera quiero decirte. Pero en cuanto se ve mi apellido en alguna parte, ya sea en la sanidad o ya sea buscando trabajo, eso es una xenofobia, pero de primero de xenofobia, vamos. Entonces, por ejemplo, esto mis padres el problema lo han tenido toda la vida y lo sigue teniendo. Cuando eres extranjero y se te escucha extranjero, completamente descartado. (FG1-I1)

[...] a l'hora de buscar treball, es que és súper comodo que pose o espanyol nativo o... o que seas espanyol. I és que despues nosaltres tenim el cognom i automàticament, sobretot en treballs que són cara al públic pues implica que... automàticament la persona pensa que tindrem un accent diferent. Entonces, pues descarten directament davant d'una oferta de 1.000 candidats a una plaça, pues probablement tu sigues descartat soles pel simple fet de que probablement parles un poc diferent a... i no... pot ser el cas o no. I igual que [I1], els pares sobretot, a l'hora de buscar faena, ells sí que tenen l'accent i això sí que es complicat. Perquè és que espanyol nativo, no t'està diguent que sigues espanyol, però t'estan diguent espanyol nativo i òbviament no el tenen. (FG1-I2)

3.1.4. *Diversitat LGBT*

Les persones participants en el grup relaten l'homofòbia existent als seus països d'origen, cosa que viuen amb intranquil·litat quan visiten la família i els amics. Vinculen aquesta homofòbia amb la gran religiositat que es viu en les societats d'Europa de l'Est i amb la conservació dels valors tradicionals, que fan que rebutgen qual·sevol unió que no siga l'heterosexual. No obstant, tampoc relaten haver viscut episodis homofòbics en les aules universitàries.

També és de veres que... que per norma general, els països de l'est són molt homofòbics i molt eh... tenen moltíssima homofòbia

eh... en la meua casa, eh... des de sempre eh... s'ha... s'ha discriminat a les persones del col·lectiu. Jo per sort tinc... tinc criteri propi i no he seguit els passos dels meus pares, però és que jo quan vaig a Romania i parle en els meus cosins i en les meues cosines d'això, sempre és tema religiós, de que no... de que Deu ha fet a la dona i a l'home per a estar junts i no sé què. I realment no, no pots eh... fer que ixquen d'eixa mentalitat perquè és el context en el que ells viuen, que és horrible. Però, si tot el món pensa així tu no vas a poder anar ahí una vegada a l'any i dir-li: «no, tot això està mal». Perquè no te van a fer cas, i menys sent dona, que això és otra cosa. (FG1-I3)

3.1.5. *Incidència de la COVID*

Per últim, una de les qüestions d'interés en el context actual és la incidència de la covid en les vides quotidianes de l'estudiantat procedent d'Europa de l'Est, amb especial atenció als efectes sobre la vida universitària. Les principals dificultats estan relacionades amb la qüestió econòmica. En primer lloc, la covid i la implantació de la teledocència ha fet que siga necessari tindre accés a una xarxa de banda ampla, un ordinador i un espai des d'on poder seguir les classes. Aquestes circumstàncies han fet que part de l'alumnat no haja pogut seguir el final del curs 2019-2020 amb normalitat, donada la precarietat tecnològica o espacial: o bé la xarxa no era suficientment potent, o bé s'havia de compartir amb la resta de la família, igual que els aparells informàtics i també l'espai. Per tant, l'impacte de la covid sobre les persones participants en el grup va ser l'equivalent en les famílies de classe obrera, tot i que alguna persona participant en el grup no afirma haver patit un impacte tan gran.

O sea, yo el principal problema que tuve es que yo no tenia pelas pal Wifi, entonces pues conectarme fue una quimera impresionante. Que acabe... bueno, estaba por ahí robando wifi. Pero bueno, a duras penas me he podido conectar. Entonces, claro hay una brecha digital. Pero, es que esto no me pasa porque sea lituana, sino porque eh... pues porque eso, porque no hay pelas. Entonces eh... hay un montón de niños españoles que supongo

que les habrá pasado lo mismo. [...] Eh... Y otra cosa, es que [ntx] es que estoy yendo siempre por lo mismo, que es el clasismo, no la xenofobia. O sea, yo vivo en una casa muy pequeña donde hay mucho ruido, eh... no por los niños, sino por mis padres que son muy ruidosos. Y es eso. Entonces, era insoportable conectarse porque es que están ahí hablando, haciendo sus cosas, porque yo vivo en condiciones de hacinamiento, pero bueno que tiene que ver más con la red social que con la xenofobia en sí. (FG1-I1)

Des d'un altre punt de vista, l'impacte de la covid s'ha manifestat en la vida quotidiana del nostre estudiantat en la necessitat de dur a terme una incorporació al món laboral en àmbits no relacionats amb els seus estudis, com a complement als ingressos dels seus pares i mares. La covid ha deixat a molts dels pares i mares del nostre estudiantat en l'atur o en Expedients de Regulació Temporal de l'Ocupació (erto), i això ha fet que tots els membres de la llar hagen hagut de contribuir a l'economia familiar. En la següent cita, a més, aquesta circumstància s'uneix a la discriminació per raons etnoculturals sorgida de la identificació del cognom com a estranger.

Jo sóc estudiant universitària però per les circumstàncies del covid, a la meua casa hem... la meua germana i jo hem tingut que posar-nos a treballar. Entonces, ahí és quan hem notat que de 50 sol·licituds que em rechace 45, jo percibia... i és que abans de parlar açò, jo vaig parlar en els meus pares com diguent: de veres que jo crec que m'estan desestimant les sol·licituds perquè veuen el cognom i diuen fora, parla raro. (FG1-I2)

3.2. L'alumnat de grau d'origen llatinoamericà. Situació i entrebancs

No sabem el nombre d'alumnat universitari d'origen llatinoamericà; sols coneguem les xifres de l'alumnat amb alguna nacionalitat llatinoamericana. Les estadístiques de la Universitat de València sols treballen amb la dada de nacionalitat i no de país de naixement. Atès el procés intens de nacionalització espanyola que

ha conegut la immigració llatinoamericana, aquest fet distorsiona i subestima el nombre de l'alumnat d'origen llatinoamericà, compost per aquelles i aquelles que mantenen la nacionalitat d'origen i els que han adquirit la nacionalitat espanyola. A la Comunitat Valenciana el procés de nacionalització de la població de origen llatinoamericà ha sigut particularment intens, sobre la meitat del col·lectiu.¹ Si, segons les estadístiques hi havia a la Universitat de València 438 alumnes de grau de nacionalitat llatinoamericana al curs 2020-2021, el nombre de l'alumnat d'origen llatinoamericà molt possiblement duplicava aquesta xifra.

A l'alumnat de grau d'origen llatinoamericà de la Universitat de València trobem diferents perfils. Un majoritari o molt majoritari, serien fills i filles d'immigrants llatinoamericans que arribaren amb pocs anys a Espanya, s'escolaritzen i es socialitzaren ací i comparteixen currículum i cultura escolar amb els seus parells autòctons. Parlem de xics i xiques joves, encara que també hi ha algú o alguna de mitjana edat.² Un altre perfil, prou minoritari, present al grup d'estudiants llatins i llatines, és el d'un o una jove que ve directament a estudiar un grau universitari, amb familiars assentats a Espanya que el sustenten econòmicament.³

¹ A gener de 2020, la població amb nacionalitat d'Amèrica Central i el Carib i Sud-Amèrica resident a la Comunitat Valenciana ascendia a 138.583 persones; tanmateix, el nombre de residents que havien nascut a algú d'eixos països era de 282.261. Dit d'altra forma, més de la meitat del col·lectiu està nacionalitzat espanyol.

² Al grup d'alumnat llatinoamericà hi havia una dona amb dos fills, de 15 i 5 anys, amb «responsabilitats familiars» i les seues repercussions sobre el desenvolupament dels estudis, molt semblants per no dir idèntiques a les alumnes espanyoles de mateixa edat i uns fills que atendre. Es tracta d'un perfil molt minoritari entre l'alumnat, però present. Un parell d'entrevistades coneixen alumnes amb aquest perfil. Persones de 40 o més anys, que porten molt anys a Espanya, començaren a treballar, amb esforç tornaren a estudiar, i ingressen a la universitat per la via de majors de 25 anys.

³ Aquest tipus d'alumne i alumna ha d'afrontar la convalidació d'estudis, amb l'obligació de cursar alguna matèria o assignatures, la qual cosa endarrereix el seu ingrés a la Universitat. A més, a diferència de la resta de l'alumnat d'origen llatinoamericà, no comparteix elements del *background* escolar espanyol. La proble-

Tot i aquesta diversitat de perfils, a la que caldria afegir la derivada de la diversitat de països llatinoamericans d'origen, aquest grup de l'estudiantat comparteix dues condicions, segons els nostres entrevistats i entrevistades. Per un costat, no pateixen cap discriminació pel seu origen a la comunitat universitària i la vida als campus; al menys eixa és la seua percepció. Quan es parla dels entrebancs i/o problemes que han trobat a l'accés i el desenvolupament dels seus estudis aquests problemes s'identifiquen, d'una o altra forma, amb una situació socioeconòmica precària, personal i familiar. Aquestes dues idees, amb expressions múltiples i diverses, sorgeixen diverses vegades al llarg de les entrevistes.

3.2.1. Accés als estudis universitaris... i els que queden enrere

Respecte a l'accés i a l'ingrés a la universitat, el problema que assenyalen és l'econòmic i aquest és també l'entrebanc principal que es veu al desenvolupament dels estudis. A les nostres entrevistes es sol subratllar el contrast entre la major presència a l'eso d'alumnat d'origen llatinoamericà i el seu molt més escàs nombre a la Universitat de València; la raó, ens diuen tots i totes, és la situació socioeconòmica precària de les famílies d'origen llatinoamericà. Eixe és l'entrebanc fonamental que fa que, a la pràctica, l'accés no siga igual per a tots i totes.

Es un asunto en cuanto a acceso. Y también decir eso, que a mí se me hace como un poco mm... teniendo en cuenta la cantidad de personas extranjeras que hay, son pocas las personas que se ven en la universidad. O sea, que en... en mi carrera, por ejemplo, creo que solo eh... en una clase solo somos dos, ¿vale? De tantos que somos, ¿no? Y... Y yo creo que es eso, que hay muchas desigualdades en el acceso. (FG2-I2)

Porque yo en la primaria sí que me acuerdo de que éramos bastantes latinoamericanos pero como digo, se fueron quedando

màtica de convalidació i cultura acadèmica espanyola és similar a la de l'alumnat de segon i tercer cicle.

atrás. O sea, de mi grupo de amigas, creo que solo yo he llegado a la universidad. (FG2-I3)

Un dels nostres entrevistats, que actualment està cursant cinquè curs d'un doble grau, rememora la situació del seu antic institut, amb presència massiva d'alumnat d'origen immigrant. Ell va haver de repetir primer i segon d'eso, la seua família el va canviar a un institut concertat on va realitzar eso i batxiller. En aquests anys, ell va mantindre la relació amb els seus antics companys de l'institut públic i comentava l'abandonament escolar primerenc d'una part molt important d'aquest alumnat.

Mis colegas que siguieron en el ies XXXX, me dijeron que segundo de la eso era una criba, básicamente, todas aquellas personas que no iban a seguir en la formación educativa, lo dejaban, y gran parte de la población inmigrante se iba en segundo de la eso, porque ya tenían, ya tenían la edad legal para trabajar y para salir del colegio, y me decían que, si antes en primero de la eso eran, a lo mejor, de 34 personas a casi 20, 15 personas eran ecuatorianos, que colegas, eh, para tercero de la eso, a lo mejor, quedaban 2 o 3 y eso es, son números muy importantes. (E11)

El que comenten els nostres entrevistats i entrevistades són trajectòries escolars molt semblants a les que tradicionalment s'han identificat com a pròpies de fills i filles de classe obrera autòctona: episodis més o menys puntuals de dificultats acadèmiques, abandonament escolar primerenc (no es continua estudiant després dels 16 anys) i incorporació, o intents d'incorporació, primerenca al mercat de treball. En la situació actual, els fills i filles d'immigrants llatinoamericans que arriben a la Universitat són una clara minoria.

3.2.2. Desenvolupament dels estudis i les seues preocupacions

El major entrebanc que comenten al desenvolupament dels seus estudis és, també, de tipus socioeconòmic, bé siga propi o bé perquè consideren que afecta a una part important de l'estudiant d'origen

llatinoamericà que coneixen. En el seu cas, percebre una beca de quantia mínima és bàsic, els preocupa. Si no ho aconsegueixen, s'han de plantejar treballar, la qual cosa dificulta l'adequat rendiment i resultats acadèmics o, en alguns casos, suspendre els estudis. Hi ha estudiants d'origen llatinoamericà que no tenen aquesta problemàtica, entre altres alguns i algunes dels nostres entrevistats, però tots ho descriuen com una problemàtica general.

Y esos temas pues como que dependiendo de cómo está la economía ahora en estos momentos, pues como que te llega plantearte dejarlo y decir: no, necesito trabajar. Y cuando trabajas pues obviamente le quitas el tiempo que le puedes... dedicar al estudio... creo que son problemas pues que en mi entorno ahora mismo, de hecho latinoamericanas que yo conozco, son temas que sí que se dan. Tanto puede ser, por ejemplo, que un padre o una madre estén sin trabajo, estén en el paro y... un solo sueldo pues no alcanza. Entonces, como que el acceso a las condiciones no son iguales, ¿vale? (FG2-I2)

Els comentaris no massa positius respecte al sistema de beques són molt nombrosos, tant en secundària no obligatòria com a la universitat. Es considera que la informació sobre beques està dispersa en les webs dels diferents organismes, i que això no facilita la seua utilització. A banda de la beca del Ministeri, al *focus group* una part dels participants desconeixia l'existència d'altres beques. De vegades, també, l'actitud del personal de la Universitat es considera poc facilitadora. Com relatava una de les participants, davant del seu desconeixement i certa angoixa, «no puede decir... hay que leerse la resolución». Altre entrevistat afirma:

Primero, no hay, no existe una promoción o publicidad de lo de las becas, sino que... yo todas las personas que conozco desde bachiller hasta la universidad, se entera de las becas por el boca a boca... en ningún momento, ni el profesorado, ni nada absolutamente nada desde la administración nos indicó, y después el procedimiento te diría que es muy lento, llega muy tarde (la cuantía de la beca). (E11)

Respecte de les beques, tant en el *focus group* com en la entrevista individual a un estudiant d'origen equatorià, es va mig concretar una proposta de pàgina web o semblant que recollira de forma sintètica el conjunt de beques disponibles, els requisits, els diferents organismes, etc. Segons ells i elles, això no es fa o no els arriba. Un altre problema destacat és el retard en percebre la quantia de la beca que, segons les circumstàncies, pot representar un greu problema.

Después, el procedimiento, yo, por ejemplo, no tengo ese problema, porque yo vivo con mis padres, pero sé que hay personas que entran a la universidad en septiembre, y a lo mejor hasta diciembre-enero no reciben la cuantía económica...Y dependen de eso básicamente para, para su sustento, y me parece que eso... se podría ser mejor, tal vez, pero que es deficiente, lo es. (EI1)

3.2.3. *La seua vivència de la vida als campus*

Els nostres entrevistats i entrevistades no han percebut cap dificultat o entrebanc derivat del seu origen llatinoamericà. Se senten tractats de forma similar a la resta de l'estudiantat, qualifiquen el funcionament de la vida universitària com «igualitari» i respecte al coneixement del valencià, uns i unes ja ho treballaren a la eso i batxiller, o es destaca que la Universitat oferta cursos de valencià.

En la universidad es para todos igual. En exigencias y todo... depende de cada uno, de cómo se lo tome. En mi carrera está la línea valenciana y la castellana. Yo estoy en la línea castellana, no sé si hubiese sido diferente si hubiese elegido la línea valenciana. Pero creo que también los exámenes los puedes hacer en castellano y en valenciano, incluso creo que también hay cursos en la propia universidad. (FG2-I3)

Afirmen no sentir-se discriminats ni haver patit cap incident d'aquestes característiques; pel contrari, asseveren sentir-se molt «integrats» o «superintegrats» en la seua classe i als espais de la Universitat.

Somos tres de fuera (en su curso). Una de Venezuela y otro de Colombia y yo que soy de Paraguay. Los tres nos super integramos en el grupo, que son valencianos de aquí y son de pueblo. O sea, estamos... mm... interrelacionados. O sea, cada uno... no sentimos esa discriminación, ¿vale? Ni... ni de cara al profesor, ni, ni al compañero [asentimiento entrevistador] O sea, como si fueras uno más. O sea, yo al menos me siento así y creo que también mis dos compañeros que somos de fuera. (FG2-I1)

També, en un parell d'intervencions, es contrasta de forma positiva l'ambient a la Universitat al de la societat en general. La Universitat és «otro ambiente» on no es donen els micro-racismes que ells i elles capten bé (la mirada insistent de la policia o la recelosa de un botiguer). De forma semblant a altres grups d'alumnat diversos, la Universitat es destaca per ser un espai acollidor, més relaxat i amable.

No existe una especie de discriminación que se pueda dar en otros sectores, como por ejemplo... a ver, el típico ejemplo de la policía y demás, que, a lo mejor, te mira, y te observa y demás, o cuando vas a un supermercado, el cajero se pone a mirar, cuando es una tienda china te persiguen y demás, supongo que no se da esa especie de discriminación, sí, es un ambiente, un ambiente más agradable, la verdad, tanto por alumnos, como por profesores. (E11)

Aquesta idea es reforça quan es pensa en el futur laboral. Es contrasta aquest ambient acollidor a la Universitat amb un entorn laboral futur amb més problemes. Parlant d'eixides laborals, uns dels entrevistats, mestís, que ja té decidit el màster que vol fer, pensava que podria tindre més dificultats pel seu origen i trets d'obtindre un treball a la seua especialització.

Yo seguramente sí, en la empresa privada son muy tiquismiquis, y yo creo que, a lo mejor, por origen no dirán «no, tú no porque eres negro, tú no porque eres latinoamericano» pero, a lo mejor, en igualdad de condiciones, a lo mejor, una persona española sí se lo podrían dar, y más si es de cara al público, creo yo. (E11)

Ells i elles es relacionen amb una diversitat de companys i companyes en funció del «caràcter de cada uno», les assignatures i pràctiques grupals que comparteixen. En uns casos, afirmen i subratllen que, a diferència d'altres grups d'estudiants, els xinesos és l'exemple que s'utilitza, «no hacemos grupitos de latinoamericanos». També tenim qui afirma que se sent integrada amb el conjunt de la classe, però que se sent millor amb altres estudiants d'origen llatinoamericà. No ho expressa com vivència de discriminació, sinó com «comoditat cultural».

Eso depende de la personalidad. Como te digo yo, por ejemplo, noto que me siento más comprendida por otra persona digamos que más o menos como yo, con mis mismas ... [no] porque sea culpa de alguien o nada que ver.

No. Simplemente de que estás más cómoda (entrevistador)

Sí. Eso... Que a veces tienes cosas de las que hablar, de las mismas cosas. (FG2-I2)

A l'alumnat d'origen llatinoamericà es va preguntar, com a altres grups d'aquest estudi, quines qüestions s'haurien de millorar referent a tracte, continguts acadèmics i activitats de la Universitat de València. Les qüestions assenyalades varen ser escasses. Es va incidir en millorar la informació al respecte del sistema de beques, particularment en ingrés i primer curs, en la línia ja esmentada. També es va assenyalar que els continguts estaven excessivament focalitzats a la realitat europea, la conveniència d'establir més convenis i activitats conjuntes amb universitats llatinoamericanes i una major presència d'acadèmics i acadèmiques llatinoamericans en les activitats de debat, conferències, etc., de La Nau.

Un dels nostres informants contrastava la minsa atenció que rep la diversitat cultural amb la gran atenció (activitats, jornades, actes simbòlics) que rep la situació de les dones i la seua igualtat.

Supongo que están más enfocadas [activitats institucionals] al ámbito del género y demás, por los correos que te llegan, siempre hay actividades, más relacionada que con el género, que con las distintas culturas que reflejan la identidad valenciana... se decora

a la universidad por el 8M y demás, abajo hay algo montado de... exposición de fotos... siempre veo relacionado más al género, que hacia la diversidad cultural. (E11)

3.2.4. *Les dificultats durant la pandèmia*

Atès que el treball de camp es realitzà en pandèmia, s'introduí una pregunta oberta sobre la seua vivència en aquest període. Els nostres entrevistats i entrevistades seguiren les classes on-line bé al principi i amb una creixent «monotonía», excés de pantalla i de treballs. En diversos casos, es diu, s'ha donat un excés de treballs per a justificar el pas d'examen a avaluació continua on-line. També assenyalen una interacció de menor qualitat amb els seus companys i companyes de curs.

Al principio yo lo tomaba bien, estaba bien, hacia las clases, ¿vale? Pero sí que notaba esa monotonía cada vez, cada día y la ausencia de tener contactos. O sea, por más de que escribieras por el WhatsApp o lo que sea, hablas con tus compañeros y tal, no es lo mismo. Y encima, eh... de... pues nada, la monotonía y estar constantemente trabajos... porque claro, ahí la evaluación tenía que... el profesorado tenía que evaluarte de alguna forma. Y entonces, ahí hay más una evaluación continua como que tenía más peso y había más trabajos constantes, era como todo el día ahí en el ordenador que al final... me quedé la cuarentana aquí con un compañero de piso también. Entonces, llegó un punto en donde... se ve que me dio ansiedad, vale. De la nada. O sea, de la nada. Yo no sabía que me pasaba. ... que eso, que al principio fue bien, pero después se ve que me pasó factura todo esto. (FG2-I1)

La tornada a la docència presencial o semi-presencial, en particular per la relació amb la resta de l'alumnat, es valora com a molt positiva. No afirmen haver tingut cap dificultat o problema específic per ser d'origen immigrant. Els problemes que comenten fan referència a la situació socioeconòmica que la pandèmia va precaritzar, i al rol social de dona amb fills a càrrec, amb sobrecàrrega de tasques i responsabilitat en pandèmia. És a dir, les problemàtiques

que la literatura sobre els efectes socials de la pandèmia ja han asenyalat per a la població en general.

Com sabem, l'impacte de la pandèmia és més o menys sever segons la situació socioeconòmica i la seua traducció en termes d'habitatge, connectivitat, seguretat econòmica i vital. Els sectors socials en situació més precària, entre ells una bona part de la població d'origen immigrant, han vist empitjorar la seua situació. Una de les nostres entrevistades afirmava:

Yo durante en la cuarentena sí que tuve dificultades, en el sentido de que en mi casa éramos bastantes personas. O sea, que todos... justamente mi padre en el paro, mi madre también... y mi hermano, mi sobrino y tal. Éramos seis personas. Y sí que tuve la mayoría de las clases online, no es lo mismo, pero es casi lo mismo, ¿no? ... tenía dificultad... a mí siempre me pedían activar el micrófono, la cámara y yo iba con un poco de miedo porque mi sobrino pues era pequeño, necesitaba hablar... yo que sé... y a la hora de estudiar, de concentrarme... era muy difícil. (FG2-I2)

En un altre cas, una estudiant de quart curs, amb dos fills a càrrec, va haver de combinar la continuïtat de les seues pràctiques on-line, l'atenció i cura dels dos fills, i l'ansietat generada per successius contagis, quarantenes i necessitats derivades: «no tenia cabeza para ponerme a estudiar y hacer un trabajo». Al seu cas, afirma, varen ser les seues companyes de classe les que li salvaren l'assignatura.

Entonces, yo pasé cuarentena por la amiguita de mi hija que se contagió, yo pasé cuarentena por el amigo de mi hijo que se contagió y yo me quedé en casa prácticamente. Cuando llegan navidades nos contagiamos nosotros. Entonces, yo estuve prácticamente sin salir hasta enero. Y eh... ¿Y qué pasó? Que pasó que... o sea, cuando estaba contagiada mi cabeza para centrar en los trabajos ni nada. Primero no conocía a los profesores de ... personalmente. Del tú a tú. ¿Y qué pasó? Que eh... eso me dificultó muchísimo. Por suerte las compañeras de clase... desde primero que estábamos trabajando juntas, ya sabían cómo yo trabajaba y las compañeras: XXXX olvídaló, hacemos nosotras el trabajo y tú llevas... Y fue lo que pasó. (FG2-I4)

3.3. L'alumnat estranger de segon i tercer cicle

Tenim dades de l'alumnat estranger de segon i tercer cicle, però no disposem de les dades del país de naixement. Aquest fet, com ja he comentat, distorsiona i subestima el seu nombre real, atés l'intens procés de nacionalització d'alguns col·lectius, particularment de la immigració llatinoamericana. Malgrat això, amb les dades de nacionalitat podem constatar aspectes d'interès.

En primer lloc, destaquem que la presència de nacionalitats diferents a l'espanyola és més notable a l'estudiantat que cursa segon i tercer cicle que estudis de grau, on pràcticament el percentatge es duplica. Aquest elevat nombre, que reflexa la importància de l'alumnat de nacionalitat diferent a l'espanyola matriculat en un postgrau (taula 3), la trobem per exemple al curs 2020-2021, on la xifra es concreta en el 21,19 % de dones i 20,12 % en homes, amb més dones en termes absoluts (1.332 front a 904). Així mateix, és important considerar la importància dels programes d'intercanvi als estudis de tercer cicle, ja que si exclouem els procedents dels programes d'intercanvi, el percentatge de persones de nacionalitat diferent a l'espanyola matriculades podem observar que el total de l'estudiantat es redueix dràsticament i pràcticament és imperceptible. Per exemple, al curs 2019-2020 les xifres són d'un total de 43 alumnes, 1,83 % del total (amb 2,12 % estudiantes dones i 1,38 % homes) de nacionalitat no espanyola. Per al curs 2020-2021 el percentatge encara s'ha reduït més, amb un total de 13 estudiants que representa el 0,58 del total (0,75 % dones i 0,33 % homes), possiblement a causa de les conseqüències acadèmiques derivades de la pandèmia covid. Així i tot, les xifres de les alumnes dupliquen la dels estudiants homes.

Els motius d'aquesta alta presència d'alumnat procedent d'altres països són diferents, però entre ells trobem: els programes d'intercanvi; el programa de beques per a cursar estudis de postgrau i doctorat; per l'afinitat lingüística i cultural (de l'alumnat procedent de Llatinoamèrica) o pel moderat cost econòmic de la vida i d'aquests estudis comparativament amb altres països.

En referència al programa de beques, al curs 2018-2019, un total de 163 estudiants procedents de Llatinoamèrica i Àfrica (111 dones i 52 homes) varen gaudir de les beques completes de Cooperació Universitària al Desenvolupament (cud) de la Universitat de València, fonamentalment per als estudis de segon i tercer cicle.⁴ Destaquem, així mateix, la feminització del col·lectiu d'estudiantat estranger que accedeix a aquestes beques, ja que el nombre de les estudiants duplica al d'estudiants homes. (Informe de gestió 2019, Servei de Relacions Internacionals i Cooperació de la uv).

El perfil de l'estudiantat estranger que cursa segon i tercer cicle a la Universitat de València (al voltant del 20 % del total dels matriculats), provinents majoritàriament de Llatinoamèrica, és molt heterogeni, donat que trobem diferents perfils amb característiques sociodemogràfiques diverses. Un perfil majoritari és el corresponent al grup d'estudiants que venen al país expressament a realitzar estudis oficials tercer cicle, i que podem dividir en dos grups diferenciats: els més joves, que cursen màsters (amb edats entre els 23 i els 30 anys), i els de doctorat (que són de mitjana edat i amb càrregues familiars, a més que, de vegades, constitueixen famílies monomarentals).⁵ Aquests provenen d'una cultura i currículum

⁴ La uv destina el 0,7 del seu pressupost a iniciatives de cooperació, entre les que es troben les beques d'estudis: Lluís Vives per a estudis de màster que són completes; Luisa Cardona de matrícula d'estudis de màster per a estudiants procedents de països estructuralment empobrits; les de doctorat Juan Castelló (uv i Ajuntament de València) destinades a països prioritaris de cooperació; les de la Fundació Carolina, Beques de Cooperació Espanyola, per a l'estudiantat de Llatinoamèrica. A més a més, hem de considerar que part d'elles/s son becats pels seus propis països d'origen.

⁵ Al grup d'alumnat estranger de segon i tercer cicle les dues xiques estudiants de màster tenien 23 i 24 anys respectivament, mentre que l'estudiantat de doctorat és de mitjana edat, amb un xic i 4 xiques, i un interval d'edat que comprenia des de 35 a 49 anys. Les característiques d'aquest perfil comporten freqüentment responsabilitats familiars: al grup hi havia una dona de més de 40 anys i mare sola, amb un fill i, consegüentment, amb repercussions negatives sobre el desenvolupament dels seus estudis, de la mateixa manera que les que experimenten les alumnes espanyoles, mares soles, de la mateixa edat i amb fills/filles. Hi havia també un home de més de 40 anys, amb un fill i amb parella a Espanya,

escolar diferent als dels companys i companyes autòctons o dels estrangers que resideixen a Espanya des de menuts. Un altre perfil molt minoritari, serien fills i filles d'immigrants (incloent persones refugiades) que arribaren al país procedents des de tot arreu del món. Aquests es socialitzaren i s'escolaritzaren al país d'acollida i, per tant, parlen valencià majoritàriament i comparteixen currículum acadèmic i cultura escolar amb la resta de joves autòctons. Un altre perfil, encara més minoritari, són estudiants d'origen immigrant i de mitjana edat, que arribarem al país sent adolescents o joves, i ara ja han conformat famílies i son mares/pares.⁶ I finalment, un altre perfil, molt minoritari també, present al grup d'estudiants estrangers, és el d'una persona jove generalment llatí o llatina, amb familiars assentats a Espanya (moltes vegades la mare) que el sustenten econòmicament i que venen a continuar amb els seus estudis universitaris. A aquesta varietat de perfils addicionem la referida a la pròpia diversitat dels països llatinoamericans, ja que als estudis de postgrau la majoria provenen de Llatinoamèrica (de les deu primeres nacionalitats, huit provenen d'allí: Colòmbia, Equador, Xile, Mèxic, el Perú, el Brasil, l'Argentina i la República Dominicana (taula 8).

3.3.1. La comprensió i definició de la diversitat

L'estudiantat de tercer cicle presenta una ampla experiència vital i un grau de reflexivitat elevat, i per tant, defineixen el concepte de diversitat amb molta profunditat i detall, inclús descriuen les seues conseqüències a les desigualtats socials que presenten determinats grups.

i amb responsabilitats compartides a la criança i, per tant, amb menor repercussió als seus estudis.

⁶ Corresponent a persones de 32 o més anys, que porten molts anys a Espanya, i que han combinat de forma discontinua estudis i treball amb molt esforç, i que ingressaren a la Universitat per la via de majors de 25 anys.

... la diversidad es un concepto multidimensional que abarca desde dimensiones físicas hasta dimensiones sociales y culturales, muy amplio ee... pero que todos tienen una base... de entre una estructura social. O sea, es un concepto socialmente construido, incluso, las diversidades físicas son conceptos que se desarrollan socialmente. Y que, por otro lado, las, las... las desigualdades o la diversidad a nivel sociológico o cultural, funcionan como desigualdades o formas de diversidad. (FG3-I1)

Així mateix, el concepte de diversitat apareix relacionat amb la paraula respecte, i amb la noció d'enriquiment humà i aprenentatge. També anomenen les seues implicacions pràctiques per a la pròpia identitat personal i la seua nova construcció en contextos culturals i socials diferents. S'evidencia la maduresa del grup entrevistat i, a més a més, l'experiència de la mobilitat internacional i d'haver viscut situacions de xoc cultural.

Para mí la diversidad es como una posibilidad de ser diferente y a la vez única, en medio de... algo mucho más amplio, más heterogéneo... (FG3- I2)

Para mí la diversidad es una colección de identidades culturales que... tienen background, una experiencia, una forma de ser, de pensar, de vivir, de estar en el mundo, que son completamente diferentes en cada uno, y que, de acuerdo a la trayectoria de vida... (FG3-I6)

Apareix també la identificació de la diversitat referent a l'orientació sexual, ja que una de les estudiants entrevistades la identifica i experimenta, per les seues implicacions a l'aplicació de la perspectiva interseccional:

Pues la diversidad yo siento que es como... implica un respeto hacia la diferencia, o sea, reconocer que existe diversidad étnica, diversidad sexual, cultural, diversidad religiosa... respetar, pues como también, pues que yo tengo derecho a que respeten o sea... mi diversidad étnica, cultural o sexual. (FG3-I4)

3.3.2. *La seua percepció i vivència de la diversitat als campus*

En relació a la vivència de dita diversitat a les aules universitàries, un estudiant identifica clarament que el que primer evidencia és l'escassa presència de la diversitat racial, etnocultural i religiosa a la Universitat de València, i inclús assenyala les possibles raons, entre elles, degut a la recent trajectòria de la Comunitat Valenciana com a destinació d'immigració, comparada amb altres grans ciutats espanyoles i europees.

...a mí me sorprendió la baja diversidad que hay en las aulas. Digo en comparación de en Francia o en Inglaterra... y, bueno, analizas..., que España... el fenómeno de la inmigración es nuevo... En un aula en Londres encontrabas gente de la India, musulmanes de las Antillas, de todas esas colonias. En Francia sucede lo mismo... (FG3-I1)

Respecte les dinàmiques que experimenten a les aules universitàries, identifiquen la segregació per nacionalitats o per origen cultural a l'hora de conformar equips mixtes de treball a l'aula. S'evidencia l'escassa sensibilització del professorat per a incloure metodologies docents interculturals i afavorir tant la interacció entre l'alumnat de diferents orígens com l'enriquiment educatiu que comporta.

Yo hice un máster..... y justamente lo que he podido identificar es que, en el aula... nadie te obligaba dónde sentarte, pero había una parte que eran todo españoles y otra todo latinoamericanos....., y a la ahora de hacer trabajos prácticos, yo creo que la Universidad de Valencia tendría que haber hecho un poco más... hacer, mezclar un poco más, tendría que haber intervenido, porque... durante todo ese año.... los españoles estaban solo con los españoles. Yo estaba en varios grupos, porque bueno, mi diversidad [es blanca] también favorece todo esto... (FG3- I6).

.... en el aula.... estamos, somos 2 colombianas y 2 bolivianas, entonces y... somos como... pues nosotras y el resto de compañeros del máster, ahora que caigo en cuenta,.... Pues nosotras, hacemos

los descansos y pocas veces nos integramos, pero sí, intentamos integrarnos... (FG3-I4)

Aquesta realitat de segregació de l'estudiantat per orígens ètnics i culturals manifesten que és comú a altres espais de la Universitat de València, com les residències d'estudiants, tal i com han relatat dues de les participants al grup. Encara que també matisen i expliquen la seua pròpia necessitat identitària de vinculació amb estudiantat amb qui comparteixen un mateix origen cultural.

...en esa época estaba en el Rector Peset [residencia estudiantil]..., uno trata de vincularse y era una mesa gigante, como de 20 latinos,... y estaban los que eran más como de 1º año, estaban más los del este, estaban por otro lado, un poco más los marroquí, o los de Egipto,... Pero creo que también es como una connotación que uno cuando llega nuevo, pues uno busca afinidades y es como completamente normal tú sentirte, querer ser parte de, entonces buscas como los, las cosas más afines que puedas encontrar, entonces eso hace también que a veces... El entorno... puede ser un poquito difícil entrar, pero a veces tú también te vas un poco a lo fácil y... te quedas con las personas o los grupos que tú consideras que puedes llegar a ser más afín. Pero eso puede generar esa barrera. (FG3-I3)

Sí han referit algun episodi aïllat de menyspreu pel seu origen, com és el cas ocorregut a una entrevistada colombiana per part de personal de l'administració a una residència d'estudiants de la pròpia Universitat, per la qual cosa proposa que la Universitat hauria d'involucrar-se per a evitar aquestes situacions:

Y otra es... es que la misma administración a veces, tuve una vez un problema porque... estaba desayunando y llegó una de las administradoras y se acercó, empezó a mirarme peor y me gritó algo como «esquerrosa».... Entonces claro, yo me quedé: «¿Pero qué está pasando?!», o sea,... Entonces mi amiga me dijo: Te está mirando horrible. Pero si yo no he hecho nada, yo solamente estaba acá desayunando y se acercó... (FG3-I4)

Una altra reflexió molt interessant que apareix al grup és la referida a la necessitat d'una perspectiva més ampla d'inclusió de la diversitat respecte a les polítiques i estratègies generals de la Universitat de València pel seu potencial d'intercanvi acadèmic, cultural, social i econòmic entre Espanya i Llatinoamèrica. També es reconeix l'homogeneïtat dels estudis a la Universitat i, per tant, la mancança de diversitat i internacionalització en l'acollida i integració d'aquests estudiants, i també respecte als continguts acadèmics i als estudis, sobre tot, en relació als països on més estudiantat es rep i on existeixen, al mateix temps, estrets lligams lingüístics, culturals i històrics (Llatinoamèrica).

O sea, que diversificar la universidad no solo es admitir estudiantes extranjeros, sino diversificar los términos, diversificar la... la materia misma con la que se trabaja. I1

... yo extrañé enormemente la falta de visión internacional....

O sea, Latinoamérica no existe en Valencia, en el máster de gestión cultural debería haber una cooperación de cultura a nivel latinoamericano brutal... Y claro, cuando llegan estudiantes de latinoamérica a estudiar la cultura valenciana, pues dices: «Sí, es interesante la cultura europea», pero es que lo nuestro no se ve representado, no existe. (FG3- I1)

En aquesta línia, dos estudiants identifiquen la Universitat de València com a espai neutre, asèptic, on no entren les diversitats culturals i ètniques i on són escassos els espais d'interacció i convivència intercultural entre la comunitat universitària. És a dir, assenyalen la manca d'espais de participació social més enllà de les activitats purament acadèmiques. Així mateix, també identifiquen la diferent cultura acadèmica i pràctiques de relació i socialització respecte Amèrica Llatina, referit a la manca d'espais d'interacció i convivència entre l'estudiantat fora de l'aula i a una major distància i relacions més verticals entre l'estudiantat i el professorat.

Aquí en Valencia,.....a que aquí dentro de la universidad sea una cosa más... formal ¿no? De que recibes, vas, te sientas en la clase

y ya te vas, pero no... no se generan... no sé, intercambios, no se generan movidas ¿no?... (FG3-I2)

...estoy haciendo el doctorado aquí y me fui a la Universidad de Buenos Aires y de pronto, claro, llegan en el aula, quedo con la profesora y empiezan a... compartir mate,... eso los profesores,... es otro tipo de relación también que se establece que es mucho más horizontal que aquí en Europa. Entonces, yo creo que todo eso influye, ¿no? Y claro, la cercanía de que tienes de que... que puedes acercarte a los profesores,... Y ya es compartir con tus compañeros y... es otro tipo de experiencias que lo pasas a otro nivel. Más que eso, de venir al aula, escuchar la clase e irte... (FG3-I6)

Per contra, una estudiantat trau a la llum la rellevància de l'esport universitari com un dels recursos clau que afavoreix, de forma molt nítida, el procés de socialització i integració de l'estudiantat estranger amb l'autòcton a la Universitat.

...pero sí que tuve... en el aula buena acogida porque tuve espacios de socialización con las personas valencianas que fue hacer deporte. Entonces creo que no fue tanto como dentro del aula, pero sí habían dos compañeras que jugaban rugby, yo venía de jugar rugby en Colombia, entonces entré a jugar..., aquí en la selección de la universidad y ese fue como el espacio... de empezar a involucrarme con las personas. (FG3-I4)

En relació a la pluralitat d'identitats i orientacions sexuals presents a la Universitat de València, una de les participants afirma que participa a les iniciatives que impulsa la Universitat de València per a l'estudiantat amb identitats i orientacions sexuals no heteronormatives dins de la iniciativa de *diversitats*, però matisa que aquesta iniciativa encara és poc coneguda per l'estudiantat. Per altra banda, una altra de les entrevistades descriu la manca de visibilització del col·lectiu lgbt a les aules que, a més, assenyalen l'absència de continguts als plans d'estudis i a les assignatures com a «violència simbòlica».

Digamos que el simple hecho de que en los currículums y que en las aulas y que en los planes de estudio no haya una asignatura de transversalización o que los ejemplos que se pongan o los referentes que haya dentro de una aula jamás son lgbt, eso implica que hay una invisibilización, hay una violencia simbólica de.... dentro de las aulas y dentro de la institución. (FG3-I2)

3.3.3. Desenvolupament dels estudis i les seues preocupacions

Segons els nostres entrevistats i entrevistades, aquest grup d'estudiantat estranger de tercer cicle identifica dos problemes centrals que han limitat l'adequat desenvolupament dels seus estudis universitaris: la situació socioeconòmica i els problemes administratius derivats dels permisos d'estrangeria. D'acord amb els seus raonaments, descriuen que el principal ha estat la precària situació socioeconòmica, personal i familiar. I en aquesta línia argumental, introdueixen una reflexió sobre la realitat de l'estudiantat universitari llatinoamericà, que ha de compaginar estudis i treball, pràctica habitual als seus països i que continua ací com a estudiants de tercer cicle. La conseqüència és un increment de les edats de l'estudiantat estranger de tercer cicle en relació a l'autòcton, i les conseqüents limitacions a l'hora d'accedir a millors llocs i condicions de treball.

...si te quieres pensar un acceso.... a un puesto superior o entrar en la universidad, yo creo que también lo que limita, yo creo que es la edad porque alumnado que viene de Latinoamérica, lo tenemos mucho más difícil el tema económico... Tú... estás... estudiando y estás trabajando a la vez, que empiezas a la mañana, a las 8 de la mañana en el trabajo, terminas a las 6 y luego vas a la facultad y terminas a las 11 de la noche, porque la facultad hay de 10 a 11 de la noche, por lo menos en Buenos Aires, y así de lunes a viernes, entonces la facultad la terminas en 10 años, que te plantas en los 30 y en los 30 recién puedes hacer un máster. Entonces.... que aquí por ejemplo, en muchas de las becas que terminan a los 35 años, entonces, claro, tú no, nunca vas a estar al mismo nivel ya por ese aspecto, porque partes de una base que es

completamente diferente... la realidad social es completamente diferente... (FG3-I6)

Hem d'advertir que aquesta situació socioeconòmica precària està estretament vinculada a les dificultats administratives de renovació dels seus permisos. D'aquesta forma, descriuen les enormes dificultats i limitacions que han enfrontat en la tramitació dels permisos administratius, la complexitat i dilació del procés i la manca de flexibilitat en la tramitació dels permisos de treball. Aquests darrers són fonamentals per a permetre'ls obtenir unes condicions de vida dignes⁷ i, per tant, per poder donar continuïtat a la seua trajectòria acadèmica. Addicionalment, també expliquen l'escassa implicació de la Universitat en aquest procés administratiu a l'àmbit legal d'estrangeria i, per tant, reivindiquen un paper més actiu de la institució que done resposta a la necessitat de suport, assessorament i acompanyament.

Para mí el principal problema en calidad de estudiante ha sido el tema de extranjería, el tema administrativo. Eee... y yo creo que es que la universidad tiene un papel ahí muy pobre porque trata solamente de dar la información pues que ya todos sabemos también, pero no acompañar estudiantes... para mi ha sido muy... engorroso, porque tú llegas a un país, que desconoces un poco también el tema de los trámites y te enfrentas también al Estado, a las normas institucionales,... creo que ahí la universidad debería de acompañar más... Además es que te tardan un montón, porque eso te limita para otras cosas. Y las posibilidades, ...de trabajo como estudiantes que te da permiso de 20 horas...e extranjería se encarga también de dilatar el proceso.... y todos los estudiantes venimos... y uno cree pues que lo más factible es poderse coger

⁷ I també les seues famílies, en el cas dels que són mares/pares, a més de les que constitueixen famílies monomarentals amb tot el que suposa de càrrega econòmica, emocional i de tasques de cura i domèstiques per a una dona sola. Recordem que els estudiants de doctorat entrevistats es situen entre 35 i 49 anys, i que, com hem vist als seus perfils, algunes/s tenen família i, per tant, la responsabilitat de aconseguir els recursos econòmics necessaris.

un trabajo de medio tiempo..., cosa que extranjería... lo impide. Y la universidad,... a mí no me parece que... ayude mucho, lo único que hace es recoger la información y pasarla allí, pero... yo creo que deberían de jugar ahí un papel. (FG3- I2)

Destaquem, així mateix, un altre aspecte vinculat als entrebancs acadèmics que han limitat el desenvolupament del seus estudis, i és el referent a la diferent cultura i currículum acadèmic existent entre els seus països d'origen i Espanya. Aquesta situació es revela generalitzada quan s'enfronten al primer examen o treball universitari als estudis de màster o doctorat, situació que, a més a més, els afecta emocionalment. I relaten la sobrerrepresentació d'estudiants llatins a les recuperacions d'aquets exercicis acadèmics.

...Allí nos cargan mucho como burros,... pero pensar en términos de proyectos, en resolver problemas de... esa capacidad no... eso es causa de la desigualdad en acceso a lo que se llama capital escolar,... de ahí deriva el escolar, el capital cultural... Me acuerdo en el máster que... en una asignatura, un examen, que lo contesté y yo decía: «Está perfecto», cuando llegó no lo había aprobado y...: Pero, ¿qué pasó? Y el profesor me cita: Nos vemos en tal sitio para hacer la recuperación.... Y me encuentro con los 5 latinos que estaban en clase. (FG3- I1)

...la primera vez que te evalúan un trabajo te va súper mal, porque sí hay otras connotaciones diferentes a lo mejor de aprendizaje o, por lo menos, en la manera de escribir, aquí son..., frases cortas... y nosotros usualmente nos expandimos a la hora... de explicar... Pero creo que es como de adaptarse un poco a los métodos como se evalúa..., pero sí es una barrera que uno se encuentra yo creo que en el primer trabajo, como: «¿Qué pasó?». (FG3- I3)

Haría falta como... no sé, como una herramienta institucional que te haga comenar, ese click de: «Mira, el click que hay que hacer, este pequeño cambio de mentalidad»... (FG3- I1)

Un altre exemple és el referit a les dinàmiques docents a les aules com el dèficit d'una perspectiva intercultural i adaptada als perfils d'origen cultural de l'estudiantat i als continguts i avaluacions docents.

[...] las profesoras dijeron: «Esta es la bibliografía», entonces yo dije...: «Ah, profé, pero es que me gustaría hacer sobre la historia de mi país»....., ahí empezó como... «No, pero es que si tienes la bibliografía es la historia de España, es historia de España». Y yo: «Sí, es que... a mí se me complica un poco porque pues yo no la conozco perfectamente». Ella, al final, me dijo...: «Pásae una propuesta», se la pasé y la aceptó, pero sí al principio vi como ese: «Sí, pero tienes la bibliografía, busca la historia de España». (FG3-I4)

Per altra part, encara que alguns membres del grup focal destaquen aquesta escassa perspectiva a la Universitat de València, una de les entrevistades destaca, en canvi, l'excel·lent clima de col·laboració i intercanvi científic amb l'equip de recerca amb el que està treballant en el marc del seu doctorat a la Universitat de València.

...yo no he tenido ninguna barrera, sino al contrario, creo que el tema que estamos investigando desde Colombia ha nutrido al grupo de investigación..... donde estoy trabajando a nivel de investigaciones, yo... ninguna barrera, al contrario, ha sido muy accesible el trabajo.... con los profesores que están allí vinculados. (FG3- 13)

3.3.4. Les conseqüències derivades de la pandèmia per als seus estudis

Els nostres entrevistats i entrevistades assenyalen que la pandèmia ha estat una experiència difícil que ha tingut conseqüències acadèmiques negatives i també a nivell psicològic i emocional. Per exemple, la por, l'ansietat, la incertesa que s'agregen pel fet de no poder estar presencialment amb la família i no saber si seria possible, o en quin període, tornar als seus països d'origen. A més a més, con a conseqüència de la seua situació de precarietat econòmica i d'habitatge, (moltes vegades a pisos compartits, en espais menuts, convivència amb fills/filles que requereixen dedicació escolar) destaquen, especialment, la falta d'espais físics per a estudiar i realitzar les seues recerques.

[...] sí que creo que a nivel académico pues he perdido esos espacios... esos espacios de debate se han perdido completamente..., nos afecta a todos esta situación... (FG3- I3)

[...] es que no nos gusta el máster virtual, entonces ese sí ha sido un inconveniente. Obviamente ee... sí ha afectado bastante el tema académico. (FG3-I4)

[...] es como algo que me tiene ansiosa y yo: «Pero si no puedo ir, entonces ¿qué hago?» Pues me toca quedarme acá, me toca no verlos y más dos años,... O sea, eso es algo como que me asusta y como que, yo digo: «no podré ir a verlos»... Eso sí me ha afectado bastante... ese tema, el de la familia. (FG3- I4)

[...] Yo estaba escribiendo la parte final del doctorado, ...y claro, en casa haces pero no rindes en absoluto y si tienes un niño de meses, muchísimo menos. Entonces yo dije: «Bueno, necesito un espacio». Y claro, las bibliotecas que abrieron como en junio,... estaba cerrado, bueno, cuando vuelven a clases, la biblioteca se vuelve un campo de batalla... No sé si sería interesante pensarlo también, cómo suple la universidad la falta de espacio, no solo para las clases sino para el trabajo. (FG3-I1)

Aquesta situació es veu molt agreujada per la precarietat econòmica que enfronten les famílies monomarentals, mares soles amb fills/filles, que es un perfil present a les estudiants de tercer cicle, com és el cas que ens relata una estudiant de doctorat colombiana.

En mi caso también la dificultad fue... de... yo obtuve mi trabajo... Y básicamente también por mi situación familiar, con un niño pequeño en la que yo era, pues la principal cuidadora... no... era pesado. Los primeros... 4 meses, pues fueron dedicados a él,... acompañamiento para los deberes. Pero en un espacio también reducido... Y luego pues... me dediqué también... a resolver el tema económico, que también fue difícil en ese momento porque todo se dilató, el tema de extranjería se dilató, el tema económico pues también, no había nada, entonces pues digamos que el año pasado para mí fue... lo detuve completamente. (FG3-I2)

Destaquem especialment la precarietat econòmica, laboral i familiar que enfronten les dones que constitueixen famílies

monomarentals i les conseqüències directes per al desenvolupament dels seus estudis. A més a més, aquesta situació s'ha vist agreujada per les conseqüències de la pandèmia, la qual ha incrementat les desigualtats. En especial han afectat en major grau a les dones a diferents àmbits com son: la pèrdua de treball i dels ingressos econòmics; empitjorament de les condicions d'habitatge i de convivència.⁸ Tot això ha comportat que, en alguns casos, les estudiants de doctorat han hagut inclús de suspendre temporalment els seus estudis, tal i com apareix al seus relats.

⁸ Solen compartir pis amb altres persones o estudiants i tenen poc espai comú. Si tenen fills/filles es produeix una col·lisió entre les necessitats escolars i d'oci i les pròpies exigències acadèmiques a la universitat que es fan més difícils amb l'escassa disponibilitat d'equipaments electrònics i/o la falta de recursos econòmics per assumir els costos per a la connexió a internet, etc.

4. Els discursos sobre la diversitat ètnica i cultural entre el professorat i el pas de la Universitat de València

En aquest capítol aprofundim en les reflexions i propostes des de la perspectiva del professorat i del personal d'administració i serveis, que ja foren avançades a la diagnosi de la primera fase en relació a la diversitat trobada a l'estudiantat universitari (Mut et al., 2021) però, en aquesta en aquesta ocasió, des d'una mirada orientada al seu treball a l'àmbit docent, d'organització de plans d'estudis, d'innovació docent, de recerca acadèmica i de gestió a les aules i als campus, i no només des d'una perspectiva orientada a la diversitat present a l'estudiantat. La seua finalitat és afavorir la incorporació de la diversitat ètnica, cultural, d'orientació sexual i d'expressió i identitat de gènere des d'una perspectiva interseccional a l'àmbit acadèmic universitari.

4.1. La vivència del pDI en relació al seu propi col·lectiu i a la comunitat universitària

Preguntarem al grup de pDI que entenen per diversitat i quins tipus de diversitat coneixien. Entre el pDI entrevistat, expressat d'una forma u altra, la diversitat remet a quelcom que s'allunya d'allò que és comú, general i/o majoritari. Tot i totes assumeixen que «tot-hom és divers» i que la categorització de divers es realitza segons el nostre grup, els nostres paràmetres i formes de mirar el món. Sense mencionar-ho, els nostres interlocutors i interlocutores semblen

adoptar una visió constructivista de la diversitat. La diversitat i la diferència, respecte a allò comú o majoritari, és una construcció social generada per interrelació entre grups, interrelació desigual, afegim nosaltres.

Lo que yo entiendo por diversidad, por diversidad [ntx]... O sea, toda aquella situación en la que se mezclen diferentes características algunas de las cuales se alejen de lo común, de lo más común en esa en esa situación concreta.

Sí, si yo pienso igual [...]

I5. ya que diversos somos todos, pero siempre sentimos que diferente es aquel que no es como nosotros, para occidente, oriente es diverso. Para occidente y oriente es así, entonces realmente todos esos estamos en ese saco de la diversidad depende del eje en el que nos encontremos

I1. Sí eh, todos somos diversos. (FG4)

Sota el terme de diversitat s'inclouen diversitats de molt diferent caire i factors. En uns casos s'apunta a trets fenotípics, com *raça*,¹ o a la funcionalitat física; en altres casos, s'inclou també la diversitat generada per les diferències socioeconòmiques; s'assenyala, també, aquelles diversitats vinculades a factors culturals, en sentit ample, creences, religió, etc. En altres intervencions, la diversitat es

¹ Respectem l'expressió *raça*, que ens ha aparegut de forma reiterada als focus grups i les entrevistes realitzades amb membres del pas o del pdi, com va també va succeir amb l'estudiantat. Raça no és un concepte científic, no hi ha races humanes. Sí existeix el racisme, una ideologia anti-igualitària que sobre la suposada existència de races, ordena aquestes en inferiors i superiors, i la racialització. Entendrem per racialització el procés social pel qual un grup és categoritzat com a raça i se l'adjudica determinades qualitats, trets culturals i posició social. L'ús del terme de raça no suposa, una concepció racista, almenys entre els nostres entrevistats i entrevistades, sinó un ús poc informat del terme *raça*. De forma més o menys general, als àmbits acadèmics europeus no s'utilitza el terme de raça; més aviat, es parla de grup ètnic, o etnocultural, per fer a fer referència a un grup amb trets fenotípics, religió, costums, etc., específics. Per contra, a l'àmbit anglosaxó, particularment als Estats Units, s'usa habitualment el terme de raça en els més variats àmbits de la vida social.

relaciona amb les opcions de vida, les «diverses formes d'estar al món», unes més visibles o que ens criden l'atenció més que altres.

11. A ver diversidad, primero tendrías que decir que es la uniformidad ¿no? o que es definir una cosa que sea uniforme, pero todos somos diferentes en todos los sentidos. Y explicas lo que hay, pues hay diversidad de raza, diversidad de sexo, diversidad social, diversidad funcional. Existen muchos tipos de diversidad, en ese sentido eso es lo que yo creo que es que se define como diversidad. Todos somos diferentes

I5.... diversidad sobre todo para mí son las diferentes maneras de de estar en el mundo, son múltiples sobre todo en cuanto a las maneras de sentir, de entender. Generalmente las que más conocemos son aquellas relacionadas con el mundo de las creencias, las religiones, la manera de vivir la sexualidad. (FG4)

4.1.1. La diversitat a les aules segons el professorat

El professorat ressalta l'escassa presència d'estudiants de diferent origen ètnic i cultural a les aules universitàries, especialment als graus. Aquesta percepció està en concordança amb l'exposat en el capítol 2, referent a les xifres de l'estudiantat estranger a la Universitat de València. Les raons d'aquesta escassa presència s'atribueixen a les etapes educatives prèvies i a la situació socioeconòmica de les famílies. Tot i que de vegades no es diu explícitament, els nostres entrevistats i entrevistades al·ludeixen a estudiants de grau gitanos i gitanes i fills i filles d'immigrants instal·lats al nostre país. Aquesta presència de l'estudiantat divers etnoculturalment és major en els màsters i doctorats; en aquests casos, però, es tracta sobre tot d'estudiants que venen directament de l'estranger a fer aquests estudis. En termes generals, es considera que aquests tipus d'estudiants no tenen les dificultats econòmiques que sí pateixen els fills i filles d'immigrants arrelats ací. De forma un tant cridanera, no es parla de diversitat lgbt a les aules. En un cas, s'apunta que potser la classe no és el context «més propici o adequat per visibilitzar-se», en el cas de l'alumnat lgbt.

I3. Porque nunca he tenido un gitano por decirlo así. O sea igual sí que ha habido uno pero que es una cosa muy...

I4. Muy rara.

I1. Muy rara, excesivamente rara. Y claro, es es un problema de las etapas anteriores de acceso a la Universidad, no de acceso a la Universidad sino de educación. No sé si vosotros también en Económicas o en Abogacía igual sí que hay más pero no no... En Medicina ya os digo que no.

[...]

5. Yo la reflexión (barreres socioeconòmiques) la estaba haciendo por los de primero de grado, pero claro también hay alumnos de Máster, o sea igual es posible que conviniese facilitar el acceso, o sea la diversidad en el acceso a los estudios del Máster. También te digo que la mayor diversidad que he encontrado ha sido precisamente en el Máster, pero de alumnado venido de fuera, no de alumnado español. Y venido de fuera adrede para hacer el Máster, con lo cual presupongo que están en una situación socioeconómica favorecida. (FG4)

Al mateix temps que destaquen la escassa presència d'estudiant lgbt i/o etnocultural, sí constaten que hi ha un creixent interès per aquests temes. Segons els graus, això es manifesta en un major nombre de treballs acadèmics, pràctiques, assajos, tfg, sobre temàtiques lgbt, de persones racialitzades, tot i que segons el professor això no reflecteix la situació a l'aula.

I3. Mis trabajos los realizo sobre contenidos televisivos, de estudiar cuál es el papel y los roles de la comunidad lgbt, de las personas racializadas, de las mujeres, de la diversidad funcional, cuál es la presencia de todo esto y los roles que juega todo esto en por ejemplo la afición televisiva.... cada año tengo más personas interesadas en hacerlo sobre esto. Es como un interés creciente pero que... al menos la realidad del estudiantado en el que yo me desenvuelvo no refleja tal diversidad. (FG4)

D'acord amb el professorat entrevistat, l'estudiantat de diferents procedències ètniques i culturals i/o del col·lectiu lgbt s'integra

bé a l'aula, participa amb la resta de companys i companyes a les dinàmiques de classe i a la realització de pràctiques. En alguns casos, es diu, al principi «els costa més» o semblen «més tímids»; passat un temps, però, sembla que són uns i unes més a la classe. A més, afirmen, consideren que no hi ha dinàmiques de discriminació o de tensió soterrada. No s'ha donat a les seues classes, no comenten cap experiència d'aquest tipus de la que siguen sabedors. Tanmateix, quan va continuar el debat, s'obri un dubte sobre les dinàmiques al grup d'iguals, al grup d'estudiants i estudiantes sense el professor o la professora. Hi ha qui ratifica la seua percepció d'absència de discriminació també en aquest àmbit. Hi ha qui apunta que és probable que es donen micro-discriminacions als primers cursos i entre l'estudiantat més jove, més immadur i menys format. Si hi ha, el professorat pot no assabentar-s'en, ja que està una hora o dos amb la classe i després se'n va, diuen:

Mi percepción siempre ha sido positiva. Lo que yo observo en cuanto a alumnos que tengo de diferentes tipos, o sea tengo africanos, tengo también de Oriente Medio, tengo sudamericanos. Y en ese sentido, no hay... vaya están todos integrados, quizá un algunos un poquitín más tímidos, pero no sé en general todos muy bien. Y entre ellos, tanto ellos como ellas además muy integrados y muy dentro. Incluso, sobre todo, las chicas árabes hablan el valenciano. (FG4-I3)

Yo he tenido pues de origen árabe o mixto. O madre o padre árabe y que ha nacido aquí y tal que son los que más tengo. Oye son muy buenos. Yo este año tengo por ejemplo chicas en el mir... con velo, una o dos perfectamente integradas. Y además yo llevo el grupo de valenciano y ellas en valenciano. (FG4-I1)

He tenido alumnos que no han tenido ningún problema en hacerme sabedora de cuál es su sexualidad y sin preguntarlo, de una manera muy natural ¿vale? Y igualmente en el contenido pues racial o religioso también se observa, se sabe. Y luego también, y por último, que es muy largo, también he tenido la experiencia con alumnos que están practicando el Ramadán. Claro, entonces bueno ahí sí que no hay, no es inconveniente a la hora de asistir a las aulas... (el problema)que cuando hay algún tipo, o puede haber algún tipo de discriminación entre iguales de los alumnos

me refiero... Yo creo que eso, a no ser que sea una cosa llevada muy al extremo, no nos vamos a enterar como profesores. Por tanto, algo se puede hacer ahí y entonces en ese sentido no sé... no sé en qué medida la Universidad está preparada para poder ejercer algún tipo de influencia. (FG4-I2)

Al respecte de les possibles dinàmiques de discriminació una part dels nostres entrevistats i entrevistades apunta com actors a altres estudiants, no al professorat amb major edat, formació i rol professional. Igualment, l'espai d'aquestes possibles micro-discriminacions no és l'aula com espai de docència, és a dir, amb el professor o professora present, sinó en els espais de la sociabilitat informal de l'estudiantat, siga l'aula, en altres espais del centre, als espais dels campus o als voltants de les cafeteries.² Això es considera més probable, com ja s'ha dit, entre els i les estudiants de primers cursos.

Yo creo que sí que es probable, es probable que sí que esté especialmente cuando son más jóvenes y los primeros cursos. Yo creo que nosotros como profesores, ya por la edad y el rol que desempeñas de profesional, a lo mejor tus propias creencias y tus propias reticencias las tienes que mantener un poco al margen y controlar. Pero entre iguales, yo creo que es más complicado y pienso que sí que se dará... (FG4-I3)

La preocupació per possibles dinàmiques de micro-discriminació als grups d'iguals porta a plantejar-se si la Universitat i el seu professorat està preparat per afrontar i gestionar adequadament aquestes situacions. Per alguns, el pdi en particular i la Universi-

² Cal constatar que la percepció majoritària de l'estudiantat és l'oposada (vegeu primer volum d'aquesta diagnosi). D'acord amb els resultats dels grups de discussió i les entrevistes realitzades a diferents grups d'estudiants, si bé els comentaris discriminatoris i/o estereotipats són molt escassos, quan es donen sol ser a l'aula i el seu protagonista sol ser un professor o professora. També es constaten comentaris estereotipats per part d'altres companys i/o companyes; tanmateix, però, la percepció des de dalt i baix de la tarima és diferent.

tat en general sí es troba preparada per situacions d'aquests tipus. Altres pdi tenen més dubtes. Caldria, primer, poder detectar les situacions de micro-discriminacions: molt senzill a la classe, molt més difícil al grup d'iguals. En segon lloc, diuen, no sabrien molt bé com intervenir. S'apunten orientacions molt genèriques: una actitud de mediació, escolta i debat, defensa de la igualtat de tracte a tothom... però per a alguns dels nostres participants, aquests criteris generals són insuficients. Es troben poc preparats en concret i sense una idea clara de possibles recursos (es parla de possibles recursos de l'Ajuntament de València i de la Universitat de València però sense definir-los i sense idea clara de què poden trobar).

Yo dudo que estemos preparados. No había pensado en ningún momento en el conflicto entre iguales, pero como lo habéis planteado... Yo si se produjese un conflicto entre iguales, desconozco cuál sería, cuál podría ser mi papel, a qué debería atenerme, o a quién podría recurrir, o a quién podría recomendarles a ellos que recurrieran. O sea lo desconozco, tengo claro que me sentaría a ayudarles a solucionarlo pero desconocería qué hacer, a quién recurrir, entonces no sé si los demás conoceríais cómo hacerlo o no. Pero claro si ninguno lo conocemos es que probablemente no estemos preparados. (FG4-I3)

En la ciudad de Valencia y... Pero claro, luego está la unidad diversidades o algo parecido.³ Entonces son dos recursos que no conozco bien... Yo no sabría a cuál de los dos centros decirles que fueran o a cuál de los dos recursos recomendarle... ¿y en qué consiste cada uno? Yo que sé. (FG4-I4)

4.1.1.1. Una diversitat menys present entre el pdi

La percepció unànime del professorat entrevistat és que la diversitat està més present entre l'estudiant que entre el pdi. Si la diversitat etnocultural la consideren escassa en les aules, especialment als

³ L'entrevistada sembla referir-se a la Regidoria de Polítiques d'Igualtat i Polítiques de gènere i lg bt de l'Ajuntament de València i a la iniciativa diversitats de la uveg.

graus, entre el professorat aquesta és quasi inexistent. Una idea que ratifica l'escassíssima proporció de pdi de la Universitat de València amb nacionalitat estrangera. Al respecte de la diversitat lg bt, es considera que aquesta és més visible entre l'estudiantat que entre els i les membres del pdi, apuntant-se com possibles raons l'edat i un cert ambient segons el qual la diversitat lg bt deu quedar «un poc al marge» del rol professional amb l'estudiantat i amb altres companys i companyes.⁴ Es considera que s'ha avançat, amb una mentalitat general més oberta, però hi ha persones que es cohibeixen, mesurant i/o gestionant la seua visibilització segons la seua personalitat i el context, percebut com més o menys inclusiu.

El tema de la diversidad tanto étnica como lg bt, yo creo que está más presente... no más presente sino más visible a nivel de estudiantes que a nivel de profesores. A nivel de... quizá por la edad, pero porque ahora pues la gente joven, sobre todo el tema de lg bt, no tiene problema en mostrarse como son. Pero yo creo que a nivel de profesorado, al menos lo que yo percibo por mi entorno ese tema queda un poco al margen ¿no? O trata de no visibilizarse demasiado y etnia yo pienso que lo mismo eh. En principio, hay menos diversidad en el lado de los profesores que en el lado de los alumnos. (FG4-I2)

Yo creo que igualmente, bueno sí es cierto que el tiempo va avanzando. Es verdad que, pues que cada vez hay una forma de ver las cosas más abiertas. Pero yo creo que todavía hay... hay personas que encuentran motivos para para cohibirse o personas que encuentran motivos para no expresarse en toda su diversidad, sea este tipo de diversidad de la que estamos hablando o de otras [...] esto está ocurriendo mucho en la expresión que una persona que a lo mejor pues se siente sexual o una persona que viene de otro país o, pues se puede expresar en toda su diversidad. Yo diría que en algunos contextos sí puede hacerlo, y en otros contextos se cohibirá

⁴ Aquest ambient, al que es refereix el nostre entrevistat, respon a la concepció positivista de la universitat com espai de coneixement pur, un espai asexual i on s'espera que els seues membres s'hagen de desprendre's de les seues situacions socials, diferenciades i desiguals, i de identitat sexual, de gènere, cultural, ètnica o d'altre tipus (Pichardo i Puche, 2019).

más dependiendo de la personalidad pero también dependiendo del contexto que en el contexto también hay ciertas barreras. Hay sitios donde, en momentos y grupos donde es más fácil expresarse, o dejarse ver o no sé bien como como decirlo. Y hay otros lugares, otros grupos de personas, otros momentos en los que a lo mejor no es tan sencillo o a lo mejor es más fácil ocultarse... (FG4-I4)

4.1.1.2. Implicacions de la diversitat al seu treball docent.

Integrar, no fomentar

En termes generals, es considera que la presència de la diversitat a les aules ha de fer reflexionar sobre com es fa la docència. Això, amb independència que l'estudiant etnocultural i/o lgbt siguen una minoria, un percentatge molt reduït sobre el total de l'alumnat. En uns casos s'apunta més a la sensibilitat del professorat i als seus recursos per a, per exemple, fer un esforç per ficar exemples inclusivament d'allò que s'explica, segon la matèria i les assignatures. Per exemple, quan es parla de que l'única referència no siga la família nuclear tradicional, que no respon a la societat actual. En altres casos es planteja de forma més general: cal repensar els continguts i adaptar-los a la nova realitat de la societat valenciana des d'una perspectiva d'inclusió. Aquest plànol implica ja a la Universitat com a institució. En tot cas, per a fer això, es planteja que cal concretar de què parlem quan parlem de diversitat, a quins aspectes ens referim i com abordar-los.

Sí que es cierto que sí se ve algunas diversidades visibles en el aula, eso te hace reflexionar y pensar en ejemplos que también incluyan a esa gente. Si no lo tienes pensado de antemano ¿no? y generalmente iremos a pues los ejemplos típicos pues por ejemplo en la familia nuclear con padre, madre, etcétera. Pero sí que es cierto que sí que si identificas esta diversidad hay veces que sobre la marcha tratas de plantear pues un ejemplo que esté un poquito más enfocado simplemente pues para, pues para integrar a esa persona lo que sería la realidad del grupo, algo normal. (FG4-I3)
Yo creo que la Universidad ha reflejado lo que hay en la sociedad y cómo es la sociedad. O sea, fomentar las cosas creo..., la cosa

tiene que fluir... ¿no? Y fluir en todos los sentidos (se sobreentendiendo universidad y sociedad). Yo creo que sí, en mi caso yo creo que sí. Que como siempre hago un porcentaje y tal, yo creo que en mi en mi Facultad sí que refleja bastante, la diversidad. (FG4-I1)

Tendríamos que, por ejemplo, pues aterrizar ese concepto (diversidad), ser más abiertos, generar contenidos con una mayor obertura, con mayor visibilidad. Y luego también en cuanto a lo que decía de alimentación en el hogar quizá orientado, dados por hecho a que la célula o el núcleo familiar es eso el padre, madre e hijo ¿no? Y además figura paterna, materna... no directamente pero sí que se destila ese núcleo tradicional. (FG4-I5)

A més dels aspectes assenyalats, un dels participants destaca la necessitat de repensar estereotips que puguem tindre interioritzats, que utilitzem sense reflexionar i que poden generar situacions o dinàmiques inconvenients. Posa la seua pròpia experiència com a exemple de que «cal ficar-se les piles» enfront dels estereotips. En el seu cas va ser l'ús estereotipat de l'expressió «un treball de xinesos», per referir-se a un treball molt intens i poc eficient, amb estudiants d'origen xinès a l'aula. Cap estudiant li va dir res però les mirades iròniques dels estudiants i la seua pròpia consciència de l'error, va generar que demanarà disculpes. Al seu parer, de la mateixa forma que «hem començat a tindre consciència del nostre llenguatge respecte al gènere, també ho hem de fer a nivell cultural».

En una tutoría dije que no hiciese el trabajo de esa manera porque eso era un trabajo de chinos... de repente me vi yo misma en un berenjenal, tenía una chica china en el aula que no me había dado cuenta. De hecho, pedí disculpas y luego lo comentamos entre todos, que ciertas palabras o ciertas cosas de las que yo decía no eran del todo correctas. Pues era un estereotipo que tienes. Les pedi perdón porque no era mi intención de ofender a nadie [...] en ningún momento nadie me corrigió ni vi cara de ofensas, pero yo me di cuenta inmediatamente. Una frase tan interiorizada, tan sin ánimo de ofender, tan como digo... muy natural. Es verdad que de alguna manera tenemos que cuidar nuestro lenguaje. Si

estamos empezando a tener conciencia de nuestro lenguaje en cuanto al género, también en cuanto a nivel cultural. Y sí que es cierto que como no vi caras de ofensas, pero sí que vi las risas irónicas de sus propios compañeros ¿no? como: «te has pasado», «hala, fíjate lo que ha dicho» [...] que es cierto que me vi ahí en un berenjenal que digo: «ostras, qué he dicho». Que a lo mejor eso en otro ámbito, quizá sin darnos cuenta...el tema de la raza se veía. Pero a lo mejor en otros contextos, donde esa diversidad no es tan visible ni tan patente, a lo mejor sí que podemos herir sensibilidades sin querer. (FG4-I2)

Un dels participants del *focus group* estableix la diferència entre integrar la diversitat, entès com inclusió i respecte, i fomentar-la, que podem entendre com reivindicació i visibilització focalitzada. El seu recel enfront del foment de la diversitat se centra en tres raons. En primer lloc, això genera més diferència entre un col·lectiu o grup determinant i la resta de la comunitat universitària. En segon lloc, el foment de la diversitat –la que siga però exemplifica amb persones lgbt– tendeix a sobredimensionar eixa característica de les persones, s'entén que de forma inconvenient. En tercer lloc, poden haver-hi persones que se senten forçades a posicionar-se en funció de la seua diversitat, quan pot ser que aquest no siga el seu desig. En aquest sentit, podem concloure, des de la posició del professorat i de la Universitat, que, a l'àmbit acadèmic, les i els estudiants diversos, lgbt i/o de diferents procedències ètniques i culturals, tinguen condicions de respecte i adequada inclusió, deslligant els estudis i la «seua vida personal».

Yo considero que más que fomentar la diversidad, yo creo que eso tal y como yo lo entiendo generaría más diferencia. Porque la diversidad es todo. Entonces lo que sí se debería fomentar es la integración a todos los niveles y el respeto a todos los niveles pero no fijarnos en dar visibilidad a un determinado colectivo, por ejemplo... ¿por qué tenemos que poner nuestro foco en la comunidad estudiantil lgbt? En este caso, nos estamos diferenciando aún más y destacando aún más. ¿Y por qué no los hetero? Quiero decir, cuando ponemos nuestro foco en un colectivo yo creo que así ponemos más hincapié a diferenciarlos más y hacerlo

más evidente. Creo... en lo contrario, que trabajar todos en la naturalidad de elecciones a todos los niveles, en su integración, en su respeto... Y a partir de ahí, ver la diversidad de una manera completamente natural y tampoco forzar a nada. Hay personas que son diferentes pero tampoco quieren ir por la vida con ese factor por bandera. Tampoco creo que tenemos que instaurar un sistema de tutela, son personas mayores de edad y una cosa es su vida personal y otra sus estudios académicos. Intentar que mientras estén en un ámbito académico, tengas todas las condiciones para ser respetadas y yo creo que a partir de ahí no es nuestra misión. (FG4-I5)

Aquesta posició, de la que no coneixem la seua extensió entre el pdi, planteja debats reals que caldria abordar, mostra algunes concepcions en les que caldria aprofundir i dóna idees per a presentar què es considera foment de la diversitat i les seues raons. Atés el caràcter d'aquest text sols apuntarem tres d'aquestes concepcions sense aprofundir, però, en elles.

1. Una primera és que la visibilització de les diversitats va en contra, o pot anar en contra, de la cohesió del grup més ample, en aquest cas, la comunitat universitària. Depèn de com es faça. En tot cas, la visibilització de les diversitats sí qüestiona una cohesió, un ordre social universitari, conformat entorn a una normativització (blanca, heterosexual, d'homogeneïtat d'orígens, cultura i trajectòries socials) que no respon a la realitat de la comunitat universitària.

2. En segon lloc, la nostra cultura, les nostres opcions sexuals, identitats i expressions de gènere, les nostres trajectòries vitals, constitueixen recursos, experiències i conformen una part del nostre *background* personal i professional. Visibilitzar vol dir reconèixer com legítims i positius aquests aspectes, també en els casos de l'estudiantat i/o professorat lgbt o de diferents procedències ètniques, culturals o d'altres tipus.

3. En tercer lloc, els diferents grups que componen la comunitat universitària no tenen la mateixa posició d'adequació a l'ordre normatiu, cosa que genera una desigual posició en termes de reconeixement, acceptació i possibilitats de desenvolupament. Visibilitzar vol dir, en aquest context, intentar compensar aquesta desigual-

tat de partida, donar carta de legitimitat social a la diversitat abans amagada i/o menyspreada, i en cert sentit, re-qüestionar l'ordre normatiu, fent-lo més inclusiu.

4.1.1.3. Sensibilització i formació

Quan es va plantejar quines mesures hauria d'adoptar la Universitat de València respecte les diversitats, les respostes varen ser escasses. Com ja s'ha apuntat abans, alguns assenyalen la conveniència de repensar els continguts dels currículums i fer-los més inclusius, sense concretar més. No s'apunten mesures en termes d'activitats complementàries o altres. De fet, el debat a aquest respecte es va centrar en la formació.

Entre els nostres entrevistats, alguns no consideren necessari una formació sobre diversitat; opinen que, amb els coneixements, recursos pedagògics i didàctics actuals, el pdi pot desenvolupar adequadament la seua funció. En tot cas, no «veurien mal» que s'oferiren cursos sobre diversitat de la mateixa forma que es fa sobre llenguatge inclusiu i docència amb perspectiva de gènere. En altres casos, la percepció de necessitat d'una formació específica en diversitat és més intensa. Una formació que es declina amb una doble característica, sensibilitzadora i instrumental. Per un costat de sensibilització respecte a una realitat més diversa, a saber captar-la millor, comprendre les seues gènesis socials i ser més conscients de les seues possibles repercussions. Per un altre costat, una dimensió més instrumental i pràctica, en termes de coneixements aplicats, recursos didàctics, etc.

Yo no quería decir tanto que hiciera falta (la formación) porque probablemente para para el tipo de trabajo que hacemos no nos hiciera falta formación externa, habilidades comunicativas y dar clase, etcétera. No, yo me refería a que no vería mal, o sea no vería superfluo, que se ofertara la misma medida en que se ofertan cursos y formaciones sobre lenguaje de igualdad, sobre docencia con perspectiva de género y demás. (FG4-I3)

Yo lo que iba a decir es que más que formación, yo diría que lo que realmente sí que haría falta sería que tomemos conciencia.

Porque es lo que hablamos, lo que estaba diciendo yo antes, que si a lo mejor hacéis algún tipo de comentario o los propios ejemplos que planteas es que no reflexionas en poner otros ejemplos distintos... no formación sino el que nos hagan ser conscientes de esa diversidad que podemos tener delante y que a lo mejor no es tan visible. (FG4-I2)

Por lo que decíais de la de la formación, yo no creo que estuviera de más. De hecho, una compañera ha comentado antes que estamos cada vez todos y todas más concienciados con el lenguaje de igualdad, probablemente no lo estemos tanto con estas otras cuestiones. En ese sentido, una una formación más o menos generalizada puede tanto concienciar como dar como dar herramientas, o sea no no creo que fuera superfluo en absoluto. (FG4-I3)

4.1.1.4. La pandèmia covid-19 i els seus efectes desiguals

En aquesta segona fase de la nostra recerca, realitzada en pandèmia, hem preguntat als nostres entrevistats, estudiants, pdi i pas, sobre la vida universitària en pandèmia i els seus impactes sobre les diferents grups de la comunitat universitària. Al *focus group* de pdi els entrevistats i entrevistades consideraven que tenien «bones condicions» i els comentaris sobre els impactes de la pandèmia es va focalitzar sobre la situació de l'estudiantat. Si bé hi ha qui afirma no tindre una idea clara, la majoria considera que els impactes de la pandèmia han estat desiguals segons els recursos socioeconòmics, val a dir la classe social, de l'estudiantat. Aquestes diferències en termes de condicions d'habitatge, de connexió a internet, de disposició d'ordinador, etc. han fet que la situació al confinament i posterior situació pandèmica haja estat diferent per a uns i altres estudiants. A més, la pandèmia ha generat situacions socials i familiars que han requerit la dedicació extraordinària d'estudiants en perjudici dels seus estudis. Crida l'atenció que tots aquests problemes, reals, i diferències al sí de l'estudiantat, es conceptualitzen en termes socioeconòmics. Altres diferències com el gènere, l'origen etno-cultural, les opcions sexuals i d'expressions de gènere, semblen no considerar-se o descartar-se com a possible causa d'una

pitjor situació en pandèmia, en combinació amb la situació socioeconòmica.⁵

El Estado de emergencia, ya no tanto diría que habrá perjudicado a aquellos que son diversos sino más que nada sí que azoto a aquellas personas con menos recursos (socioeconómicos). Bueno porque pilló parte del alumnado fuera de sus hogares, en pisos de alquileres, etcétera. Y todo lo contrario, tuvieron que regresar a sus hogares estando cerca o lejos y no siempre tenían los recursos informáticos, tecnológicos para hacer la adaptación... También es verdad que la Universidad me consta que puso al alcance de los alumnos que los solicitaran, estos equipos para poder para poder seguir las clases online. (FG4-I5)

Yo también pienso que ha sido cuestión de recursos... quiero decir la orientación sexual que tuvieras, la raza que fueras... si tenías más recursos, te has podido implicar más en el proceso, y si tenías menos pues te has quedado un poco al margen porque era todo muy digital... [...] pienso que en sí no tiene nada que ver con con temas de etnia o con colectivo lg bti porque... la situación de la pandemia, me ha hecho darme cuenta de que no todo el mundo está en las buenas condiciones que yo estoy. Ya no hablo sólo de tener ordenador, y wifi y tal que eso, aunque no lo vives, eres consciente. Sino que también... yo di clases de Máster y gente que me decía mira es que no me puedo conectar porque vivo con mi hermana y trabaja y tengo que cuidar de sus hijos... Quiero decir situaciones personales, que no eres consciente de que otra gente además joven pueda tener limitaciones en ese sentido, ya no sólo como digo tecnológicas sino de otro tipo. (FG4-I2)

A més de la qüestió d'accés digital, en quant a accessibilitat, la pandèmia i el confinament ha mostrat una altra bretxa, aquella que

⁵ La majoria de l'estudiantat de diferents procedències ètniques i culturals, a nivell de graus, és d'origen immigrant, fet que es sol correlacionar amb una situació socioeconòmica familiar modesta, quan no precària. Òbviament hi ha una diversitat de situacions, però estadísticament la gran majoria de població d'origen immigrant s'ha inserit, en termes socioeconòmics, a les capes mitja i baixa de les classes treballadores.

té a veure amb coneixements, competències i habilitats digitals. Alguns intervinents destaquen casos d'estudiants amb problemes, no d'accessibilitat sinó d'una adequada utilització. «No pensemos que todo el mundo siendo joven es más o menos nativo digital. Pero una cosa el acceso a las tecnologías y otra cosa es utilizarlas bien, es distinto». (FG4-I2)

4.1.2. Necessitats, demandes i obstacles del PDI amb experiència per a l'abordatge de la diversitat

Tot seguit es presenten les opinions i punts de vista d'un grup de professorat de diferents campus que, bé perquè han tingut contacte directe amb estudiantat de diverses nacionalitats i procedències ètniques, culturals, orientacions afectivosexuals o per identitat o expressió de gènere, bé perquè han participat de forma activa en alguna acció relacionada amb l'abordatge de la diversitat, tenen un punt de vista més profund i inclusiu que el dels seus companys i companyes. De forma generalitzada consideren i conceptualitzen la diversitat com un valor positiu, com una riquesa cultural que contribueix a la construcció de societats cosmopolites, plurals i obertes. I, a més, assenyalen que aquesta diversitat té impactes tant a l'àmbit personal com en el social. Entre les diversitats a l'àmbit social identifiquen les següents: de forma preminent classe social, gènere, origen o ètnia, lg bt i lingüística i cultural en el cas del País Valencià.

.....jo pense que ara a les facultats ja som molt diversos, per molts aspectes, moltíssim, però és de veres, que jo des de la meua perspectiva, sí que entenc la diversitat com a varietat, com a positiu, per a mi és molt positiu, no sé si tot el mon ho entén igual... (FG5-I2)

...jo vec dos plànols, uno el plànol més social, ...dins de la diversitat, i l'altre un plànol més individual... La diversitat... en primer lloc, a mi me remet a la paraula varietat, i me remet també a un altra, que no m'agrada tant, que seria, eh, diferència, no?... ,jo trobe que la varietat és molt important, molt necessària,, fa tant a les persones, com a les societats, eh, més plurals, més obertes, més cosmopolites, obre molt la ment...(FG5-I3)

...El primer que jo veig en el plànol social,....., diferències de classe social, per a mi una de les més importants, sinó la més,.... eh? Classe social, gènere, d'ètnia,.... Després, per supòsit, tot el tema de afectiu, eh?el, el moviment lgbti, i bueno pues parlem també de diversitat lingüística en el nostre cas, eh?....., eixes diversitats culturals... (FG5-I3)

El professorat ha expressat la manca de professorat d'altres orígens i ètnicament divers a la nostra Universitat, i també ha destacat la importància de visibilitzar les diversitats familiars i afectivosexuals presents al professorat.

...es muy importante que, que el profesorado se visibilice..., yo creo que se agradece mucho el que una profesora pueda decir «mi pareja» y que pueda evidenciar totalmente, pues es una mujer, o que tienen hijos o hijas juntas, y ese tipo de cosas son detalles como muy sutiles, pero que ayudan también... que todo el mundo se pueda sentir cómodo, o pueda sentirse interpelado a ganas de comentar, a lo mejor, una experiencia más personal... (FG5-I1)

4.1.2.1. La diversitat present a les aules segons el professorat

En primer lloc, el professorat constata l'increment de la diversitat geogràfica de procedència a les aules universitàries, i consideren que l'estudiantat més nombrós es el procedent d'Amèrica Llatina i d'Europa de l'Est (en concordança amb les xifres de l'estudiantat estranger presentades a l'apartat 2). També assenyalen que és al tercer cicle on troben un major nombre d'estudiantat procedents d'altres orígens (sobre tot d'Amèrica Llatina).

...jo diria que cada volta som classes més multiculturals, es dir, la procedència geogràfica de molts dels nostres alumnes, pues ha anat variant, i sí que és cert que ens trobem, sobre tot, amb alumnat de països de, jo diria en primer lloc, Amèrica llatina, eh? En segon lloc també tenim els països del Est.... (FG5-I3)

En segon lloc, identifiquen diversitats lg bt, molt presents a la Universitat, encara que més a uns campus que a altres. En tercer lloc, apareixen les diversitats ocasionades per factors socioeconòmics (les classes socials, base socioeducativa), que són molt evidents a determinades titulacions tradicionalment més elitistes. Així mateix, en darrer lloc, resulta d'interès la identificació de les diversitats culturals, com la diversitat lingüística i territorial (comarques versus ciutat) present a la Universitat. En el cas de la Facultat de Farmàcia, el professorat participant al *focus group* considera significativa la diversitat lingüística per les conseqüències en la configuració d'una convivència segregada, encara que no conflictiva ni amb dinàmiques discriminatòries, entre l'estudiantat castellanoparlant i el valencianoparlant.

Sobre tot, és els,... del valencià, ells per...., de forma natural, eh, s'agrupen entre ells, i a lo millor no és que n'hi haja una, una discriminació per la banda dels de, des del castellà, sinó que simplement se troben més a gust en la gent..., ells me ho diuen «es que jo sóc de poble». (FG5-I2)

...una altra cosa que també m'interessa molt,... és la qüestió territorial, en el sentit de la gent que prové de pobles, o de, o de ciutats xicotetes, i ciutats grans, o inclús la separació València capital, de resta del País Valencià, eixa separació és enorme, com sabem, la gent que hem viscut, i sem educat en la ciutat de València, el mon s'acaba en la V-30 i en la ronda nord,... és un altra visió del mon, del territori, dels problemes socials, això està molt present en les classes, i molt present en les discussions,... grups en valencià que en castellà,és una font de riquesa molt gran, i també per a elles, eh? Es dir, eixa visió capital-comarques també. (FG5-I5)

Cal destacar que la relativa a la ètnia gitana apareix invisibilitzada, i només una professora nomena una experiència. Altres participants informen sobre les dificultats per trobar l'estudiantat d'ètnia gitana, en contrast, amb la major visibilització o projecció pública de les persones del col·lectiu lg bt a la Universitat de València:

...jo mai m'he trobat en cap persona que s'autodefinisca com a persona del poble gità, jo trobe que sí que n'hi ha, però mai he

trobat ningun, això és una cosa interessant, i seria interessant de vore per què i com, perquè tot el mon s'autodefinit, inclús de una manera celebratoria com a persona el col·lectiu lg bt...., tots els anys tenim, no soles per supost gent en diversitat de, en la, en la orientació sexual, sinó també gent que està en transició, i això és molt, eh, molt freqüent, i la gent ho compartís, però en canvi com el tema... de l'origen gità, no és algo que és compartís, per lo menos en la meua experiència, algo molt interessant.... (FG5-I5)

La major part del pdi identifica clarament les diversitats presents a la comunitat universitària, però resulta d'interès assenyalar que en alguns campus, com el de Burjassot, comprovem majors dificultats per part del professorat per a identificar les diversitats dins la comunitat universitària, no solament cap a l'estudiantat, sinó també cap al seu propi col·lectiu.

...Ací a Farmàcia sí que n'hi ha la, la diversitat, la diferència, en este cas sí que és diferència, i, i sí que estan com un poc separats, i, i no sé si me, si me, si m'he ocorris algun altra diferència, o varie, una diferència o diversitat de l'alumnat. (FG5-I2)

Així mateix, en relació a les realitats de les persones lg bt consideren que, en alguns campus com el de Burjassot, hi són menys presents que en altres campus de la Universitat, com els de Taroners o Blasco Ibáñez que és molt visible i amb destacada projecció pública a través inclús de l'associacionisme estudiantil lg bt (com el cas de Polimorfia), tal i com apareix al següent comentari d'una professora del campus de Burjassot: «Al menys no, no, no es veuen, potser que, n'hi ha poquets i a lo millor els que n'hi hagen no se deixa vore, o no, o no, o no te percares...». (FG5-I4)

Aquesta situació pot estar vinculada a les limitacions epistemològiques, més presents a les titulacions del campus de Burjassot, i que constitueixen barreres invisibles degut a la concepció de la universitat com un espai de coneixement pur, objectiu, asexuat, sense presència del cossos, ni de subjectes posicionats. Per tant, es considera a la universitat com un espai falsament asèptic i neutral

respecte a les situacions afectives i socials que comporten discriminacions per als membres de la comunitat universitària.

Respecte a la integració de l'alumnat divers en les seues expressions i identitats de gènere o afectivosexuals, assenyalen que no s'identifiquen dificultats, que s'integren de forma positiva a l'aula i que hi participen normalment amb la resta de companys i companyes a les dinàmiques acadèmiques.

Molt poquets, jo uno vaig tindre fa dos anys, i..... I a més se relacionava més en xiques, i, i el veies que sí, que, que tenia eixa forma de vestir, i anava en el seu bolso i tal, però que, tampoc ningú li dona, li donava més importància, pues, eh, era així, i venia a classe tal, no, no, no veies que ningú se girara pa mirar-lo, no res, no, no, estava integrat,.... (FG5-I4)

4.1.2.2. Una diversitat escassa entre el pdi

De la mateixa manera que al *focus group* de pdi general (veure apartat 4.1) la percepció del professorat amb experiència a l'abordatge de la diversitat coincideix, de forma generalitzada, en que la diversitat d'origen etnocultural està més present entre l'estudiant que entre el professorat a la Universitat de València. Aquesta opinió unànime és coherent amb les xifres del capítol 2 relacionades amb l'escassíssima proporció del professorat de la Universitat de València amb nacionalitat estrangera o d'origen estranger. Així mateix, les seues percepcions constaten també que la diversitat lg bt és més visible entre l'estudiantat que entre el professorat.

4.1.2.3. Les implicacions de la diversitat a la docència a les aules.

Dos perspectives: gestionar per integrar o crítica i emancipadora

La incorporació al currículum de la temàtica de la diversitat, d'acord amb els professors i professores entrevistats, sol ser el resultat del propi convenciment i sensibilitat, així com de la disponibilitat dels seus propis mitjos i recursos metodològics. També descriuen que aprofiten el recurs que suposa el propi estudiantat

divers a l'aula per incorporar exemples inclusius, vivències i identitats en transformació a les dinàmiques acadèmiques, segons la matèria i les assignatures.

...en Educación Social, que tengo un perfil de alumnado súper comprometido, y luego además, que mi asignatura es «filosofía de la educación», entonces los temas que tratamos sobre están en, en el verifica, pues son: la libertad,... la educación para la ciudadanía, son temas que dan mucho juego a meter estos temas, eh. Entonces, es muy fácil,...en vez de hacerlo desde una perspectiva abstracta, muchas veces androcéntrica, eh, colonial, etcétera,... (FG5-I4).

...de incorporarlo en el curriculum, yo creo que eso es clave, y, y es verdad que.... de personas de etnia gitana,... hace unos cuantos años sí que tuve una alumna que era gitana, entonces, es verdad que aparentemente no, no puede saber, eh, de qué etnia es, ni yo me lo hubiera imaginado,....., pero ella sí que, eh, pues reclamó su identidad ¿No? Y dijo, pues que era de origen gitano, y tal, y eso también enriqueció mucho lo que es la dinámica de la clase. Entonces, yo sí que me apoyé mucho en esas inquietudes de, de mi alumnado, eh, o en esas identidades, o en esas transiciones que están haciendo para, a partir de ahí trabajar en clase,... (FG5-I4).

Així mateix, per part de professorat participant de la titulació d'Educació Social, es destaquen dos aspectes claus per a incorporar la diversitat a les aules, sobre tot en aquest tipus de titulacions: per una part, la importància de la experimentació personal que permet relacionar-la amb l'aprenentatge teòric i, per altra part, per la seua rellevància i aportacions respecte al procés de maduració que s'assoleix al llarg d'aquesta etapa universitària.

...yo creo que, que de verdad que es súper interesante trabajar esos temas en clase, y más si además lo están viviendo ellos, o ellas, porque ya no es sólo lo que puedan leer en un artículo científico, sino que además lo están experimentando, pueden contrastar un poco lo que es la experiencia, o lo que, eh, pone en los manuales.....Y luego, además, que creo que el proceso formativo en la universidad, eh, también es un proceso de, de, de madurez ¿No?

O de, o de buscar la propia identidad, de ¿No? De transformarse para transformar ¿No? Entonces, en Educación Social sí que lo trabajamos desde ahí de incorporarlo en el curriculum, yo creo que eso es clave,.... (FG5-I4)

Un participant realitza la següent argumentació, tot distingint entre dos perspectives de la diversitat diferents: per un costat, gestionar per integrar i, per altre, l'aproximació a la diversitat des d'una mirada crítica i emancipadora del éssers humans. A més a més, els següents comentaris evidencien les necessitats formatives del pdi per poder gestionar i incorporar la diversitat a les aules com un aprenentatge més complet i significatiu per a la seua formació acadèmica.

...simplement gestionar-la per tal d'integrar, però després tenim esta visió més crítica o emancipadora que crec que també ens pot donar moltes pistes, que és la de la diversitat com una cosa que condiciona en el bon sentit la nostra posició en un lloc determinat. Entonces, no és una cosa, simplement al celebrar, si no és una cosa que he de tindre molt present, però és la diversitat, o la nostra posició en termes de: origen, racialització, o, o, expressió de això de gènere, que ens condiciona esta manera de vore el mon, de eixe punt de vista, crec que és fonamental quan parlem del treball en aula, i és algo que, ...no ho tenim tant clar, ni tant present, ni tampoc sabem molt bé com gestionar-lo, o millor com aprofitar-lo inclús, no?,.... (FG5-I5)

...el tema..., de la diversitat, ...per a mi és, sobre tot, emancipador, ...jo ho veig com, una oportunitat..., els aprenentatges siguen més significatius, ...jo ho veig com a,... una oportunitat de ser millor professor,... (FG5-I3)

...sembla fonamental... considerar la diversitat jo crec.... un altra boníssima excusa per a fer lo que és el nostre treball, lo que estem obligats a fer, que és treballar en un aprenentatge significatiu, un aprenentatge connectant en la gent i el territori, a construir un aprenentatge sobre el que els alumnes o les alumnes ja saben... (FG5-I5)

Altra participant donava suport a aquesta idea de la necessitat d'abordar la temàtica i de posicionar-se respecte a l'abordatge de la diversitat a les aules.

...hi ha que atendre a, a esta diversitat, i, per tant, pense que també és positiu el fet de que, de que obrim els ulls i, i, i diguem «bé, si, eh, està canviant tot, hem de donar respostes per a, per a aprendre a eixa, a eixa diversitat» que va un poc també, eh, acord a posicionar-se, no?... (FG5-I6)

Altra professora destaca dos posicionaments radicalment diferents: entre el professorat que està sensibilitzat i convençut de la importància de la seua inclusió a les aules, i el que en rebutja la incorporació.

«Mi percepción es que sí que hay profesorado interesado, ya que estamos ¿No? Eh, pues que nos, nos parece que estos temas son importantes y, y que hay que tratarlos, y que no podemos dar la espalda, pero también me encuentro con muchas compañeras y compañeros que entienden que esto... está fuera de lugar, no tienen ningún interés académico, y despista, o incluso puede ser fuente de «conflicto» y entonces hay que evitarlo, yo ahí siempre digo que, el conflicto es una oportunidad de aprendizaje ¿No? Entonces, eh, poner estas cosas sobre la mesa, y traerlos al diálogo....». (FG5-I6)

Aquesta mateixa participant també destaca la importància de la inclusió de les diversitats, en concret, la lg bt, per la contribució d'incloure les sexualitats diverses i els aspectes afectivosexuals en la construcció d'una imatge positiva de sí mateix i de l'altre, que a més a més, reforça l'exercici del dret a ser i estar en la societat de manera lliure i sense discriminació. I, consegüentment, tot això, repercuteix directament en la millora de la qualitat a la docència universitària, perquè més enllà del coneixement purament biològic, explica processos transcendents com a construcció de la identitat de gènere o les relacions afectives.

Y eso, porque hay mucha gente que le cuesta por,... su propio proceso, y el contexto en el que vivimos, ya le cuesta,..., salir de su propio armario, eh, y si, además, eh, la sociedad, eh, pues aún te lo pone más difícil,... Por eso creo que es un tema a trabajar en clase, a hablar, a debatir, y, y hay mucho alumnado que, a lo mejor está pasando por ese proceso sin que lo estemos sabiendo ¿No? Y luego te enteras a posteriori que «me ayudaron mucho tus clases, me hicieron ganar en seguridad, tal» y, yo creo que es necesario hablar sobre estos temas, y, y cada quien cuando lo sienta, pues que, dé los pasos que considere.... (FG5-I6)

Per tant, les diferents posicions presents al professorat evidencien la necessitat de debatre i treure a la llum les diferents concepcions en què caldria aprofundir en relació tant a l'interès acadèmic, com al foment o incorporació de les diversitats a la Universitat de València.

4.1.2.4. Sensibilització i formació

Una part del professorat participant, en aquesta ocasió provinent de Ciències Socials, explicita la complexitat que comporta l'abordatge de la temàtica de les diversitats. També destaca les dificultats que enfronta per incorporar-la a les aules, així com la mancança de ferramentes per poder utilitzar el seu potencial per al desenvolupament de continguts i metodologies docents.

...yo noto que no es un tema fácil, pero porque es un tema delicado, es un tema complejo... A veces, me da incluso cierto pudor en, en pedir que la gente se exprese pensando en, en lugares de, de que ocupa, desde el punto de vista de la, de la diversidad... creo que es un tema difícil para el cual, por lo menos yo, no tengo herramientas, el conectar ya no sólo con las diversidades, sino en general con los, con lo sentires, con las cuestiones más puramente personales, es poderosísimo conectar la vivencia en las personas, la situación personal, la trayectoria de las personas y su vida con lo que estás dando... (FG5-I5)

Els següents testimonis de professorat de Psicologia i de Sociologia, confirmen dita complexitat, mancança de recursos i de ferramentes per al professorat (guies específiques per incorporar aquesta diversitat i possibilitats d'actualitzar les guies docents de les assignatures), així com també apunta la pertinència de què es fomenti des d'una perspectiva transversal a nivell de política de la Universitat:

...eu fem algunes professores interessades en matèria, però com no està a nivell de ha de ser transversal, o a nivell de... política de, de universitat,... «què recursos ens donen als professors per a fer tot açò? Quins ferramentes tenim?» si, si realment tinguérem eixes ferramentes pot ser sí que sabríem com incloure, per exemple, la perspectiva de gènere en les nostres assignatures, siga la assignatura que siga, si tinguérem realment eixes ferramentes, o un, unes guies concretes, on, on poder introduir, o inclús que poguérem fer canvis en guies docents,...pense que hauria de ser algo més, eh, més a nivell de política de, de universitat.... (FG5-I6)

...sí jo crec que esta idea de, d'una política universitària, o donar-nos... al professorat, eh, quantes més eines en pro de incorporar de manera transversal... A nivell de que puguem introduir, tant en a nivell més formal, més acadèmic eixa perspectiva de gènere, o eixes perspectives en, en igualtat, en diversitat, eh? Podríem dir, tot tipus de diversitats i de igualtats... Que, que mos donaren materials, pautes, idees, informació constant i actualitzada per a que ho pogam fer eixe feed-back....Totes estes iniciatives, eh, si la Universitat de València prenguera més partit, i mos facilitara... eixos materials, ixes idees, sobre tot, ...si son guies, que siguen aplicades... (FG5-I6)

En canvi, altre professorat participant al *focus group*, concretament del campus de Burjassot, expressa que les dificultats que enfronten per a incorporar la diversitat a les seues assignatures i matèries (de titulacions com Matemàtiques, Ciències Biològiques, Química, Física, Farmàcia i Enginyeria) és encara major que a les titulacions vinculades a les Ciències Socials, la Psicologia, Educació Social, etc., com comprovem al següent testimoni:

..les carreres a on vosaltres doneu classe donen més a, a, a eixe, a eixes discussions, no?... , ací....., son carreres més científiques,..... dietètica. Entonces sí que, a vegades, o en seminaris, o bueno, jo done les guies alimentàries, sí que, sí que se poden englobar, pues parlar del Ramadán, parlar de altres cultures..... sinó parle, parasitologia,....., no te dona per a, per a crear cap discussió de la diversitat,que en algunes se pot tocar certs temes, però claro, no dona tant com a lo millor en les vostres carreres.... (en referencia a altres campus i titulacions de la Universitat). (FG5-I4)

Una altra professora del campus de Burjassot confirma aquesta percepció de falta de sensibilització generalitzada del professorat d'aquest campus i, a més, afig el buit existent a les guies docents respecte a la temàtica de la diversitat en la formació i que l'èmfasi està en una perspectiva de la docència entesa com neutra i objectiva, quan en realitat constitueix un espai acadèmic falsament asèptic i neutral que comporta discriminacions.

...jo lo que note ací a, a Burjassot.... parle de la facultat de Farmàcia, i... del grau de Nutrició, jo ací lo que trobe és que n'hi ha falta de sensibilitat en el professorat, la veritat, perquè pense que, com que, que està molt separat la dimensió acadèmica de la dimensió personal, i, i tampoc ens, ens preocupa molt... la dimensió personal de l'alumnat... Lo important és lo acadèmic,... les notes, la qualitat, el, la formació, però l'acompanyament a l'alumnat, o la sensibilitat respecte a la seua situació, aci no. En quant a lo de les guies docents, per a res està contemplat ningun d'estos temes..., ací és tot com molt acadèmic,... i molt de la qualitat,... del futur..., de les eixides.... (FG5-I2)

Trobem per tant, una heterogeneïtat de situacions respecte a les postures del professorat a la Universitat de València segons els campus i titulacions, que ens remetent novament a les limitacions epistemològiques (i per tant, barreres invisibles) que ja es va desenvolupar a la primera fase de la recerca (Mut et al., 2021: 46-50). Aquesta complexitat i pluralitat de situacions als diferents espais universitaris pot servir per a reflexionar al voltant del tipus de

mesures a desenvolupar en diferents campus sobre sensibilització i formació al personal en aquesta matèria.

Finalment, cal destacar alguns discursos relatius a la coresponsabilitat del professorat en la construcció d'una universitat més integradora i més plural per al conjunt de la comunitat universitària.

y al final llegar a políticas universitarias, que es lo que queremos..., y transformar la propia universidad desde dentro,..... porque al final, muchas veces tenemos una visión crítica de la universidad,... pero al final es que la universidad somos quienes formamos parte de ella, y hay muchas cosas que no nos gustan, pero en la medida en que vayamos generando pequeños cambios, pues igual conseguimos la universidad que, no, no la perfecta, pero una universidad que nos sintamos un poquito como más a gusto,... yo creo que tenemos que hacer la universidad que, que queremos.... (FG5-I2)

4.1.2.5. La pandèmia covid-19 i els seus efectes desiguals

Les opinions expressades pel professorat participant son unànimes en relació a que l'afectació ha estat més pronunciada per a l'estudiantat provinent de les classes socials més precàries, i particularment també assenyalen les dificultats que han afrontat algunes persones amb sexualitats i identitats de gènere diverses que han hagut de tornar a l'entorn familiar d'origen i on experimenten menys llibertat per mostrar expressions identitàries i sexuals diverses:

.....jo crec que ha afectat a nivell..., socioeconòmic, sobre tot, perquè n'hi havia estudiants que sí que podien tindre el seu ordinador personal per a ells, altres que el tenien que compartir en els altres germans, ha sigut més, que tenien connexió o no tenien connexió a.....jo crec que ha condicionat més això que,.... (FG5-I4)

...classe social..., la bretxa tecnològica, al final tot era per internet, tot era on-line, i, i si no hi ha recursos, eh, el accés no és igualitari, òbviament no és igualitari, també per la part del col·lectiu LG, lg bti, eh, també pense que la pandèmia els ha afectat, eh, especialment perquè hi ha, hi ha... algunes persones que.....

estaven en campus universitaris, per exemple, i han tingut que tornar a cases on no són acceptats, o no són, eh, o no poden expressar-se lliurement, no? En la seua, la seua identitat, i això també és un factor que, que els ha pogut afectar, eh, inclús en, en el seu desenvolupament universitari,... (FG5-I6).

D'altra banda, és d'interès assenyalar que han visibilitzat una bretxa de sexe en relació a la responsabilitat de tasca de les cures, que ha afectat més a les estudiants que als estudiants degut a la socialització disimètrica de gènere. Per això, han identificat una clara afectació de la desigualtat en les dones estudiants i, sobre tot, les que són mares o cuiden de persones majors o malaltes a la família.

El tema de los cuidados, yo me he encontrado con muchas alumnas que con la Covid y los cuidados se han visto desbordadas, algunas porque eran mamás,..., y entonces tenían que, eh, tener a, a los hijos y las hijas mientras el papá trabajaba, aunque ella no trabajara, y otras que eran jovencitas, pero pues se encargaban de sobrinos, sobrinas, eh, ayudar para cuidar a las personas mayores, o personas con discapacidad, que también, eh, se quedaron sin, sin recursos de asistencia, y ahí ya ha habido mucha gente que, que ha dejado los tñm s, que, que ha dejado... las asignaturas, y entonces este año me he encontrado con mucha gente como repetidora, y por ese, por ese tema.... (FG5-I1)

Respecte a situació viscuda per l'estudiantat estranger a causa de la pandèmia covid-19, es destaca que han identificat que l'estudiantat estranger de tercer cicle és el que ha experimentat més entrebancs degut a què, de forma general, afronten una situació socioeconòmica més precària (per les dificultats d'accés al treball, a habitatge digne, per constituir famílies monomarentals o monoparentals, la bretxa tecnològica i la connectivitat, etc.). A més a més, aquest estudiantat ha hagut d'afrontar la situació emocional de tindre la família lluny, la qual cosa ha incrementat la complexitat en diferents aspectes de la seua vivència l'espai universitari i, com a conseqüència, els seus estudis s'han vist afectats.

4.2. La vivència del pas en relació al seu col·lectiu i a la comunitat universitària

D'igual manera que en els grups de discussió de l'estudiantat i professorat, vàrem preguntar al col·lectiu de pas què entenien per diversitat i quins tipus de diversitat coneixien. Entre el pas entrevistat, la resposta majoritària és que el terme diversitat es relaciona principalment amb el de discapacitat. Les respostes són molt curtes i, sobre els tipus de diversitat que coneixen, n'assenyalen només tres: discapacitat, cultural i de gènere. Resulten menys conegudes les diversitats afectivosexuals, d'identitat i expressions de gènere (lg bt) i les etnoculturals. Aquest fragment del seu discurs il·lustra la percepció limitada al voltant de la diversitat:

I3. Discapacitat

I4. Pues eso

I1. Multicultural y ya está. Ahí he llegado

I2. Diversitat de molt- de muchas cosas y diversidad de yo que sé. De género hemos dicho, de cultura has dicho tú también y tú has dicho...

I1. Discapacidad

I2. Discapacidad

I2. De funciones, no sé (FG6)

4.2.1. La diversitat a les aules segons el PAS

En primer lloc, la percepció del pas entrevistat sobre la presència de la diversitat etnocultural i lg bt és que no resulta visible, i manifesten que no la perceben ni en el cas del pas, ni tampoc en el cas del pdi.

I2. Yo en principio no, así cercano que yo sepa no conozco a nadie

I3. Jo tampoc

I2. Que pueda tener, que haya podido tener algún problema de este tipo. Y con el pdi que me relaciono, que yo sepa tampoco

- I4. Por la diversidad, no veo yo en mi entorno no
 I3. En el meu tampoc (FG6)

D'acord amb el pas entrevistat, la presència d'estudiants de diferents procedències ètniques i culturals la ubiquen en tres blocs: el primer, es correspon amb el fills/filles de persones migrants que han nascut ja a Espanya o varen arribar sent menuts/menudes (identifiquen asiàtics, Amèrica Llatina, el Marroc...). El segon bloc és el que es correspon amb l'estudiantat Erasmus. Cal recordar que el col·lectiu d'estudiantat Erasmus que realitza estudis a la Universitat de València també està compost per alumnat de diferents orígens etnoculturals. Finalment, el tercer bloc es correspon amb l'estudiantat que ve a estudiar provinent d'altres països.

Yo de multicultural sí que, nosotros en la secretaria sí que tenemos. Ahora no lo vemos, pero antes cuando venían sí que nosotros tenemos estudiantes de muchos de muchos sitios. Entonces sí que es porque hay muchos asiáticos, los de de Centroamérica hay muchos y bueno luego están los Erasmus que siempre están bambando por ahí. Pero en ese sentido sí que hay, nosotros en la facultad sí que tenemos mucha mucha gente. (FG6 -I1)

Nada. Y en cuanto a multicultural también lo mismo, entre que los estudiantes de Erasmus cada vez son más, pues vienen de muchos sitios. Y luego también estudiantes que vienen a estudiar de otros países. Y bien pues claro, a los que vienen de otros países pues bueno les cuesta un poquito más quedarse porque hasta que te acostumbras al idioma, a cómo funcionan aquí las cosas que son distintas en sus Universidades de origen pero bueno bien, por lo general bien. (FG6-I4)

Així mateix, assenyalen que l'estudiantat de diferents orígens etnoculturals que ha estudiat la primària i secundària a Espanya no són molts proporcionalment (i més si es compara amb les aules de secundària). Per tant, troben en general una escassa presència d'estudiants de diferents orígens a les aules universitàries:

Sí, ahí sí que vienen. O sea que tú piensas que por los apellidos, por ejemplo hay muchos asiáticos. Que sí que piensas que por los apellidos vienen de fuera y luego entras en la ficha por lo que sea, no no, soy de aquí. Y eso pues también de Sudamérica y todo eso también, así que hay bastantes. Bueno bastantes... en proporción no pero vamos que... haberlos haylos. (FG6- I1)

Es produeix un debat entorn a la diversitat que suposa l'estudiantat provinent de la ètnia gitana espanyola. En aquest sentit descriuen que l'estudiantat Erasmus no afronta massa problemes econòmics, i en canvi, els preocupa més l'estudiantat d'ètnia gitana que no arriba a la universitat (ja que no els és possible acabar l'educació secundària obligatòria) o bé, arriben molt pocs. Consideren que és una qüestió cultural i la primera barrera amb la qual es troben és la valoració de l'educació i l'oposició dels pares. Per tant, trobem que operen els estereotips de la cultura gitana i apunten que les raons d'aquesta escassa presència s'atribueixen a les etapes educatives prèvies i no fan referència a la situació socioeconòmica precària de les famílies.

I después, en quant a la multiculturalitat, evidentment és possible que n'hi hasgue gent de... dels Erasmus. La gent que ve d'Erasmus, normalment són gent que no té massa problemes ni econòmics, ni... Són gent que que va bé, no? Vull dir, jo a lo millor li pegaria més voltes i me preocupa més és per el exemple l'ètnia gitana, que és una ètnia que no que esta escomençant encara des de la base. Vull dir, encara hi ha molt poca gent que arriba a acabar la eso, poca gent que continua en batxiller. Per tant, poca gent arriba a la Universitat.... (FG6- I3)

En relació a la diversitat lgbt, argumenten que la presència de diversitat lgbt i no és visible llevat que siga explícit (és més, expliquen que pot ser que hi haja sense que el pas en siga conscient). Per tant, d'acord amb aquest col·lectiu pas entrevistat es dona una escassa presència de l'estudiant lgbt als espais universitaris, situació que no apareix al altres *focus group* realitzats tant a la primera, com a la segona fase d'aquesta recerca.

De lgbt i pues no hay, es que no se nota tampoco. Puede que venga alguien con mucha pluma o eso que quiero decir... tampoco se nota. No sé si vienen muchos o pocos, puede destacar más por la pinta pero tampoco... (FG6-I1)

Claro. A ver, normalmente, en ese sentido si no es que lo sabes es difícil también, no van por ahí expresando y no se ve. Pero por ejemplo, yo por mi experiencia poca de gente que conozco de allí de la facultad o pdi O pas o estudiantes o lo que sea que sí que conozco casos pero por conocerlos pues no sé la relación es muy normal. Es decir, ningún... (FG6-I4)

...Y el chico estaba muy integrado y estaba muy integrado en el Consejo y todo y vamos sin ningún problema. O sea... en mi experiencia, no he visto que haya habido ningún problema en ninguno de los dos casos con nadie, todo muy normal. (FG6-I2)

D'acord amb el pas participant al *focus group*, l'estudiantat amb sexualitats, identitats i expressions de gènere diverses s'integren bé als diferents espais universitaris, inclús nomenen un delegat de estudiants (un xic, no es nomenen xiques o persones no binàries), el qual participa amb tota normalitat als diferents òrgans de representació i a les dinàmiques universitàries.

Els nostres entrevistats i entrevistades afirmen que no han observat rebuig social, discriminacions o racisme per part del pas cap a les persones diverses. Així mateix, consideren que els problemes i microdiscriminacions poden produir-se entre el grups d'iguals, del propi estudiantat, o també en les aules, però no ho han trobat mai a les secretaries de les facultats amb el personal d'administració i serveis. Aquesta situació també es veu propiciada per la reducció de l'atenció presencial a l'estudiantat envers de l'atenció telemàtica, degut a la situació pandèmica:

I1. Yo creo que más a nivel de aceptación o rechazo más de a nivel de compañeros que son los que están a nivel de pas yo creo que ninguno, no hay ningún tipo de rechazo. Yo creo que si tiene rechazo es más con la gente con la que... conviven en clase o con la que se relaciona. Con nosotros al fin y al cabo tampoco...

I4. Claro, nosotros tampoco tenemos más relación con los estudiantes que la justa y cada vez menos porque todo se hace todo más online y matrículas y gestiones y la verdad es que poca relación, con lo cual... no encontramos, bueno no encuentro tampoco ahí que tenga ningún problema. (FG6)

Finalment, és important destacar que el que emfatitzen les i els nostres entrevistats és que el principal obstacle discriminatori que troben és el relatiu a l'accés a la universitat per raons econòmiques, d'escassetat de recursos, un problema relacionat amb la classe social. Per això afirmen que és important que la universitat s'implique en donar suport a aquesta desigualtat que suposa un entrebanc real per a la entrada de l'estudiantat amb escassos recursos.

I1. Pero ahí no tiene que ver con la diversidad...a lo mejor el problema de acceso es sobre el económico principalmente pero no... porque haya diversidad...

I4. El hecho de que haya diversidad, no quiere decir que que haya muy... A lo mejor en lo que no hay diversidad es más.... necesario el dinero a gente a estudiantes para acceder. Eso es distinto, ¿no? O yo lo veo también distinto que sí que se debería de solucionar claro porque precisamente los que no tienen acceso son los que deberían de tener más ayuda para poder acceder a una educación que les puede hacer mejor todo para para para mejorar esa falta de economía que tienen de recursos económicos. (FG6)

4.2.1.1. Una diversitat menys present entre el pas

Les opinions dels participants evidencien l'escassíssima proporció de pas de la Universitat de València amb nacionalitat estrangera. A més, en relació a la diversitat lg bt es considera que aquesta és més visible entre l'estudiantat i el professorat que entre els membres del pas. Així mateix, descriuen que en el professorat es normalitza la vivència lg bt als espais universitaris. Encara i això, al respecte de la diversitat lg bt els nostres entrevistats i entrevistades al·ludeixen a la falta de visibilització (o discreció) per part d'alguns membres del professorat, que respon a la concepció positivista de

la universitat com espai de coneixement pur, un espai asexual i on els seues membres s'han de desprendre de les seues situacions socials, diferenciades i desiguals, referents a les diversitats sexuals o d'altre tipus.

Jo en el meu cas, actualment eh, en la meua facultat el contacte amb el alumnat es xicotet el que tinc jo en el departament que no que no puc dir-te exactament. En quant al professorat, ja hi ha varietat lg bti i molt bé, molt bé. Vull dir, vull dir sas en la gent en la que has tingut més relació. I al cap de equis temps, pues algun dia hi ha hagut algun comentari i una cosa i dius: «ah pues no ho haguera dit mai ¿no?». Però clar, és que al mateix temps penses que no és una cosa que ens que tinga que ser popular que tot lo món tinga que saber. Aleshores com està a l'àrea privada. (FG6-I3)

Per altra part, en quan a l'abordatge de la transsexualitat, d'acord amb el pas entrevistat i les seues percepcions s'identifica la necessitat de formació, tant bàsica com més específica sobre aquesta temàtica i els protocols dels que ja disposa la Universitat de València,⁶ donat que evidencia confusió en quan als procediments de canvi de nom, de completar formularis, etc...

[...] un cas per exemple que serà dona, trav- o, quin gènere és no? Vull dir crec que els problemes actualment poden anar més en eixe camp que a lo... Sobre tot per exemple en la meua Facultat que es d'educació física, no? Vull dir, estes personetes, per quines proves han de passar per les de home o per les de dona? O han de fer unes proves diferents, no ho sé...

I3. Pots llegar a eixos nivells, pot ser més problemàtic. (FG6)

4.2.1.2. Implicacions de la diversitat al seu treball

Si bé en un principi, de forma abstracta, manifesten que són escasses les implicacions o els reptes que suposa l'atenció a la diversitat

⁶ Mestre i Andreu (2019: 6-8).

al seu treball quotidià en els diferents serveis de la Universitat de València, posteriorment al debat, sí apareixen problemes i obstacles que cal abordar. El pas que desenvolupa el seu treball a les secretaries de les facultats expressa un primer entrebanc de caràcter administratiu, que és el de donar suport a l'estudiantat pel descobriment de les llengües oficials.

I1. Nada especial, en mi caso nada especial

I2. Ninguna implicación, no sé. Todo, se trata igual a todos los estudiantes. En principio no, no hay ninguna distinción

I1. Bueno, intentar ayudarlos porque por ejemplo hay quien sí tiene problemas con el idioma, o, entonces sí que intentas estar un poco encima de... ellos y facilitarles y explicarles paso por paso lo que tienen que hacer. Pero eso también es cuestión de... idioma, pero vamos lo que es administrativamente no supone ninguna diferencia. Nada (FG6)

Aquesta situació relativa als problemes i dificultats per la manca de documents i formularis disponibles per a l'estudiantat en les tres llengües (castellà, anglès i valencià i no només en valencià), apareix com a limitació en diverses ocasions al llarg de l'entrevista, per la qual cosa es configura com uns dels recursos als quals ha d'atendre la Universitat.

I1. Hombre sí que es deberíamos de facilitar por ejemplo porque ahora la mayoría de documentos están en valenciano. Lo que son las instancias y todo eso [...] están en valenciano, con lo cual les tienes que explicar lo que tienen que poner en cada apartado. Porque claro, el que viene de Marruecos no sabe valenciano, no sabe bueno ni los asiáticos....Y entonces les tienes que estar explicando lo que hay que poner en cada apartado entonces sí que tendríamos,...que tener 3 idiomas...

I5. No, que digo que en algunos sistemas sí que está ya en 3 idiomas por ejemplo los impresos a tercero de contabilidad cuando lo mandan están en valenciano, en castellano y en inglés

I5. Y por ejemplo, nosotros también en los programas intentamos tenerlos también por lo menos en castellano y en valenciano...

...sí que se debería de corregir eso que estuviera en los 3 idiomas por lo menos en valenciano, castellano e inglés... (FG6)

Un altre entrebanc a considerar, també de tipus administratiu, és el relatiu als problemes que generen els visats (i que no depenen de la Universitat però té a veure en la seua diversitat per la condició d'estrangeria). Suposen una barrera en la mesura que les i els estudiants residents a l'estranger es matriculen a juliol i paguen la matrícula. En el cas de què els deneguen el visat, han de tramitar l'anul·lació d'aquesta matrícula i la devolució de la mateixa i, per tant, aquest estudiantat no pot iniciar els seus estudis.

También suelen tener muchos problemas con el visado [ntx] porque hay algunos que sí se han matriculado y llegan a matricularse pero luego no obtienen el visado por el tema que sea. De eso también hay alguno que tienen problemas [...] Anulamos la matrícula. Tenemos que anular la matricula, claro. (FG6-I1)

Per un altre costat, un dels participants del Servei de Biblioteques també ha identificat un entrebanc que enfronta l'alumnat procedent d'Amèrica Llatina, relatiu al xoc cultural per la diferent tradició acadèmica als serveis d'organització i gestió dels recursos documentals i biblioteques, i que podem anomenar com a dificultats d'adaptació a un nou sistema d'organització documental. Perceben que aquest col·lectiu afronta majors dificultats per comprendre i adaptar-se a les normes de funcionament d'aquest servei, especialment important per als estudiants de tercer cicle (on, precisament, l'estudiantat procedent d'Amèrica Llatina és un dels més nombrosos). Apunten a la necessitat de que la Universitat intervinga a través de diferents mesures per a posar-li solució.

I1. El problema se gestiona igualmente

I3. Entonces, jo no ho he viscut eh però de altres pas.... que estan en biblioteca per exemple, quant arriben sud-americans... però dels sud-americans diuen: «és que ho compliquen de una manera, no entenen res, venen de un món tant diferent». Sas? Com jo dic es que un món diferent no sé... perquè a lo millor un rumà doncs

també pot vindre de un món i diuen: «no, però pareix que antenen més les nostres normes, la manera de funcionar» [assentiment de l'entrevistadora]. I en la gent de de Centreamèrica y Sud-amèrica solen tindre més problemes. No sé si es una percepció o o si es perquè no ens adaptem a ells o ells no s'adapten a nosaltres o caldria fer una adaptació pa d'ells per si els serveix. (FG6)

4.2.1.3. Sensibilització i formació

Una part del pas entrevistat opina que desconeix els procediments o protocols per a evitar els obstacles i entrebancs amb els quals es troben. A més, consideren també que l'abordatge de la diversitat és una cosa aliena, que el personal d'administració i serveis manifesta dificultats per identificar aquests problemes derivats de microrraïsses o diferents tipus de discriminacions. Opinen que s'ha de consultar a les persones que experimenten la diversitat, que són les que pateixen aquestes problemàtiques, per a que proposen les millores que consideren adients.

I3. Jo també pense que a vore els que poden dir exactament els que tenen dificultats son ells

I2. Claro, son ellos

I3. Nosaltres, aparentment no podem vore exactament les dificultats perquè les persones que treballem en intenció d'ajudar, ajudem siguen del gènere que s..., siguen de la cultura que siguen... Vull dir ens dóna igual, el intentem fer el millor possible y qui no heu fa, no heu fa ni en eixos ni amb la resta. Vull dir jo aleshores és difícil percebre.... quin problema té ahí la personeta per no perquè no heu pots saber, perquè tu quan arribes si has pogut resoldre'l, ho has pogut resoldre independentment de del seu origen o de la de les seues característiques. (FG6)

Així mateix, d'acord amb algunes opinions dels nostres entrevistats i entrevistades, la Universitat està incorporant, de forma seqüencial, millores per a facilitar i promoure la diversitat. Per exemple, en l'àmbit de la diversitat de gènere, s'estan adequant alguns formularis per a incloure la identitat de gènere de l'estudiantat.

I4. De todas formas, yo creo que también ahora estaban haciendo de poner la matrícula algo para que ellos pusieran cómo se sentían y su identidad. Creo recordar que está puesto desde el curso pasado ¿no?

I1. Sí

I4. Desde la matrícula pasada o algo así está la Universidad metiendo ahí un campo, no sé si lo ha llegado a meter ya

I1. Se da la... Ahora tienes un campo nuevo que ahí pones el sexo sí... y lo puedes cambiar. A nosotras no se nos ha dado el caso de tener que cambiarlo.⁷ (FG6)

Sobre aquesta qüestió del procediment de canvi de noms de l'estudiantat, afirmen que han realitzat gestions en relació al Protocol d'atenció a la identitat i a l'expressió de gènere de la Universitat de València (Mestre i Andreu, 2019). Per exemple, una de les participants comentava que havia consultat si podien canviar el nom d'una persona en procés de transició per a dirigir-se a ella i que la resposta va ser que només es podia canviar el nom una vegada s'haguera modificat el registre.

A més, afirmen, que no han observat dinàmiques de discriminació o de tensió soterrada, tenen la percepció de què no hi ha discriminació o racisme per part del pas, perquè no hi hagut queixes o denúncies sobre aquesta situació.

No, porque mira que pueden haber venido a poner quejas por algunas cosas que yo sea conoedora ¿vale? Que no quiere decir que yo lo tenga que saber [ríe entrevistada]. No, no, no tengo así constancia que hayan puesto una queja por racismo o por... no. (FG6-I4)

A banda dels aspectes assenyalats, la majoria dels participants destaquen que, des de la perspectiva del pas, el col·lectiu que més

⁷ En referencia al procediment de canvi de nom a les aplicacions de gestió de la matrícula universitària vinculat al Protocol d'atenció a la identitat i a l'expressió de gènere de la Universitat de València (Mestre i Andreu, 2019).

discriminació pot patir és l'alumnat, per una qüestió d'edat, situació econòmica, etc. Opinen que se'ls ha de preguntar a ells i elles, i no al pas, com ja hem apuntat al principi d'aquest epígraf.

15. No, ahí no he notado nada tampoco

I3. Probablement el col·lectiu de més problemes siga el estudiantat eh

15. Claro

I3. A tots els nivells, i per la edat, i per la situació econòmica i per la situació del moment, tinguem més problemes sempre [assenyiment de l'entrevistadora]. Per tant, és més possible que tinguen també problemes a eixe nivell més... Per això vull dir [ntx], per a detectar realment quines les dificultats que hi han a lo millor a nosaltres haurien de preguntar-nos: conegueu algú del pas que que estiga afectat per alguna de aquestes coses? Jo estic intentant fer memòria, jo crec que no. (FG6)

[...] Si pensem que el col·lectiu que pot ser estiga més afectat siga el estudiantat, doncs pot ser estiga interessà en fer este tipo de reunió amb grups d'estudiantat i si pot ser ja sàpiga que tinguen que siguen lgbti o que siguen multiculturals que ja sapiau que van directe al grano, no? A vore, tu que eres negret o negre o negra o tu que eres asiàtic o rasgos asiàtics encara que sigues espanyol o sigues valencià perquè has nascut ací i per tant tens tots els drets igual com nosaltres i tal. Però anar a intentar furgar ahí, no? I averiguar exactament a on estan patint les coses i com els podria ajudar. (FG6-I3)

En relació a si consideren que la universitat està preparada per atendre aquestes realitats diverses presents a la comunitat universitària, hi ha opinions enfrontades. D'una part, consideren que la universitat sí està preparada. I, d'altra part, al·ludeixen al fet que encara presenta dèficits i consideren, per exemple, que seria necessari adaptar els espais físics a la universitat (que serien barreres físiques), com els lavabos, així com introduir senyalística inclusiva, etc. Opinen que, al llarg del darrer lustre, hi ha hagut una major implicació de la universitat al respecte de la temàtica de la diversitat (encara que de forma gradual).

Una de les mesures que proposen és que la Universitat aplique sancions a aquelles persones del pas que tinguen conductes o actituds xenòfobes, racistes, homòfobes, etc.

Se tiene que implicar y sobre todo las personas porque a veces si haces un plan y las personas como dice ella, cenutrios entre comillas, no no no. Si se observa una conducta de estas es normal que hay que corregir poco porque a veces eso eh, pues que tenga consecuencias el tener esa actitud ¿no? ¿Sabes lo que te quiero decir? Me parece a mí. (FG6-I2)

Per altra part, alguns i algunes dels nostres entrevistats i entrevistades remarquen la importància que té per a la societat espanyola, i la valenciana en particular, els valors del respecte als drets humans, a les diversitats d'identitats i expressions de gènere, orientacions sexuals plurals i característiques etnoculturals. Consideren, així mateix, que la perspectiva d'aproximació a la temàtica ha de ser des del foment de la diversitat, i no d'unificar les diferents característiques i situacions. La diversitat en la universitat ha de ser, per tant, el reflex d'eixa pluralitat ja present a la nostra societat.

I4. ¿Intentar no, no, no, no unificar? Vols dir... Sí clar, per suposat. Jo sí, jo pense que s'ha de potenciar la diversitat

I2. Claro, la Universidad no está abierta a la sociedad y si la sociedad tiene diversidad ahí tiene que estar todo relacionado creo yo

I4. Sí, sí

I2. Hay que estar con la situación con la sociedad que hay hoy en día (FG6)

Altres, per contra, expressen la necessitat de suport formatiu i de disposar de ferramentes per a incorporar la gestió de la diversitat en el desenvolupament de les seues tasques de gestió i dinàmiques laborals. Alguns opinen que el paper de la Universitat és de gestió, i no de foment de la diversitat, cosa que, en tot cas, correspon a la societat.

I2. Pero es que más que fomentar la diversidad es gestionar la diversidad existente porque el fomento de la diversidad es generado por la sociedad que es diversa y son los usuarios de la Universidad ¿no? entiendo yo... Ajustar un poco la gestión a las necesidades que plantee esa diversidad más que fomentar la diversidad ¿no? Porque la diversidad es lo que hay, digo... Yo no sé si lo entiendo bien. (FG6)

També han assenyalat en diversos moments de l'entrevista la importància de disposar d'informació actualitzada, així com de protocols, instàncies i formularis que incloguen aquestes realitats plurals i, a més, en diverses llengües per a facilitar la atenció a la diversitat de l'alumnat.

...el tema de idiomas, todas las instancias y los impresos y procesos que tenga que complementar estén por ejemplo en los 3 idiomas. El tema de los nombres... que se pueda hacer en algún sitio, personas u usuarios que quieran que les llamen de determinada forma pues poder hacerlo..... (FG6-I2)

De forma majoritària, expliciten amb claredat la necessitat de rebre, per part de la universitat, formació específica de diversos tipus: formació aplicada sobre diferents tipus de diversitats, que incloga la formació d'habilitats per a gestionar-la, i de lliurar informació sobre els recursos i ferramentes per a l'atenció a les diversitats de forma molt ampla (protocols, serveis, carta de serveis, derivacions, etc.). A més de les diversitats descrites al llarg de la recerca, també inclouen les relacionades amb les famílies diverses i les implicacions de les separacions familiars per a l'estudiantat.

I1. Sí que tendrían por ejemplo así como alguna vez sí que nos han dado alguna charla para el tema de la discapacidad y todo eso para saber. Igual sí que nos tenían que informar por si das más información en el tema de que hay alumnos que tienen necesidades especiales por ese tema y yo que sé dar más información porque
I2. Dónde puede acudir... (FG6)

Eso sí. Que proporcionarán más información... en el tema de cómo hay que tratarlo, pues cómo quieren que se te trate como chico o como chica. A ver en el sentido de cuando te diriges a ellos, por ejemplo, ahora por el correo electrónico. Pero eso que si tú tampoco sabes cómo los tienes que, no que los trates de una forma especial pero es eso... a lo mejor él prefiere que lo trate como una chica en lugar de como un chico. Es que no sé explicarme pero eso. (FG6-I1)

I1. El dar así algún tipo de recursos o de o de curso de charla informativa o una cosa de esas. Eso también se podría... Porque nosotros sí que estuvimos por ejemplo en un curso de de discapacidad, de por ejemplo accesibilidad a los documentos, si.... Para el resto, yo tampoco veo a lo mejor es en la forma de tratarlos o sea de saber tratarlos

I2. Sí, para que no se sientan, para que se sientan cómodos..... (FG6)

Ya, ya. Por eso te digo que la, que en esos temas la Universidad sí que debería tener un poquito más de, o sea tendría que facilitarte... el trabajo en ese sentido. El que tú pudieras, por ejemplo, también hay muchos que pues eso que tienen problemas pues eso de separaciones y que no tiene nada que ver con esto pero yo que sé poner poder facilitar alguna herramienta para que tú pudieras tener esos datos siempre presentes y ahora no, no hay. (FG6-I1)

Finalment, en relació als tipus de demandes de formació detectades, apunten a la pertinència que els serveis específics ofereixen assessoria i acompanyament per donar resposta a les diferents situacions en matèria de diversitat.

Lo deberían de hacer como si fuera una charla por campus o como sea alguien diciendo los servicios que hay un poco... Un poco para qué están que a veces tampoco piensas que están para una cosa y hay otras que que podrían tratar y no lo sabemos [...] Deberíamos de estar más informados los trabajadores de la universidad no sé. Si nos tendrían que informar, nosotras para informarnos tendríamos que estar no sé... Sería mejor que los que lo han organizado, lo que lo están llevando nos hicieran como un como un algo. (FG6-I2)

I2. Sí, de cara un problema o de cara tal que podemos, a qué podemos recurrir en un momento dao, no sé... Porque a lo mejor lo hacemos mal,... quiero decir como no sabes no puedes indicar a alguien para que para solucionar las cosas. (FG6)

4.2.1.4. La pandèmia covid-19 i els seus efectes desiguals

En relació a la pregunta de si en el context de la pandèmia han observat conseqüències per a l'estudiantat lgbt i de diferents orígens ètnics i/o culturals, han descrit que han evidenciat que el major distanciament físic ha suposat majors dificultats per a l'estudiantat en general i que, a més, enfronta majors desigualtats de forma més pronunciada. Els impactes que han descrit són bàsicament barreres administratives. Per això, el col·lectiu del pas ha estat més atent a les demandes i han fet més esforços en el seu seguiment i en enviar-los recordatoris dels diferents tràmits i terminis, etc.

No, vamos a ver pues eso estás más encima de ellos. Quiero decir que a lo mejor en vez de 2 correos pues lo has tenido que solucionar el 4, pues porque ahí era todo por correo electrónico. Y ya está pero yo a lo mejor o sí que le proporcionas más enlaces a dónde pueden encontrar más información pero aparte de eso... Antes es que venían allí y los atendías pero claro ahora va todo por correo electrónico entonces a lo mejor sí que tiene más comunicación en ese sentido que necesitas más correos que otra cosa pero vamos que aparte de eso tampoco mucho. (FG6-I1)

4.2.2. *Necessitats, demandes i obstacles identificats pel PAS amb experiència per a l'abordatge de la diversitat*

A continuació es presenten els punts de vista i opinions del personal d'administració i serveis de la Universitat de València que presenta predisposició o experiència en l'àmbit de les diversitats a les aules. Es tracta de personal que, pel seu llocs de treball, poden haver interactuat amb l'estudiantat universitari lgbt i de diferents procedències ètniques i culturals i que, per tant, han enfrontat i gestionat diverses situacions vinculades a aquesta pluralitat en

diversos serveis de la Universitat de València (Sedi, Servei d'Esports, biblioteques, Relacions Internacionals, etc.).

4.2.2.1. Necessitats, demandes i obstacles identificats pel pas amb experiència per a l'abordatge de la diversitat

En primer lloc, i de forma generalitzada, el pas que ha participat al *focus group* amb experiència o contacte amb estudiantat divers, opina que la diversitat és una característica de les societats contemporànies. «La diversitat és una de les característiques de la nostra societat. És a dir, la societat és diversa per sè». (FG7-I3)

I descriuen amb detall el concepte de diversitats i apunten amb claredat la idea de que la seua construcció respon a normes culturals i socials, i que ens remet a allò que l'allunya d'allò establert, d'allò general o majoritari i que, a més a més, aquestes majories produeixen l'efecte d'invisibilitzar allò menys comú i diferent.

Hace referencia a lo diferente, ...frente a lo establecido (FG7-I2). El diverso o el diferente es el que normalmente tiene que enfrentarse a una mayoría...y esa diferencia es la que establece las dificultades. (FG7-I2) I que les majories a vegades oculten i invisibilitzen. (FG7-I3)

Però, en canvi, han presentat dificultats per identificar els tipus de diversitats presents a la universitat i assenyalen aquestes: la sexual, la religiosa i la política.

També es d'interès per aquesta diagnosi l'aportació d'un del participants relativa al potencial per a la intervenció i articulació de les polítiques universitàries i serveis amb la finalitat de vertebrar la defensa dels drets humans: «com una etiqueta que mos ajudaa implementar accions i/o polítiques». (FG7- I4)

O sea, la percepció que tinc és que, que... sota diversitats estem treballant moltes més , no? És com una... com una ajuda que... que mos eh... implica treballar... en l'àmbit... del racisme, la prevenció del racisme, de les homofòbies, de les xenofòbies, de discursos de l'odi, no?...la percepció queu tinc en els darrers anys, no? De

quan parlem de diversitat estem parlant d'una eh... diríem una nova àrea d'acció social-personal, social y política, no? En defensa de... De les persones, de tot tipus de persones, no? I això a lo millor fa uns anys eh... sí que teníem molt eh... Enclavat lo que era el tema del racisme o... el suport als drets lg bti, no? Però bueno, ara jo crec que el... el paraigües de... de diversitat és realment és una defensa dels drets humans en el dia a dia, no?I crec que és una etiqueta que mos està servant per a anar vertebrant en alguns àmbits de les nostres eh... ajuntaments, universitats... (FG7-I4)

El discurs majoritari dels participants del *focus group* identifica com a diversitat invisible, de forma clara i destacada, la classe social degut als entrebancs i dificultats econòmiques que enfronta l'estudiantat. Inclús, un dels participants ho defineix com aporofòbia.

A banda jo també compartisc... el concepte d'aporofòbia, no?... Crec que ahí hi ha molta gent en dificultats econòmiques que els estudiants, per exemple, amaguen, no? Per a no demostrar-ho, però.... (FG7-I4)

...para mí la mayor diferencia efectivamente es la de la clase social y la forma de marginación que yo sí...he visto, he percibido es la de la clase social más que la del género incluso...o el... el color de la piel, es la de la clase social. (FG7-I2)

La discriminación mayor la provoca la pobreza, por encima de cualquier otra. (FG7-I2)

També el pas manifesta la consciència dels entrebancs administratius que travessa l'estudiantat estranger per les limitacions dels permisos d'estrangeria i les dificultats per accedir a un treball, amb greus conseqüències econòmiques i en les condicions de vida de l'estudiantat. I, a més a més, ho defineixen com barreres invisibles:

...D'estrangeria, les fa passar a la gent per uns camins i per uns processos... molt, molt, molt complicats,Que dius: ostres, que la gent no puga ni treballar ni cobrar ni... ni ser, eh? Ni... Si estudia perquè estudia, però sinó no pot sobreviure. Ostres, jo crec que estem en un marc que no facilita per a les persones eh... (FG7-I4)

...Són una barrera completament afegida, eh... invisible completament. No saps lo que està visquent eixa persona per intentar mantindre'ns. I bueno... però a banda d'això, la diferenciació entre eh... la persona que naix ací i pot seguir sent estranger en el seu propi país, perquè això passa i... inclús la gent que és Dret no és conscient d'açò, que en Espanya, nàixer en Espanya no els fa espanyol... (FG7-I1)

I en segon lloc, com a altres diversitats invisibilitzades als espais universitaris en destaquen dues vinculades amb diversitats sexuals i de gènere com son la transexualitat i la intersexualitat.

...el último tabú está ya en la transexualidad. Pero, el mundo de la transexualidad eh... por mi percepción a nivel social, desde luego es el más duro... (FG7-I2)

....Sobre quin tipus de discriminació eh... Creem que està més amagat, eh... hi ha un tema..., el tema de la intersexualitat... (FG7-I5).

Allò que perceben les i els participants és que, en general, la Universitat de València es configura com un espai respectuós i integrador de les diversitats i que no s'han trobat mai amb situacions de discriminació de forma pública i visible. Les actituds majoritàries que han observat a l'ambient universitari són de respecte. Per tant, aquesta valoració és coincident amb els resultats de la primera fase de la recerca (Mut et al., 2021: 75-76).

Pero, no, yo no he visto ningún conflicto, ningún problema ni... ni ningún altercado de... que haya... que haya puesto... que haya un problema grave. Vamos, como para reportarlo. No, no he vivido nada de eso. (FG7-I6)

Així mateix, en allò referent a la seua percepció de la diversitat per motius d'orientació sexual i expressió de gènere, l'opinió majoritària de les i els participants al *focus group* és que l'ambient general a la Universitat de València és acollidor i inclusiu.

La homosexualidad, la bisexualidad.... creo que hoy por hoy no... no, no se vive con dificultad. Supongo que también porque al homófobo le arrancaríamos la cabeza, lo tengo clarísimo. Es decir, en nuestro entorno si existe el homófobo sería el minoritario, él sería el diverso... (FG7-I2)

...afortunadament en el meu servei eh... I en la meua trajectòria personal a laUniversitat de València, jo almenys no, no he vist la, la... la discriminació per qüestions de... de... d'opció sexual, de gènere, etcètera.... La qual cosa no és una reflexió de la realitat,... fora de la universitat hi ha molta violència, eh? Però, afortunadament dins... de la universitat, jo personalment no, no... no he detectat ni en primera persona ni per comentaris d'algun altre company pas, de què en la seua facultat o serveis se, se donara o hagueren tingut un problema, eh.... Per altres qüestions sí. (FG7-I3)

Fins i tot emfatitzen el fet que, en espais aparentment menys inclusius, com la pràctica d'un esport com el futbol, s'observa un ambient d'acceptació i naturalitat.

Yo no observo absolutamente ningún tipo de discriminación al respecto..., incluso en las últimas generaciones de estudiantes, y yo he pasado por filosofía, por rectorado, por enfermería, por... derecho, por trabajo social, eh.... Incluso veo una... una evolución absolutamente positiva a ese respecto. Eh... Que a mí me maravilla, ¿eh? Evidentemente muchos me dirían que igual tienen sus propios problemas que evident-... yo no los conozco a nivel personal. Pero, sí que veo compartimientos, formas de expresar, ser... que... ha naturalizado absolutamente la diversidad sexual y de género. Incluso aquí en deportes, ¿eh? Porque deportes yo también tenía mi propio prejuicio de... «Uf, estos son todos unos machirulos que les gusta el futbol...» Ese... El mundo del deporte es muy cerrado. Pues no. No, no, no lo es. Y de hecho eh... he oído conversaciones.... por ejemplo, conozco chicos que son pareja y que juegan en el mismo equipo... y lo hablan con... una total naturalidad. (FG7-I2)

Respecte a la percepció sobre l'acceptació i normalització de la diversitat sexe-genèrica, els participants relaten una evolució positiva al llarg del anys, on l'ambient i els espais universitaris són percebuts com segurs i acollidors per a desenvolupar orientacions sexuals, expressions i identitats de gènere plurals.

...jo sí que crec que ha hagut una evolució eh... Des de fa molts anys a ara. Encara que jo sí que veig que hi ha algun tipus de discriminació.... molt més xicotet que fa a lo millor 10 anys o 15, eh... És a dir, eh... en este campus té diferents titulacions, diferents diversitats i ací venen tots. És a dir, a lo millor sí que eh... la facultat de ciències socials, ...el tipus de... d'alumnat és realment diferent al tipus d'alumnat que pot haver en dret, eh? Hi ha molta més acceptació eh... en este tipus de temes en la facultat de ciències socials que en dret i això també es nota fora (FG7-I5).

Així i tot, també subratllen que existeixen diferents actituds de major o menor acceptació en relació a les diferents facultats i tipus d'estudis. Aquesta opinió, referent a les limitacions epistemològiques (que constitueixen barreres invisibles) també apareixia a la diagnosi de la primera fase de la recerca. La idea de l'heterogeneïtat present a les diferents facultats i titulacions de la Universitat la trobem al següent comentari, on es destaca el paper clau que té el professorat per la difusió de la cultura del respecte a la diversitat:

...la universitat està preparada i jo no he tingut cap problema quan he fet alguna iniciativa o algun projecte o alguna campanya sempre m'han donat facilitats, però... és que eh... la importància del professorat.... però no és el mateix el professorat de treball social que el professorat de la facultat de dret, que sabem que està ahí, sinó en general. Sí que tinc contacte amb el professorat i evidentment quan ixen estos temes,.... I la gent... eixa sensibilitat que tenen els professors la transmetixen en les seues classes. Però, les ferramentes eh... s'utilitzen de manera molt diferent segons la titulació. (FG7-I5)

Un comentari d'un dels participants del pas, destaca que, al Servei d'Informació i Dinamització de l'Estudiant (Sedi) de la Universitat, han observat el diferent grau d'integració entre l'estudiantat estranger de primera o segona generació:

...al meu servei sí que he detectat, per exemple, que ...els joves, els de primer, els que són per exemple ja immigrants de segona generació, que ja són nascuts aquí, jo a eixos sí que els veig en el seu grup de companys amb normalitat, mentre que fa uns anys eh... veia a les dones.... musulmanes juntes, als d'ascendència africana junts, però quan ja són més joves i ja són nascuts aquí ... a eixos joves sí que els veig integrats. (FG7-I3)

Aquest informant identifica la seua perplexitat per l'evidència de l'existència de diferents problemàtiques que enfronta l'estudiantat i que, per al personal de la Universitat, suposa un entrebanc pel desconeixement de com actuar i dels procediments a seguir davant de determinades agressions, com el *bullying* escolar, malauradament presents a les universitats.

Però, la universitat està preparada per a què ells, per a quan hi ha un problema? Me pregunte jo, si hui tenim notícia d'una agressió a... racista,... anem a tirar d'un reglament o d'una norma pel segle passat? Jo crec que per a... per a alguns problemes no tenim resposta ni mecanismes Eh? Tenim un protocol de violència de gènere, tenim eh... però per a altres agressions,... fa menys de dos anys, me vaig bocabadat, vaig tindre en un mateix curs acadèmic telefonades de facultats de: «tinc un estudiant o una estudianta que li estan fent bulling. Agressió escolar en la Universitat de València. (FG7-I3)

....què podem fer? Perquè és que tinc aquí a una estudianta o un estudiant, que els seus companys de classe els fan eh... assetjament» I no m'ho podia creure. A la universitat passara això? En un mateix any tres vegades i això ja... se va activar un mecanisme de comunicar-li a la cap de servei, la cap de servei al delegats d'estudiants, el delegat d'estudiants... ja no sé com va acabar la situació. Però, tenim mecanismes per a afrontar una, una... un cas de violència per qüestió de... de les seues orientacions sexuals o

tendències sexuals? O tenim mecanismes davant d'una agressió [racista]...? No lo sé.... (FG7-I3)

Hi ha altres opinions respecte si la Universitat està preparada per a fomentar el respecte a les diversitats, i identifiquen dificultats trobades com la persistència de la pràctica de les *quintades*: «jo crec que no acabem d'estar molt preparats. Per exemple, el tema de les novatades....., falta de respecte a l'altra persona....., no estem preparades, però és que no estan ni visibilitzades....» (FG7-I4).

En relació a la percepció de l'existència de discriminacions o actituds xenòfobes o racistes per part de l'estudiantat, un participant al *focus group* assenyala també com un perill l'avanç en la societat i els mitjans de comunicació dels discursos d'odi, en una línia de xenofòbia cap a l'immigrant. Aquests discursos arriben a la universitat i afecten a la convivència, per exemple, a les residències universitàries. En concret a la residència universitària Col·legi Major Rector Pesset, on hi ha una mitjana de 30 estudiants originaris dels països de l'hemisferi sud que vénen a estudiar un o dos anys a través de diferents beques. L'estudiantat estranger relata haver experimentat l'autopercepció d'actituds xenòfobes o de racisme de baixa intensitat en aquest espai.

...el discurs de l'odi que... està començant a ser molt més potent en els mitjans de comunicació, eh... el tema de les migracions o quan l'extrema dreta està apuntalant, no? Eh... Sobretot ja vos dic, que la línia xenofòbica pa ca l'immigrant o cap als que vénen a llevar-nos, sí que he tingut varies converses en estudiants nostres... de la Universitat de València que viuen al col·legi,... en autopercepció de certes discriminacions per eh... perquè se senten... Per l'accent o perquè són de República Dominicana i... que són persones de raça negra. (FG7-I4)

Aquesta situació d'autopercepció per part de l'estudiantat d'actituds xenòfobes, identificada per un participant del pas, és congruent amb la relatada per una estudiant estrangera resident al Col·legi Major Rector Pesset i que va descriure aquesta una situació concreta al *focus group* amb estudiantat estranger de tercer cicle.

A més a més, vinculat a l'existència o no d'actituds discriminatòries, allò que sí identifica el personal de la Universitat, tant del pas com del pdi, es el racisme de baixa intensitat i soterrat existent per part de companys i companyes pels qüestionaments que realitzen sobre l'atorgament d'ajudes i beques per a estudiants provinents de països de l'hemisferi sud. Aquestes opinions no es realitzen de forma oberta o en públic, tal i com podem comprovar al següent testimoni:

A banda jo també compartisc... el concepte d'aporofòbia, no?... Crec que ahí hi ha molta gent en dificultats econòmiques que els estudiants, per exemple, amaguen, no? Per a no demostrar-ho, però... Sí. Després hi ha... la veritat és que quan parlem de beques i demés, hi ha alguns qüestionaments... moltes vegades, eh? Pel professorat i pel pas que a mi no m'agrada. No, no en discursos públics però en discursos privats eh... Molt perillosos. (FG7-I4)

En el cas de les situacions entre companys i companyes de pas, un dels participants a l'entrevista grupal (afrodescendent) afirma que ha viscut discriminació o racisme de baixa intensitat, com comprovem al següent comentari:

...m'ha passat inclús en l'àmbit universitari amb companys als que jo m'he dirigit en valencià directament i... per això faig la diferenciació, companys que jo m'he dirigit en valencià i, i... sent varies persones en la conversa s'han dirigit a mi com preguntant-me, ... «Ah, parles valencià?». «Sí. Perdona, però és que jo vaig nàixer... a l'hospital clínic universitari, em vaig criar en l'avinguda de La Plata....». (FG7-I1)

Així mateix, cal remarcar que la diversitat ètnica i cultural és més ampla entre el pas de la uv que entre el professorat com s'argumenta a continuació. I, a més a més, cal afegir que, a dins del pas, existeix també una diferència entre la limitada pluralitat etnocultural del pas pròpiament de la Universitat i la major diversitat existent entre el personal de serveis contactat mitjançant empreses

externes.⁸ Així, en aquest col·lectiu de treballadors i treballadores d'empreses externes, és on trobem un major nombre de persones d'origen estranger.

Les i els participants opinen que, clarament, la Universitat de València es presenta com una institució oberta i plural, que projecta uns valors de respecte a les persones. A més a més, consideren que està avançant en la construcció d'una cultura interna de valoració de la diversitat a través d'una imatge de *diversity friendly* i d'accions concretes com l'elaboració i posada en marxa de diferents protocols.⁹ Així mateix, destaquen la importància dels actes públics i de les campanyes de sensibilització específiques sobre el reconeixement i la no discriminació de les persones amb diversitats afectivosexuals i de gènere. «...universitat clarament s'enorgullix» (FG7-I1)

...que la universitat deixa clar que... que per a començar no hi ha cap tipus de rebuig, que pot haver fallades d'implementació,, però la universitat comunica, informa de la seua eh... diversity friendly, ¿no?... que crec que és important que la universitat eh... faja aixos eh... aixos reconeixements públics, estiga present en tot lo que tinga que vore en la diversitat, eh... s'enorgullisca. I per tant, els alumnes que estan dins sàpiguen que estan en una institució que es respecten els valors i que està treballant, com estem fent ara, per a millorar els seus protocols, per a millorar les seues normatives, per a millorar la seua cultura interna.... (FG7-I1)

Entre les propostes d'aquest *focus group* trobem: campanyes de sensibilització al llarg del curs acadèmic, no només en dies destacats; identifiquen la mancança de protocols per si es presenten agressions racistes o xenòfobes; i també identifiquen com una problemàtica a abordar les quintades.

⁸ Cal nomenar que el personal de serveis contactat mitjançant empreses externes a la Universitat (per exemple, control d'accessos, seguretat, bidells i restauració) enfronta unes condicions laborals i de sou caracteritzades per la precarietat.

⁹ Protocol d'atenció a la identitat i a l'expressió de gènere de la Universitat de València (Mestre i Andreu, 2019).

....la necessitat de fer campanyes... no necessàriament eh... en dates puntuals com el dia de la comunitat lg bt, etcètera, etcètera. Sinó al llarg de l'any xicotetes pildores per a recordar.... (FG7-I3)

...jo no sé si la universitat deuria de posicionar o fer eh... campanyes explícites, no? Contra els discursos de l'odi... (FG7-I4)

Altres opinions valoren com a positives les campanyes que s'estan impulsant en favor del respecte de la diversitat, com les de la iniciativa *diversitats*, i apunten a la necessitat de què la Universitat continue impulsant estudis diagnòstics per dissenyar polítiques i programes d'intervenció social sobre les necessitats de l'estudiantat, assignant els recursos necessaris. Per una part, als discursos del pas es visibilitza la importància de la intervenció social amb l'estudiantat que afronta situacions de precarietat econòmica i social:

Però crec que lo que la universitat pot fer per a millorar la seua capacitat... d'anàlisis.crec que lo primer és detectar necessitats, detectar possibles, no? Escenaris en les que cal interindre i... dit això crec que és lo que... i, si hi ha recursos es poden fer eh... intervenció i..... si no hi ha recursos és molt difícil fer intervenció, no? Jo crec que.... en este camí de construcció de processos eh... d'anàlisis. Pues bueno, jo crec que s'està fent molt bona feina en el tema de sensibilitat, no? Eh... De sensibilització en general, no? De tot el programa diversitats.... (FG7-I4)

...pues el tema de l'acció social jo crec que tenim un bon catàleg d'ajudes a estudiantat. Però a lo millor se mos queda..., gent que té molt dificultats greus eh... que no.... Quan alguna persona diu: «Eh! Es que estic vivint a zero...». (FG7-I4)

...fa uns anys vaig descobrir que qui no té ingressos també pot tindre problemes per a tindre una beca, eh? Perquè si no pots demostrar de què vius, no se té beca.... La universitat dins de les seues convocatòries pot ser més o menos flexible, alguna vegada... a l'hora d'intentar afavorir alguns estudiants que vivien al carrer. O sea, al cotxe en son pare. Però eh... dins de les nostres convocatòries, tot és qüestió de tindre eixa... eixa sensibilitat i decisió política, eh? De ser més o menos flexibles. Però... si un estudiant no demostra de què viu, se li denega. La, la... no acreditar ingressos,... l'aporofobia que anomenàvem. «No puedes ser

pobre y querer estudiar en la universidad con beca». Eixa situació és molt real i molt dura, sobre tot quan... i estan vivint en el cotxe amb el seu pare,....s'ha intentat ajudar a eixos casos, eh? Però no està articulad cap mecanisme..... (FG7-I3)

I, per altra part, s'ha identificat la necessitat de que la Universitat assumisca un paper més actiu en relació amb l'assessorament en qüestions administratives i tràmits amb estrangeria.

....Eixa és una circumstancia que també... la diferència entre.... la situació administrativa d'eixa persona que pot haver estat... haver nascut ací però pot estar en una situació administrativa inimaginable, que la universitat i tota administració té que tindre en compte també.... (FG7-I1)

5. Conclusions i propostes de mesures i accions de polítiques universitàries a l'àmbit de la igualtat en la diversitat

Aquest capítol es presenta en dos apartats temàtics, en primer lloc, el relatiu a les conclusions de la diagnosi i, en segon lloc, les propostes d'actuacions de polítiques universitàries a l'àmbit de diversitat.

La presència d'alumnat de nacionalitat estrangera a la Universitat de València és menor al que caldria esperar, donada la importància de la població immigrada estrangera al territori valencià. Aquesta xifra, però, podria ser major si es disposara de les dades de país de naixement de l'alumnat, donada la importància dels processos de nacionalització, especialment en la població originària de Sud-Amèrica. Fins i tot així, cal apuntar a algunes tendències en el darrer any: en primer lloc, la disminució de l'alumnat d'origen estranger, probablement com a efecte de la covid, cosa que ha afectat especialment als estudis de grau. En segon lloc, la major presència de dones, tant en estudis de grau com de postgrau, cosa que també ocorre amb la resta de l'estudiantat. En tercer lloc, la major presència d'estudiantat d'origen estranger en els estudis de postgrau, on suposen al voltant del 20 % del total de l'estudiantat. Per últim, hi ha la diferència de nacionalitats entre grau i postgrau. Mentre que en grau destaquen les nacionalitats europees, encapçalades per Itàlia i Romania, en postgrau són majoria les d'origen sud-americà, especialment Colòmbia i Equador.

Pel que fa a l'alumnat d'origen llatinoamericà a la Universitat de València, està conformat, en la gran majoria, per fills i filles d'immigrants llatinoamericans, escolaritzats i socialitzats ací, que

comparteixen currículum i cultura escolar amb els seus parells autòctons. També tenim altres perfils minoritaris. Es tracta d'un grup de l'estudiantat divers en termes de situació familiar i personal, situació jurídica, nacionalitat, país d'origen, etc. Tanmateix, segons els nostres entrevistats i entrevistades, aquest grup de l'estudiantat comparteix dues condicions. Per un costat, no pateix cap discriminació pel seu origen a la comunitat universitària i la vida als campus; almenys eixa és la seua percepció. Per altra banda, els entrebancs i/o problemes que han trobat en el desenvolupament dels seus estudis, i segons ells i elles que troben la gran majoria de l'alumnat llatinoamericà que coneixen, es deriven d'una situació socioeconòmica precària. Així, per a la immensa majoria, sembla vital aconseguir una beca amb un mínim de quantia; en cas contrari, s'han de complementar els ingressos propis i familiars amb un treball amb les dificultats pròpies de compaginar treball i estudi. La seua vivència i situació durant el confinament i el que portem de pandèmia sembla ratificar aquest diagnòstic. A les dificultats pròpies de tot l'alumnat (excés de pantalla, esgotament psicològic, interrelació de menor qualitat...) cal afegir les dificultats derivades de condicions d'habitatge, espai i tranquil·litat per a estudiar, connectivitat, etc., més precàries. Les nostres entrevistades i entrevistats assenyalaven com aspectes de millora una millor informació i difusió del sistema de beques i ajudes, la conveniència d'establir més convenis amb universitats llatinoamericanes i una major presència d'acadèmics i acadèmiques llatinoamericans en les activitats de debat, conferències, etc., de La Nau.

L'alumnat d'Europa de l'Est no ha relatat cap problemàtica per accedir als estudis universitaris, la qual cosa l'acosta al discurs de les persones d'origen llatinoamericà. Malgrat això, sí que són conscients que tenen més dificultats que els seus companys i companyes a l'hora de dur endavant els seus estudis, però el motiu està més relacionat amb la classe social que amb l'origen. En canvi, sí que relaten problemes amb l'homologació dels títols, la pèrdua de la nacionalitat o la discriminació laboral pel fet de no ser espanyols. En termes generals, els agradaria més atenció a la diversitat en les aules, i també més presència tant d'estudiantat com de professorat divers. Pel que fa als efectes de la covid, pensen que els han notat

més perquè alguns de les i els participants no tenien els recursos necessaris per a estudiar des de casa (ordinador o internet de banda ampla), o fins i tot han hagut de buscar feina per a contribuir a l'economia familiar.

Com hem vist, l'alumnat estranger de segon i tercer cicle representen un elevat número, al voltant del 20 % dels matriculats en aquests estudis. La majoria d'aquest alumnat estranger són dones, amb llatinoamèrica com a origen amb major presència, i amb una diversitat de perfils per edat (joves però també de mitjana edat), situació familiar i cicle vital i altres aspectes. Segons els nostres entrevistats i entrevistades, la situació socioeconòmica i els problemes administratius derivats dels permisos d'estrangeria són els dos obstacles que han limitat l'adequat desenvolupament dels seus estudis universitaris. A més, als primers mesos, les diferències de cultura, currículum acadèmic i estandars acadèmics, existents entre els seus països d'origen i Espanya, afecten negativament als seus resultats en pràctiques i exàmens. Com per als altres grups d'estudiants, la pandèmia ha estat experiència difícil, amb conseqüències acadèmiques negatives i també a nivell psicològic i emocional. Aquesta situació s'ha vist agreujada per la precarietat econòmica i les càrregues familiars, en particular quan parlem d'alumnes que són caps de famílies monomarentals.

Pel que fa a pdi i pas cal remarcar la pràctica absència de personal d'origen estranger, especialment en el col·lectiu pas, on la seua presència és residual. Una situació que tots els col·lectius d'estudiants estudiats, en la primera i segona fase, han destacat. En el cas del pdi, el percentatge és molt baix, però comença a ser visible, fins i tot en els grups professionals més elevats, com ara els i les Titulars d'universitat.

Pel que fa al professorat, val a dir que les diversitats són menys visibles en el seu discurs. Pensen que la presència d'alumnat amb diversitat etnocultural a l'aula és escassa, i que, com en el cas de l'alumnat lgbt, tenen una bona integració en l'aula i no reben comentaris estereotipats o dinàmiques de discriminació. No obstant això, una part del professorat considera, com també pensa el pas, que probablement aquestes tensions soterrades es donen en el grup d'iguals i als espais de sociabilitat informal més que a l'espai

de classe. De la mateixa manera, la presència de diversitat a les aules ha de fer reflexionar sobre com s'imparteix la docència, fent un esforç en els exemples i exposicions inclusives i repensant els estereotips que puguem tindre interioritzats. En ambdós casos existeix un debat al voltant de si la Universitat i el seu professorat estan preparats per a gestionar adequadament aquestes situacions. Una part creu que sí que ho estan, però una altra part manifesta més dubtes a l'hora de detectar les situacions de micro-discriminacions i com intervindre si es donen en l'aula i també expressen la necessitat de formació específica en diversitat per al pdi, tant en termes de sensibilització com també des del punt de vista instrumental: coneixements aplicats, recursos didàctics, etc. Fins i tot el professorat amb una major experiència en qüestions relacionades amb la diversitat afirma que no hi ha suficient preparació ni tampoc recursos per a integrar les diversitats als continguts i metodologies docents a les aules. La incorporació al currículum de la diversitat, doncs, sol respondre al propi convenciment i sensibilitat i la disponibilitat de mitjans.

Tant el pdi com el pas entrevistats consideren que els principals problemes d'accés i adequat desenvolupament dels estudis per part de l'estudiantat amb diversitat deriven de la classe social, és a dir, de les situacions socioeconòmiques precàries. Crida l'atenció que aquest factor de diferència, molt important, no es conjuga amb altres factors de tipus etnocultural i/o d'opció sexual i identitat o expressió de gènere, quan es sol donar així a la realitat, tal com s'ha pogut veure en la primera i la segona part d'aquesta investigació. Entenem que aquest fet reforça la necessitat d'orientar la formació, els materials i les iniciatives en matèria de diversitat amb una perspectiva interseccional que permeti una anàlisi més acurada de la realitat i una major sensibilització a les formes complexes que adquireixen les diferents discriminacions a la nostra societat.

La percepció unànime del pas entrevistat és que la presència de la diversitat etnocultural i lgbt no és visible. Així mateix opinen que hi ha una escassa presència d'estudiantat de diferents orígens a les aules i que la presència de l'estudiant lgbt als espais universitaris és escassa, situació que no apareix als altres *focus group* realitzats tant a la primera, com a la segona fase de la recerca. També

afirmen que l'estudiantat amb sexualitats, identitats i expressions de gènere diverses s'integren bé als diferents espais universitaris i a les dinàmiques universitàries i que no han observat rebuig social, discriminació o racisme per part del pas cap a les persones diverses. Així mateix, consideren que els problemes poden produir-se entre el grups d'iguals, del propi estudiantat, o també en les aules, però no ho han trobat mai a les secretaries de les facultats. D'altra banda, observen que la proporció de pas de la Universitat de València amb nacionalitat estrangera és escassa i, a més a més, consideren que la diversitat lgbt és més visible entre l'estudiantat i el pdi, que entre els membres del pas. Pel que fa a les implicacions de l'atenció a la diversitat al seu treball quotidià, una part del pas afirma desconèixer els procediments o protocols necessaris per a evitar problemàtiques derivades de microracismes o diferents tipus de discriminacions. De fet, demanen formació específica en l'abordatge de la transsexualitat i en els protocols de què ja disposa la Universitat. El pas amb experiència en l'abordatge de les diversitats, assenyala, així mateix, el caràcter acollidor i inclusiu de la Universitat, tot i que també denunciï algunes pràctiques discriminatòries, com ara l'existència de les quintades o l'extensió dels discursos de l'odi que s'entrecolen als espais universitaris des de la societat i els mitjans de comunicació.

La situació i posició social de l'alumnat universitari divers etnoculturalment es conforma per una interrelació complexa entre factors de classe, socioeconòmics, de gènere, i etnoculturals, entès aquests en sentit ample (trets fenotípics, cultura, religió, origen immigrant...). Aquesta interrelació i la rellevància de cadascú d'aquests factors varia segons els grups que hem analitzat en les dues fases d'aquesta recerca. D'acord amb els nostres resultats, l'estudiantat d'origen llatinoamericà i d'Europa de l'Est té una vivència d'una vida universitària sense discriminació ni obstacles particulars derivats de la seua ascendència llatinoamericana o europea de l'est. Els problemes i entrebancs que assenyalen es deriven de la precarietat econòmica, de la seua condició de classe. En canvi, com vam veure en la primera fase, pel que fa a l'alumnat afrodescendent, les seues dificultats tenen a veure amb els seus trets fenotípics i culturals, amb la seua identificació com a estranger o procedent

d'un país del sud, més que amb la qüestió de classe o econòmica. En el cas de les alumnes musulmanes que porten *hijab* el factor que més destaquen és la diversitat d'estereotips i prejudicis negatius sobre les dones musulmanes i sobre l'Islam en general que suscita la seua presència, amb el *hijab* com marcador ètnic. Com ja assenyalàrem, això no vol dir que la seua situació socioeconòmica no tinga importància, sinó que a la seua vida universitària el factor central és l'etnocultural. Per últim, altra configuració social concreta, la constitueix l'alumnat gitano que conjuga alta incidència de precarietat socioeconòmica, factor de classe, i d'identitat cultural connotada negativament: la seua *gitaneïtat*.

Aquesta interrelació complexa entre factors de classe, de gènere i etnoculturals, que conforma la situació de l'alumnat etnoculturament divers es correspon a la situació dels col·lectius a la societat en general. Per un costat, com passà també amb les i els estudiants gitanos i gitanes, alumnes amb *hijab* i afrodescendents, les i els nostres entrevistats i entrevistades estudiants de grau d'origen llatinoamericà i d'Europa de l'Est, constaten que la seua presència a la Universitat és menor que la que existeix als instituts. Igualment, com destacarem a les conclusions de la primera fase de la recerca, els estudiants d'origen llatinoamericà i, en menor mesura els d'origen d'Europa de l'Est, destaquen que l'ambient universitari es considera més acollidor, igualitari i menys tensionat, que en relació amb l'entorn social més ample.

Uns del temes que han sorgit és la qüestió de la homologació d'estudis realitzats al país d'origen, una problemàtica que afecta als estudiants que venen directament a València per a cursar els seus estudis. És evident que la qüestió de les homologacions d'estudis no és responsabilitat de la Universitat de València. Tanmateix, sí hi ha una demanda d'una major ajuda i atenció en aquest tema que cal entendre com a petició de facilitar la informació, els tràmits a realitzar i una tasca d'assessorament i acompanyament de tipus personalitzat.

En trets generals, apareix als discursos com la pandèmia covid ha incrementat les desigualtats entre l'estudiantat, ja que les aules es traslladen als habitatges i a les seues condicions socioeconòmiques desiguals. A més a més, ha afectat més significativament a

les dones. Els motius els trobem a la situació socioeconòmica, de classe i de discriminació per sexe, ja que en la mesura que l'estudiantat estranger ha de recórrer al mercat laboral per a l'obtenció o el complement dels recursos necessaris per a elles/s i les seues famílies, i que les conseqüències derivades de la pandèmia al mercat laboral han afectat més els sectors laborals ocupats per les dones, els ingressos d'aquestes estudiants s'han vist dràsticament reduïts. Aquesta situació ha repercutit negativament al desenvolupament del estudis de l'alumnat estranger, situació agreujada en el cas de les dones per l'adopció del seu rol de cura a l'àmbit de la llar (en alguns casos son famílies monomarentals) i al dèficit de conciliació a les parelles heterosexuales.

En aquest escenari, es fa necessària la reflexió i posterior aplicació de la interseccionalitat per la seua concepció de les desigualtats socials i la discriminació, tant en la present investigació com a les polítiques institucionals universitàries. La necessària aplicació de marcs interseccionals i nous conceptes per a reflexionar sobre les pròpies posicions d'opressió i privilegi, així com els elements per a encarar alguns reptes actuals a les dinàmiques acadèmiques (continguts i metodologies de docència, recerca,...) i les polítiques en la relació entre la lluita de classes i altres eixos de desigualtat, la crítica antiracista i el sorgiment de nous subjectes polítics.

I, en relació a les propostes d'accions, per contextualitzar la recerca diagnòstica realitzada a la comunitat universitària des de l'any 2019 al 2021 a la Universitat de València, i realitzada en dos fases diferenciades, recollim, en primer lloc, les propostes centrals d'actuacions descrites a la primera fase de la *Diagnosi sobre diversitats LGTB i etnoculturals entre l'estudiantat de la Universitat de València (2021)* i corroborades també a la segona fase d'aquesta recerca i que consisteixen en:

1. Campanyes i accions de comunicació i sensibilització al llarg de tot el curs acadèmic sobre les diversitats ètniques, culturals, familiars, afectivosexuals i d'identitat i expressió de gènere, adreçades al conjunt de la comunitat universitària com a patrimoni comú i responsabilitat compartida per afavorir una vida universitària més inclusiva, de major qualitat

democràtica i compromesa amb la defensa dels drets humans.

2. Continuar amb la difusió d'una imatge pública com a institució que aposta per la defensa dels valors democràtics i dels drets humans com a valors fonamentals per a contribuir a la construcció d'una societat inclusiva i respectuosa de les pluralitats afectivosexuals, d'identitat i expressió de gènere, ètniques i culturals.
3. Elaboració d'una guia aplicada per a incorporar la perspectiva lg bt a la Universitat de València, amb seccions específiques destinades a l'estudiantat, i als reptes que afronta el personal pas i pdi de forma diferenciada.
4. Elaboració d'una guia aplicada per a incorporar la perspectiva etnocultural a la Universitat de València amb seccions específiques destinades a l'estudiantat, i als reptes que afronta el personal pas i pdi de forma diferenciada.

Aquestes dues guies estaran conformades per materials documentals i audiovisuals que es puguen reproduir a les aules i que expliquen els conceptes fonamentals, que aborde el racisme, la xenofòbia i/o la lg bt fòbia, la transfòbia, etc. i les seues conseqüències i manifestacions més freqüents en la vida universitària. Finalment, que incorpore un recull d'estereotips i prejudicis socials negatius i ferramentes per donar-los la volta. També es proposa l'edició d'un díptic per tal de donar a conèixer les funcions de *diversitats* entre tota la comunitat universitària.

5. Mesures de formació i capacitació especialitzada des de la perspectiva de les diversitats etnoculturals i lg bt, la seua rellevància, i com abordar-les en l'aula (formació específica en temàtiques i en metodologies docents) i en els diferents serveis i espais universitaris (com actuar davant d'agressions racistes, xenòfobes o microrracismes) que reforcen les capacitats i els recursos tant del professorat com del pas.
6. Promoure i visibilitzar per una part, els estudis sobre les sexualitats, identitats i expressions de gènere diverses i, per altra part, els estudis ètnics i culturals, incorporant la pers-

pectiva interseccional i descolonial als graus, màsters, doctorats, cursos especialitzats i d'estiu per aprofundir en les temàtiques vinculades a les diversitats.

7. Valorar la pertinença d'una major presència de les pluralitats etnoculturals que ja caracteritzen la societat valenciana i la comunitat universitària, mitjançant una major inclusió en l'agenda d'actes institucionals, esdeveniments acadèmics i socials i pàgines web institucionals.
8. Impulsar una política de comunicació, difusió i distribució de les campanyes institucionals sobre la promoció de les diversitats a la Universitat a cadascun dels campus i de les facultats de forma específica.

En segon lloc, a la llum dels resultats d'aquesta segona fase de la recerca diagnòstica, presentem noves propostes d'accions, que són complementàries a les descrites a la primera fase, i que són les següents:

1. Recollida de dades estadístiques. Recomanem que les estadístiques de la Universitat de València incorporen no sols la dada de la nacionalitat sinó també del país de naixement de l'alumnat. A l'actualitat, atès l'important procés de nacionalització dels llatinoamericans a Espanya, no és possible captar la dimensió d'aquest grup de l'alumnat sense disposar del país de naixement. A més, aquesta dada sembla rellevant en una Universitat en un entorn globalitzat, plenament inserta en tendències globals, com la creixent complexitat de les mobilitats i les relacions entre nacionalitat jurídica i identitat.
2. Informació sobre beques i ajudes a l'estudi. Es recomana centralitzar la informació (en un mateix document o espai web) i fer un esforç per fer una difusió eficient de la informació per afavorir el coneixement d'aquests recursos entre l'estudiantat. Aquesta informació és d'utilitat per a l'alumnat de grau, màster i doctorat en un context de pandèmia i crisi social i sanitària que ha incrementat la situació de

precarietat de part de l'estudiantat i de les seues famílies. Davant les peticions sorgides en diferents *focus group*, una iniciativa que tindria bona acollida és la de recollir la informació de beques a nivell de màster, grau i doctorat, amb informació actualitzada i sintètica i amb una difusió adequada per al coneixement de tota la comunitat universitària.

3. Acolliment i acompanyament a l'estudiantat estranger de segon i tercer cicle. Es proposen dues iniciatives. Un paper més actiu de la institució a través d'un acompanyament i assessorament integral individualitzat al procés administratiu a l'àmbit legal d'estrangeria. Els primer anys de màster i doctorat realitzar unes sessions orientatives sobre estàndars de treballs acadèmics i exàmens, per donar a conèixer els criteris d'avaluació i del funcionament del Servei de Biblioteques, etc. Es tracta, d'aquesta forma, de disminuir el baix rendiment acadèmic als primers exercicis i exàmens que realitzen a la seua arribada al nou entorn universitari.

6. Bibliografia

- Bart h, Fredric (1976): *Los grupos étnicos y sus fronteras. La organización social de las diferencias culturales*, México, Fondo de Cultura Económica.
- Cre nshaw, Kimberle (1989): «Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics», *The University of Chicago Legal Forum* 140, pp. 139-167.
- Elia s, Norbert (1997): «Les relations entre établis et marginaux, essai théorique», en Norbert Elias i John Scotson: *Logiques de l'exclusion*, París, Fayard, pp. 29-69.
- Fern ández, Mercedes; Consuelo Val buena i Raquel Caro (2016): *Evolución del racismo, la xenofobia y otras formas conexas de intolerancia en España. Informe-Encuesta 2015*, Madrid, Observatorio Español del Racismo y la Xenofobia (oberaxe).
- Igl esias, Juan; Antonio Rúa i Alberto Ares (2020): *Un arraigo sobre el alambre. La integración de la población de origen inmigrante en España*, Madrid, Fundación foessa.
- Mestr e, Ruth i Sela Andre u (2019): *Protocol d'atenció a la identitat i a l'expressió de gènere de la Universitat de València*, València, Universitat de València.
- Mut Mont al vá, Elena; Francisco Torre s Pérez, Yaiza Pérez Alonso i Jordi Giner Monfort (2021): *Diagnosi sobre diversitats LGBT i etnoculturals entre l'estudiantat de la Universitat de València. Primera fase*, València, Universitat de València.
- Pichardo, José Ignacio i Luis Puche (2019): «Universidad y diversidad sexogenérica: barreras, innovaciones y retos de futuro», *Methados. Revista de ciencias sociales* 7(1), pp. 10-26.
- Rice, Carla; Elisabeth Harri son i May Friedman (2019): «Doing Justice to Intersectionality in Research», *Cultural Studies* 19(6), pp. 409-420, en línia: <<https://doi.org/10.1177/1532708619829779>>.

Vall és Martínez, Miguel; Ángeles Cea D'Ancona i Glòria Domínguez Alegría (2017): «Discriminación múltiple e inmigración: huellas de discurso institucional, académico y de la población», *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* 159, pp. 135-150, en línia: <<https://doi.org/10.5477/cis/reis.159.135>>.

7. Annex metodològic

Taula 13
Entrevista individual realitzada

	Entrevistat/da	Dimensió, àmbit	N.º	Nacionalitat d'origen	Sexe
EI 1	Estudiant	Estudiants d'origen llatinoamericà	1	Equador	H

Font: Elaboració pròpia.

Taula 14
Focus groups realitzats

	Participants	Àmbit	N.º	Nacionalitat d'origen	Sexe
FG1	Estudiants (videoconferència)	Estudiants universitaris d'Europa de l'Est	5	Ucraïna, Lituània, Eslovàquia, Rússia, Romaniaa	4D/1H
FG2	Estudiants (presencial)	Estudiants universitaris llatinoamericans	4	Bolívia, Brasil, Equador, Paraguai	3D/1H
FG3	Estudiants (presencial)	Estudiants estrangers de 3er cicle	6	4 colombiana/ 1 argentina/ 1 Espanyola (d'origen asiàtic)	5D/1H
FG4	pdi	pdi general, sense experiència en diversitats	5	Espanyola	2D/3H

	Participants	Àmbit	N.º	Nacionalitat d'origen	Sexe
FG5	pdi	pdi amb experiència en diversitat	6	Espanyola	4D/2H
FG6	pas	pas general, sense experiència en diversitats	5	Espanyola	4D/1H
FG7	pas	pas amb experiència en diversitat	9	Espanyola	3D/6H

Font: Elaboració pròpia.

La present recerca, impulsada per la iniciativa *diversitats*, del Vicerectorat d'Igualtat, Diversitat i Sostenibilitat de la Universitat de València, suposa una segona fase i completa la investigació *Diagnosi sobre diversitats LGTB i etnoculturals entre l'estudiantat de la Universitat de València*, publicada en 2021.

En aquesta publicació s'aborden diferents col·lectius de la comunitat universitària, com l'estudiantat de primer cicle originari d'Europa de l'Est i d'Amèrica Llatina, així com el de segon i tercer cicle, a més a més del personal docent i investigador i d'administració i serveis. D'aquesta manera, es disposa d'un diagnòstic actualitzat i general sobre realitats i percepcions en matèria de diversitat etnocultural i de pluralitat LGTB a la Universitat de València, atenent als diferents col·lectius que componen la comunitat universitària, que constitueix un reflex de la societat valenciana i de les seues transformacions socials.

Aquest segon volum revela el compromís de la Universitat de València en aportar un coneixement útil que permeta una mirada emancipadora de la societat que acompanye i oriente a la comunitat universitària, i a les diferents instàncies universitàries, cap un canvi estructural i d'aprofundiment democràtic a l'entramat organitzatiu i acadèmic universitari. Amb els debats i les reflexions que es proposen s'aprofundeix en la complexitat que implica la diversitat i, al mateix temps, es contribueix a la necessària transformació cultural i institucional cap a societats més igualitàries, inclusives, plurals, justes i sostenibles.

